

34-M
G 15

95 10

KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLETEINK FELADATAIRÓL.

IRTA:

GÁLFFY IGNÁC.

FORSTER, KLEIN ÉS LUDVIG, MISKOLCZ.

1905.

*14. m. 1459
2. m. 8-45*

9510

Miután hazánk állami tevékenységében a beállott politikai viszonyok miatt a tessedés igen sok ponton beállott, de még akkor is, ha sikerülne a jelenlegi áldástalan állapotot valahogyan a kívánságoknak megfelelő módon rendbe hozni, az ország különböző vidékein megalakult országos megyei, vagy városi közmívelődési egyesületeknek fokozottabb mértékben, tervszerűbben s egymással egyetértőbben kell munkához fogni, mivel egyfelől hazánk népét úgy egészében, mint az államalkotó magyarságban érintő, hogy úgy mondjuk, molecularis elemi veszedelmek szünet nélkül támadják, rongálják s ez ellen csak a teljes alkotmányos és békés kormányzat mellett vethetnek a vezető tényezők ellensúlyt, másfelől még rendezett állapotok mellett is csak a társadalmi téren és módon működő erők vehetik észre a romboló ellenség irányzatait s hívhatják fel reá a vezetők figyelmét s ezek, sőt az állam anyagi segélyével is csak a nem hivatalos tényezők vehetik fel a harcztot, hogy így a bajok forrásához jobban hozzá-

férhessen az orvosság s a hivatalos erőket ne vonja el megszabott munkakörüktől.

Ezek a sorok nem tartanak számot arra, hogy akár tökéletes tervnek, akár teljesnek tekintse valaki, csupán egyéni szemlélődés és nyugtalanság sugalmazta azokat és az aggodalom, hogy a fellépő bajok orvoslás nélkül maradása esetén nem csak nem tarthatunk lépést a művelt nyugati népek versenyében, sőt saját hazánkban sem haladunk a magyarság anyagi, szellemi és számbeli gyarapodásában. A minden oldalú teendők kitűzését sem tudom sem aránylagos erővel, sem tökéletesen eszközölni, de még sem tudok hallgatni, mert a kulturegyletek munkásságában nem mindenütt látom a helyes irányt és az összhangzatos cselekvést. Szóljon hozzá más is és így a vezetők sokunk véleményéből majd csak kivesszik a jót és eldobják a helytelent.

A közművelődési egyesületek teendői részint a közvetlen működési szintérre vonatkoznak, részint az egész ország mozgalmaira is kiterjesztendők, mert a magyar népnek nem csak a közvetlen lakó föld bajait kell ismerni és annak javítására törekedni, hanem az egész ország, sőt a tőlünk elszakadt véreink állapotával s azok lehető visszanyerésével

mindenesetre érdekeink szolgáltatásával kell ott is törődni. Vegyünk példát a szomszéd Romániától, mely nagy áldozatokat hoz az erdélyi románok érdekében; vagy a nagy németsegtől, mely 70 millió lélek száma mellett sem hagyja figyelmen kívül a köztünk élő németségnek ezrenként szétszórt töredékeit. Mig a nagyszebeni román kiállítás, illetve kulturünnepre számos románai vezérférfi (volt pénzügy, közoktatásügyi miniszter stb.) jelent meg épen most; a magyar kormányt Pancsován, ezen a fontos végváron egy miniszteri titkárociska képviseli. Az erdélyi román ügyek elhanyagolása a romániai államférfiak bukását okozza, ezen a téren való siker, út a kormánypálcához. Ennyire fontos másutt a nemzeti érdekekkel való törődés. Nálunk ezt nem ismeri sem a hivatalos, sem a nem hivatalos világ.

A) A mi területünk.

- I. Általános népszámlálási adatok s a magyarság helyzete.

Első rendű fontossággal bir tehát közvetlen földünk, nekünk Borsodvármegye gazdasági és kulturális életének összes viszonyaival való foglalkozás. Ez érinti az erkölcsi életet, a nemzetiségi viszonyokat, a közművelődés előhaladását, tudományos in-

tézeteink, muzeumaink fejlődését, sőt a felekezeti életet is, amennyiben az céljainknál figyelembe vehető; a nép életviszonyait, a lélekszám szaporodását, az ezt emelő vagy gátló körülményeket, a jólétet: szóval mindent, ami csak emberre vonatkoztatható. Ennélfogva a kulturális cselekvésnek, hogy megfelelő sikere legyen, tervszerint kell indulni és folyni. Részletkérdésekre csak akkor kell kitérni a főirányzatok előtt, ha a várakozás oly megsemmisülést vonna maga után, melyet később pótolni, jóvátenni nem lehetne.

A Borsod-Miskolci Muzeumi és Közművelődési egyesület általában helyesen volt szervezve. Közművelődési szakosztálya szolgálta volna a maga terét, a muzeum szorítkozott volna szintén a maga körére. Elég jól is meg volt állapítva a munkafelosztás s úgy a munkálkodó, mint ellenőrző szervek megfelelő módon működtek. A központi szerv, amelynek hivatása lett volna a szerepek kitzúzése, a munka irányítása, elhibázta a dolgát, mert bele avatkozott hol az egyik, hol a másik szakosztály dolgába s így most egy kis zökkenés állott be az egyesület működésében, azonban bizom az illetők hazafiságában, a közművelődés szent ügyének sikere iránt ismeretes buzgóságukban, hogy a szükséges összhang

mielőbb helyreáll s ekkor művelődésünk sikeres lesz. Ha szegény intelligenciánk erőszakos lépések által két táborba szakad, melyek egymással szemben nem segítő lestvérek, hanem akadályozó ellenségek lesznek, akkor szomorú lesz munkálkodásunk s a nagy közönség hálája helyett, rosszalását fogjuk kiérdemelni. Az okos politika itt az erők koncentrálása, egy irányba való vezetése s a békeség szerzése, a lelkinyugalom helyreállítása és fenntartása.

Igy vehetjük fel a harcot a népünket rongáló betegségekkel: tudóvesz, iszákosság, hanyagság, tudatlanság, a betegek orvos nélkül való elhagyatottsága, a kivándorlás és a többi, hogy a népet egészségesé, hazaszeretővé, művelté s ezen az uton gazdaggá téve, ezt a szép földet, a paradicsom Borsodvármegye földjét kitisztítva mindenféle veszedelemtől, alapjává tehesse a központi kormányzat, vagy a kulturális egyesületek összhangzó működése, a hazában élő és a magyarság ellen törő más ajku népek megnyerésére, meghódítására irányzott törekvésében. Mert tiszta dolog, hogy elszegényedett, műveletlen nép, veszekedő, romlott és lelkesedésben szükkülőkedő értelmiség sohasem fogja népünket és fajunkat vezetővé tenni s még kevésbé lesz vonzó a más ajkuakra nézve.

Borsodvármegye, ha a statisztika szerint nem is a legmagyarabb vármegyeje Magyarországnak, mégis igaz az, hogy hazánkban három tiszta magyar járás közül kettő Borsodban van: a mezőkövesdi és a mezőcsáthi és csak egy van Jász-Nagy-Kun-Szolnokvármegyében. Tehát vármegyénk az a szinmagyar vármegye, melyben az idegen ajkúak megmagyarosodására a talaj a legjobb s mégis vannak szigetek, melyek szívesen ellenállanak. Meg kell tehát vizsgálnunk, haladtunk-e, eléggé haladtunk-e s mik a teendők?

Volt a polgári népesség számbeli állása Borsodban:

		1869.	1880.	1890.	1900.	Szaporodás az utolsó 10 évh. ‰
Egri	jár.	45417	45918	51045	56082	9·87
Mezőcsáti	"	29207	27509	30383	33092	8·90
Miskolci	"	31528	32297	36334	44210	21·67
Ózdi	"	17515	16685	20070	26930	34·13
Szendről	"	28301	28626	28793	31417	9·11
Szentpéteri	"	20204	19085	19761	22630	14·50
Miskolc város		21535	24319	30408	40833	34·29
		193707	198339	216794	255194	17·71

Gömörmegyében volt:

	1890.	‰	1900.	‰	Szaporodás ‰
Összesen	174310	—	183414	—	4·92
Magyar	93695	53·6	103660	56·51	10·64
Nem magyar	81115	46·4	79754	44·49	fogyott

Borsodmegyében a polgári népességből magyar:

	1890.	‰	1900.	‰	magyarság szapor. ‰
Egri jár.	50922	99·7	56065	99·9	10·1
Mezőcsáti "	30288	99·6	33026	99·8	9·0
Miskolci "	29329	80·7	39120	88·5	33·4
Ózdi "	18848	93·8	25365	94·3	34·6
Szendről "	26296	91·3	28097	89·5	6·8
Szentpéteri "	19513	98·6	21603	95·5	10·7
Miskolc város	27700	91·1	39841	97·6	43·8
	202996	93·6	243117	95·3	19·8

Látni való, hogy Borsod megye általános népességét összehasonlítva a szomszéd Gömör vármegyével, vármegyénkire örvendetesebb eredményt tapasztalhatunk, mert Gömör szaporodása általában 4·92‰, Borsodé 17·71‰. Gömörben a magyarság jobban szaporodott, mint a más ajkú népesség, mert a vármegyei átlag ott 4·92‰, a magyarság szaporodása 10·64‰, a nemzetiségek fogytak. Az ország polgári népességének szaporodása 10·28‰, tehát a gömöri magyarság az országos átlagnál is valamivel jobban szaporodott (Horvát-Szlavonország szaporodása 9·81‰).

Mennyivel szebbek Borsodvármegye egyes járásainak szaporodási viszonyai, pl. a miskolci, ózdi járásoké és magáé Miskolc városáé; azonban nem kielégítő a szaporodás az egri, a mezőcsáthi és szendről járásokban; ezek az országos átlagon alul maradnak. — Szegényes a

mező-csáthi járás szaporodása, mely csak 8·9%-ot tesz, holott ez az ország leggazdagabb vidékei közé tartozik. A magyarság szaporodása általában megnyugtató, mert míg a vármegye népességének szaporodása 17·71%, a magyarság szaporodása 19·8%-at tesz. De ha részleteit vizsgáljuk, itt is vannak oly tételek, melyeknek nem kellene lenni. — A szendrői járás népszaporodása 9·11%, ugyanekkor a magyarságé csak 6·8%, tehát itt a nemzetiségek jobban gyarapodtak, éppen úgy a szentpéteri járás szaporodása 14·50%, a magyarságé ugyanitt csak 10·7%. Tehát itt a nemzetiségi elemek túlságos inváziójáról lehet szó. Ez azonban nem lesz baj, ha a kellő intézkedéseket megteszszük, mert a beköltöző idegen ajku elemek nem egyöntetűek s a helyben lakó magyarsággal szemben kisebbséget alkotnak, de ha elhanyagoljuk a dolgot és benyomulásuk így tart, esetleg megzavarhatják az államot alkotó fajmagyarság arányait és baj lesz belőle. Most tehát elő kell állnia a megyei közművelődési egyesületnek s mindent elkövetni arra, hogy az ide beköltözött, tehát még jogokat nem bíró, idegen ajkuak számára létesíttessenek

mindazok az intézmények, melyek teljes beolvadásukra, nyelvben és érzelemben elmagyarosodásukra vezessenek. Így a bevándorlás nyereség lesz a magyar fajra, mert munkás elemeket nyer meg szimunkra, szaporítja a fajmagyar vármegye népét és erősíti a kifelé való védekezésben. Ha azonban a bevándorló elemek elég gyorsan és kellő arányban nem olvadnak be, az a veszedelem támadhat, amely — mint dolgozatunk későbbi helyén kifogjuk mutatni — a királyhágóntuli részek közepét, az egykor hatalmas magyar-nép lakta Mezőséget eloláhosította s most ott a magyarság élet halál küzdelmet vív a tulnyomó és ellenséges idegen ajku népekkel szemben. Az idegen nemzetiségüket megtartó bevándorlókkal való küzdelem megbéníthatja a vármegyei magyarság küzdelmét s akkor ahelyett, hogy mi mehetnénk segítségére pl. a szomszéd Gömörnek, a saját fészünkben kell önvédelmi harcra kényszerülnünk.

Ha egy tekintet vetünk Borsod-vármegye térképére, azonnal szembe tűnik, hogy a legjobban gyarapodó Miskolc város, a valamint ennél gyengébben, de az átlagnál sokkal jobban gyarapodó miskolci és ennél sokkal erősebben fejlődött ózdi járás s az ezek után jövő szentpéteri járás (mely már mérsékeltebb, de min-

dig kielégítő fejlődést mutat) egy érintkező darabot szakítanak kivármegyénkből. Miskolcot, mely országosan elismert kedvező s nemcsak szűkkörű jelentőségű pont, nem számítva, a többi három járás nem tartozik Borsodvármegye legtermékenyebb részéhez. — És világos, hogy nem a mezőgazdasági kultúra fejlődése javára kell a szaporodást írni, hanem az itt fejlettebb és fejlődő bánya- és gyáripár a szülőok a lélekszám nagyobb mérvű megszorodásának Miskolcz városa a vármegye alföldi részére is elég vonzó erővel bír, de szaporodása mégsem tisztán vármegyei jellegű, mert ép úgy jó Borsodból, mint Abauj, Gömörből, Szepes és Sárosmegyékből ide magyar és más ajkú nép.

A magyar ajkúak beözönlése a szendrői járásból is észlelhető és úgy, mint az idegen törvényhatóságok területéről, de ez csak annyiban baj, hogy az elhagyott vidéken gyengül a magyarság, melyet ujabban az amerikai kivándorlás is csökkent, sőt Amerika már az alföldi magyarságra is kezd vonzóvá lenni. Mezőkövesden a matyó nép Amerikázása határozottan fejlődő stádiumban van. Ime a kultúregyesület másik tere: harc az amerikázás ellen. Hogy miként, az nem tartozik e sorok keretébe, mi rámutatunk, a kultúregy-

let fogjon össze a hatóságokkal s keresse a módokat.

Ha mint látjuk, hogy a népszaporodási mozgalom a következő:

Miskolczi járás	36334-ről	44210-re
Ózdi	20070-ről	26930-ra
Miskolcz város	30408-ról	40833-ra

Összesen 86812-ről 111973-ra

A magyarság	29329-ről	39120-ra
"	18848-ről	25365-re
"	27700-ről	39841-re

Összesen 75877-ről 104326-ra

Vagy míg létszám 25161 lélekkel: 29%, a magyarság 28449 lélek: 37.5%-al növekedett, világos, hogy a magyarság szaporodása nem a természetes szaporodásból került, hanem ebbe a három járásba összefutott a szendrői, sőt a szentpéter-i járásból, sőt másúnnan is a magyarság nagy része és ez okozta, hogy a magyarság számaránya a miskolczi járásban 80.7%-ról 88.5%-ra, Miskolczon 91.1%-ról 97.6%-ra emelkedett, sőt a nagy néphullámzást megérezett ózdi járás 93.8%-ja is némi emelkedést mutat, mert a magyarság itt is 94.3%-ra emelkedett, ellenben a szendrői járásban 91.3%-ról visszaesett 89.5%-ra, a szentpéteriben 98.6%-ról 95.5%-ra. Világos, hogy a magyarosodó járasok ma-

gyarságához hozzájárult Miskolcra, Diósgyőrre stb. az iskolák, a kizárólagos magyar iskolák, a magyarság tulnyomó és intelligensebb tömegének felszívó hatása is, de a tulnyomó ható erő feltétlenül a magyar fajnép vándorlása volt. És igen elszomorító, hogy ily békés időben aránylag csekély beszivárgás mellett az említett két járásban az idegen ajku népek hányada aránylag oly nagyon előrenyomult. Hol van itt a magyar értelmiség, a magyar közgazgatás, a magyar iskola, szóval az egész közélet hatása, hogy ez megtörténhetett? Hát még ha vizsgáljuk az egész országban látható szomorú tünetet, hogy a gyermek halandóságban, a ragályos betegségek pusztításában, szóval a közegészségi csapások miatti veszedelemben a magyar fajnép szomorúan vezet. Bizony, nem mondhatjuk, hogy a mi fajunk a kultúra ez ágában vezető példát mutat, mert szégyenletesen hátul van.

Nincs módomban megállapítani, hogy az iskolába járás aránya ebben a vármegyében és az iskolázás eredménye jobban fejlődött-e a faj magyar népnél, mint a más ajkuaknál, de az általános szemlélődés arra a következtetésre vezet, hogy ha van is haladás, az nincs arányban sem a hivatalos tényezők mindnyájunk által

ismert kitartó munkásságával, sem a hazafias és kiváló papság buzgalmával. Maga a közművelődési egyesület egyiknek sem jött segítségére s a mit egy parányit kezdeményezett, az a szándék szerint sem nem helyes, sem nem elég még kezdetnek sem.

A tanítók működése nem egy szűk körben járulhat a nemzeti közműveltség fejlesztéséhez, azért, ha a kultúregyesület segítségül akarja venni a tanítók munkáját, ne vegyen fel oly alapot, mint pl. a múltban, hogy oly tanítónak tűz ki jutalmat, aki a történelem tanítása terén a legtöbb sikert ér el. Ily téma kizárja a tanítók nagy részét, hiszen a népiskolában a történelem csak a felsőbb osztályokban fordul elő, tehát ezen az alapon a tanítók kiválóságát nem lehet megítélni. Dicséretre méltó azonban az, hogy kir. tanfelügyelők nem vezettette magát félre a cimmal s figyelmét a tanítótság minden oldalú munkásságára fordította, mely által figyelmeztetést nyújtott arra is, hogy a címet meg kell változtatni s a pályadíjat annak kell kilátásba helyezni, aki a közműveltség fejlesztése körül a legsikeresebb munkát végez. De milyen legyen hát a munkakör? Ezt csak később a teendőkhöz a megállapított hiányokhoz mérés után tűzhetjük ki.

Mindenekelőtt súlyt kell helyeznünk arra, hogy vármegyénk területén a közegészség és a közoktatás ügye a lehető legtökéletesebbé tessenek, hogy ezáltal a népszaporodás feltétlenül magasabb legyen a közel lévő másajku vidékekenél. Ez nagyjában úgy is van, de nem egészen. És a felebb megejtett vizsgálódásunk eredménye az, hogy nem tettünk eleget s némely járásokban a nemzetiségiségi elem előnyomulni kezd, habár súlytalan kisebbséggel, de a szendrői járásban már súlyosabb arányban, mert 10%-on felül emelkedett, a szentpéteriben, a magyarság alább hanyatlott 3-1%-tel és a miskolci járásban lényegesen emelkedett ugyan a magyarság, de a nemzetiségek aránya most is 10%-on felül áll.

Itt tehát nem felel meg a változás érdekeinknek, mert a népszaporodás részint nem kielégítő, részint nem fajunk érdekeinek megfelelő. De legsúlyosabb vádat emel ellentük a két szinmagyar járás: az egri és a mezőcsáti járás elszomorító fejlődése, mely, dacára a legjobb helyzetnek, az országos átlagon alul maradt, holott ezeknek a járásoknak kellene magasabb aránnyal szerepelni, hogy fölöslegükkel a felvidék s általában a nemzetiségi elem szaporodását felülmul-

jak s ezt a kérdést lassanként egészen háttérbe szorítsák. Ahol a kulturális egyesületek ilyen területein nem találtak sem tenni, sem észrevenni valót, ott egyfelől maga az egyesület nem felel meg feladatának, másfelől arra mutat, hogy a vidék intelligenciája részint nem eléggé vesz részt az egyesületben, részint nem foly be annak munkásságába. Lépjenek be ennél fogva vármegyénk összes művelt egyénei az egyesületbe s hozzák ide indítványukat, ellenőrző és segítő munkájukat. Aki magyar hazafi és nemcsak a száján hordja a nemzet ügyét, az nem maradhat ki a közművelődési egyesületekből sem filléreivel, sem munkájával, mert ellenkező értelemben véleményem szerint nem üti meg azt a mértéket, melylyel hazafias művelt embert mérnünk kell. Ha a működés nem kedvünkre való, gondolkozzunk, hogy a mi felfogásunk-e a helyes és ha azt találjuk, hogy igen, akkor minden becsületes eszközzel többségre kell törekedni azzal s a nem helyes irányzatot leszorítani. Aki kilép, az nem lesz felmentve a vád alól, mert a csatasíkról félreállani munka és harczbíró egyénnek sohasem tekintetett dicséretes cselekedetnek. Fel tehát munka és bajtársak, keressük a teendőket. Meg fogjuk azokat találni. Vármegyénket elővisszük a

művelődés terén s így közvetve az egész hazának hasznát hajtunk, fajtunk és gyermekeink jövőjét biztosítjuk.

A mezőkövesdi (egri) járásban esik 100 hold földre 41, a csáthiban 27, a miskolczi járásban (Miskolczt nem kell ide érteni) 41, az ózdiban 42, a szendrőiben 30, a szentpéteriben 28 lakos. Ezeket összehasonlítva, látjuk, hogy aránylag legnépesebb az ózdi járás és mégis itt a legkedvezőbbek a szaporodási viszonyok; az utolsó 10 év alatt 34·13 századrész, tehát az országos átlag háromszorosa; itt a magyarság 34·6 százalékkal szaporodott, tehát ez is elég kedvező. Leggyérebb a lakosság a mezőcsáthi kerületben, holott itt a szaporodás csak 8·9 százalék, a magyarság gyarapodása itt 9 százalék, tehát mindenek alul marad az országos átlagon. Nem a túlnépesség gátja tehát itt a szaporodásnak, mert kétszer, háromszor annyi népesség él férne ebben a járásban, a szaporodás gátjai tehát itt nem a természet, hanem a kultúra forrásaiban keresendőek. — Ugyanez áll a szendrői, szentpéterisi mezőkövesdi járásokra. Ugy, hogy kedvező képet Miskolc városán kívül csak a miskolczi és az ózdi járás mutat.

Azonnal rámutathatunk a kedvező

eredményre a kereseti forrásokban, a bányászat és az ipar fellendülésében. Tehát ha a viszonyokat javítani akarjuk, a kereseti módokat kell megvizsgálni, azokon kell javítani, akkor megszűnik a kivándorlás, javulnak az egészségi viszonyok és a közműveltség emelésével megjavíthatók a többi tényezők is.

Semmit, vagy alig fejlődött községek az egri járásban a két Ábrány, Noszvaj, Sály, Tard, Tiszavalk; hanyatlók, fogyók: Andornak, Cserépfalu, Geszt, Mezőkeresztes (tiz év alatt 182 lélekkel fogyott), Tíbolddaróc; ellenben örvendetes gyarapodás csupán a székhelyen, Kövesden látszik, melynek szaporodása 2541 lélek, 20 százalék, tehát az országos átlagon jóval felül van s megközelíti a nagyobb városokét; annnyival örvendetesebb, mert ez tisztán a természetes szaporodáson alapul, mivel bevándorlás ehhez nem járul, sőt újabbán kivándorlás mutatkozik. De járult-e ehhez a kultúra? . . . Azt hiszem, bátran nemmel felelhetünk . . . A matyó nép erős munkaszeretete, szívóssága gyaráz meg mindent. Mi nem szereztünk ebben semmi érdemet, ellenben, ha megfigyeljük a fentebb megnevezett helységek dolgát, hogyan tudjuk kimenteni azt a szemrehányást, hogy az Isten áldásával ellátott eme vidék

stagnál, vagy éppen fogy a népség. Geszt, Sály, Tibolddaróc Borsodvármegye legkitünőbb borvidéke, elbocsátja népét világgá; koldusodik, rongyosodik s szőlőhegyei, melyek gazdájuknak kincset adhatnak, a népek ezreit munkával láthatnák el, kopárok. Vajjon lehet-e itt felmenteni a súlyos vád alól a vezető elemeket? Nincs Borsodvármegyében érzék az effélék iránt? . . . Bizony szomorú a tér mindenütt. Magában Miskolczon a káposztáskertnek nevezett dűlők — melyek finom kátrány illatu boraikkal elűzik a vevőt — mert a városhoz közel vannak, a csabai uton könnyen elérhetők, az alföldre, a Sajó völgyére és a vasuti telepre szép kilátásuk van s legfőképp, mert vagyonos emberek birtokában vannak: be vannak nagyrészt telepítve; de azok a hegyek, melyek igazi jó borokat adtak, (kátrány-iz nélkül), a Szinva balparti hegyei, a Bábonyibéc, az Ágazatok, Betegvölgy: kopárok; mindössze a Bodó és a Kerekhegy mutat kedvezőbb képet, de ezek sem lennének így, ha nem volnának a városhoz közel és vagyonosabb birtokosok kezében. Mit tesz Miskolcz városa, hogy a legjobb bort termelő hegyek szegény tulajdonosait serkentse szőlőtelepítésre? . . . Be

a karja szüntetni a ugy is kisméretű szőlőtelepet s egyébként is magára hagyja a szegény népet.

Néhányan küszködnek a helyzettel, biztatják a népet, de a kedvezőtlen viszonyok miatt ez nem fog hozzá. — Nincs munkáskéz a szőlőművelésre és kivándorol a nép. Van-e ennél nagyobb anomália? Nos, hát megtette itt kötelességét a gazdasági, a közművelődési egyesület, vagy a város gazdasági közegeinek egyeteme? . . .

Amint ez Miskolczon van, úgy van ez mindenütt. Tehát vagy összetett kézzel nézzük a szomorú képet s várjuk, hogy a kormány segítsen; vagy talpra állunk s a magunk emberségéből megállítjuk a romboló folyamatot. Amazon nem lehet áldás, mert a költő szerint amely nép életéről önmaga lemond, többé az ég sem szabadítja azt. Azonban, ha az értelmiség összefog a néppel, jönni fog a javulás.

De folytassuk tovább szemlélődésünket. Nézzük a csáthi járást. Mondhatom, szomorú képet mutat. Az országos átlagon alul marad majd minden község. Stagnál Ároktő, Gelej, Heőkeresztur, Papi, Nemesbikk, Poga, Szakáld, Szederkény, Tiszaoszlár, Tiszatarján. Hanyatlík Dorogma s miután Mezőcsáth tiz év

alatt összesen 5 lélekkel gyarapodott, ezt is majdnem visszaesésnek kell tekinteni.

Örvendetesebb képet E m ő d és T i s z a k e s z i mutatnak. De éppen ilyen szomorú képet ad a m i s k o l c z i j á r á s b a n: Aranyos, Bábonny, Bessenő, Harsány, Kistokaj, Külsőbőcs, Arnót, Sajólad s még lesujtóbbat az apadó népességű Belsőbőcs, Ládháza, Sajókeresztur, Szirmabessenő, Gyertyánvölgy és Ujhuta. E két utóbbit nem számítva, a többi gazdag, magyar nyelvű vidék. Tíz év alatt semmiféle csapás nem volt s mégis züllik népe, világosan reá mutathatunk, hogy a kedvezőtlen viszonyok kivándorlásra kergetik a népet, holott a munkáskéz itt nincs bőviben. Az amerikázási lázon kívül belsőbb okai is kell, hogy legyenek, melyek kutatása nem a mi feladatunk; elég, ha rámutatunk a bajra.

A s z e n d r ő i járásban Disznóshorvát és Hangácsen kívül legtöbb község stagnál; de fogy, vagy éppen nem gyarapszik Abod, Debrecéte, Dövény, Galvács, Irota, Lád-bessenő, Meszes és ehhez közel áll Mucsöny, Nyomár. Az ok itt is leginkább a kivándorlásban található fel.

A s z e n t p é t e r i járásban hanyatlik Monosbél, Sajógalgóc, Vadna, Szilvás, de itt mégis valami-

vel vigasztalóbb a kép, mert erősen szaporodó községek kipótolják a hanyatlást; nagy baj azonban itt az — és ezt soha szem elől nem tévesztjük — hogy a szaporodás a nem magyar ajkuakra esik tulnyomóan.

Amint vizsgálatunk mutatja a baj tulnyomólag a termékeny, rónán fekvő magyar községekben van. Részbeli okok a helytelen irányítás miatt való munkahiány és a kívándorlás (melyből aztán foly a munkahiány, ami absurdum.) De a népszaporodás stagnálását vagy fogyását más tényezők is okozzák, s elsősorban a természetes, a születések által való szaporodás csekély volta, mely azonban a keresetforrás nélkül szüklőködő nép e r k ö l c s é b ő l származik.

2. A természetes szaporodás és a közegészségügy.

A statisztikai hivatal 1902-iki évkönyve nem sorolja fel községeinkint a születési arányokat s így nem tudom, hogy azóta változott-e a helyzet, de alighiszem. A csáthi járásban semmiesetre sem. Azonban vármegyénkint tekintve a népmozgalmi adatokat 1902-ről találhatunk tájékoztató adatokat.

	Házasság	Születés	Halálozás	Szaporodás
Az egész országban	8·3	38·4	26·9	11·5
Horvát-Sz-országban	9·1	41·3	27·4	13·9
A Duna balpartján	8·4	40·3	28·3	12·—
A Duna jobbpartján	8·2	36·9	24·8	12·1
Duna-Tisza közén	9·—	38·4	25·4	13·—
Tisza jobbpartján	8·—	39·5	26·8	12·7
Tisza balpartján	8·6	43·2	29·6	13·6
Tisza-Maros szöge	9·3	36·3	26·2	10·1
Erdélyi rész	8·3	35·4	28·3	7·1
Borsodmegye	8·7	40·0	27·4	12·6

1000 lélekre számítva

Ezekből most csak annyit emelünk ki, hogy a Drávántul eső részek szaporodása felül van az anyaországén s miután a magyarság a Dunántulról a Dráván túl való irányba kivándorlási mozgalomban van, látni való, hogy a t é n y l e g e s szaporodás még nagyobb. Ez országos baj, de figyelmére kell méltatni minden kulturegyesületnek, minden magyar embernek, mert az országos csapások elhárításához még a helyi bajok orvoslása mellett is hozzá kell járulni. Első sorban érdeklődéssel, másodszorban az illetékes tényezők támogatásával.

De mi egyelőre maradjunk a magunk területén. Ezer lélekre 1902-ben esik

	Házasság	Születés	Halálozás	Szaporodás
Borsodmegyében	8·7	40·0	27·4	12·6
Sárosmegyében	7·3	38·5	23·8	14·7
Be egmegyében	8·2	46·3	29·3	17·5
Ugocsavármegyében	8·9	47·8	30·7	17·1
Hajduvármegyében	9·5	44·—	26·8	17·2
Árvamegyében	7·5	34·3	23·7	5·6
Udvarhelymegyében	7·8	35·2	32·8	2·4

Ezeket az adatokat összehasonlítva látjuk, hogy vármegyénk általában a Dráván inneni Magyarország átlagánál kedvezőbb szaporodást mutat, de a Dráván tuli népek mellett elmarad; de elmarad sok nemzetiségi vármegye mellett; megelőzi a szinmagyar Hajdu, sőt Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Pest, Bács-Bodrog s több más magyar többségű megye. A tót Árvamegye messze hátra áll mögöttünk, de még szégyenletesebben áll ennél is a szinmagyar Udvarhelymegye.

Ha nagyban és egészben kedvező vármegyéinknek születések által való szaporodása, nem tudjuk megállapítani, hogy milyen arányu az egyes járásokban, de annyit felmutat az általános statisztika, hogy még az igen kedvező születési szaporodást mutató Sárosvármegye is stagnáló helyzetbe jó a kivándorlás által s szaporodása illuzóriussá válik Igy

ha meggondoljuk, hogy Borsodban a gyermekhalandóság 1902-ben 100 születésre 34·7-et tesz az öt éven aluliaknál, 36·7-et a 7 éven aluliaknál és megjegyezzük, hogy ebben a tekintetben a Tisza jobbpartján a legrosszabb állapotot éppen Borsodvármegye mutatja fel s hogy itt az átlag ebben a kategóriában 34·7-et, tehát 2 százalékkal jobbat tüntet fel és a magyar birodalom állaga is 35·32 százalék, tehát vármegyénk úgy az egész országnál, mint a környező vármegyénél rosszabb állapotban van: világos, hogy a gyermekápolás itt nálunk a leggyalázatosabb állapotban van s ezen a téren a felelősség alól semmi féle tényezőt sem lehet felmenteni. Ezen az uton tehát vármegyénk népessége a szomszéd törvényhatóságokéhoz képest elhanyagolható és így mi nem gondolhatunk arra, hogy magyar népességünk erősebb fejlődéssel tulszárnyalja a nemzeti-ségi vármegyék népességét. Itt tehát az orvosoknak, a közigazgatás vezetőinek, a lelkészeknek s tanítóknak meg kell találni a munkakört, mert művelt nép ilyen szomorú állapotot nem tűrhet meg. Hát még ha a Magyarok Istene is számon

kéri tőlünk az ellene elkövetett hanyagságból eredő bünt!

A születési és halálozási esetekből a nagyobb tételeket tekintve, a következő táblázat állítható egybe:

	Magyar	Oláh	Tót	Német
Arányszám ‰	51·4	16·7	11·9	11·8
Születési eset	52·4	15·4	13·1	10·6
Halálozási eset	49·7	17·9	13·1	10·4
Szaporodás	+ 2·7	— 2·5	0·0	+ 0·2

Láthatjuk, hogy az ország átlagában a magyarság természetes szaporodása a nemzetiségekkel szemben kedvezőbb. A halálesetekből a hét éven alul levő gyermekekre 100 halálesetből esik a magyarra 51·7, oláhra 48·2, tótira 52·4, németre 47·4, ruthénre 57·4 s átlagosan az országra 50·8. Itt tehát azt látjuk, amit Borsodvármegyénél, hogy a magyar ember gyermekeinek halálozása az országos átlagnál is nagyobb, hogy hátrább állunk az oláhoknál, igen sokkal a németeknél s csak a tótok s különösen a ruthének mulnak felül bennünket ebben a szomorú dicsőségben. Hol van a magyar ember szeretete gyermeke iránt? Papok, tanítók! ezt oltások hiveitek és tanítványaitok lelkébe. Tanítsátok meg a magyar népet, hogy a gyermek nem Isten csa-

pása, hanem Isten ajándéka s az iskolát tanítsa meg az orvos, a népet pedig az iskola a gyermek ápolására, a beteg ápolására. Dicsérőleg kell kiemelnem itt azt a körülményt, hogy Hidvégi Benő kir. tanfelügyelő, a Borsodmegyei Tanító-Egylet gyűléseire időnként felvesz ilyen betegápolási oktató előadásokat.

Reá kell mutatni a helyes törekvésre, hogy folytatása legyen most is, mikor már ő nem elnök. A tisztí orvos urak menjenek el a tanítók járásköri üléseire, tartsanak ott ilyenmü előadásokat. Épen úgy az általános gyűlések utján is. Ne riadjanak vissza még az ismétléstől sem, mert láthatjuk, hogy a magyar nemzet baja a betegápolás, legkivált a gyermekápolás alantás színvonalából származik s szükséges volna, hogy minden lelkész és minden tanító jártas legyen a legfőbb teendőkben, hogy a népet erre oktathassák, figyelmeztethessék.

Valamivel kedvezőbb a kép, ha az elhalálozási eseteket a születési esetekkel hasonlítjuk össze, mert 100 születésre esik halálozást a magyaroknál 34-8, német 31-97, tót 37-33, oláh 37-48, ruthén 38-87, tehát a kisebbektől eltekintve, csak a németiség előz meg, a többi hátrább marad. Tehát a fajunkban rejlő őserő most is a leghatalmasabb;

a magyarok Istene most is velünk van, azonban ha magunk nem fogjuk kezünkbe ügyünket, ez mind nem segít. A kultur egyletek méltassák teljes figyelmükre a halálesetek, különösen a gyermekhalálozás csökkentését, mert a felnőttek ápolásánál valamivel jobbak az állapotok, de a kisdedek ápolása szegényletes. Tehát az érdemet szerző lelkészt, tanítót, orvost, közügyi előljárót ezen a téren is keresse fel a közmívelődési egyesület, mutassa be a vármegyének, tüntesse ki jutalommal, vagy elismerő oklevéllel, hadd lássuk mi is, a nép is, kik az ő legjobb akarói. Nem lehet itt ki nem emelnem, hogy Borsodvármegye alispánjának épen a kórházi ügyek terén kifejtett munkásságát emeli ki a legközelebbi királyi kitüntetés. Nos hát én is azt mondom, hogy bármily sikerrel is tanítja a magyar történelmet néhány tanító, — akinek épen erre alkalma nyílik — igen keveset ér ez a működése azzal összehasonlítva, amit a tanítók általában az első osztályban és tovább is, a gyermekek rend, tisztaság és csinosághoz szoktatás, a közegészségi ismeretek közlése és megtanítása, a helyes életrendhez való szoktatás által használnak. Hát meg az óvók, gyermekmenhelyek vezetői

mennyi alkalmat lehetnek ezen a téren. Nincs érdem, mely a magyar faj arány számának emelése körül egyenlő volna azzal, a mit é a magyar faj közegészségi állapotának megjavítása körül kifejtett sikeres munkásság. Előbb meg kell tartani a népet. Ezután következik a megmentett és megtartott magyarság kiművelése, hogy az élet viszontagságaival szemben is megbirkózhassék; a kultúra, a tudás, a pedagógiai, ipari s más ismeretek által felfegyverezni, hogy az ellenséges népekkel szemben győzelmes lehessen, a versenyosodásban azokat megelőzze, erkölcsében szelidebb és így egész lényegében vorazóbb legyen, hogy a létért való küzdelemben ne csak erősebb legyen mindenkinél, hanem egész lényegében fejlesztett műveltségével annyira kiemelkedő és vonzó hatást gyakoroljon, hogy ezen a földön, melyet Magyarországgá tett a magyar vér és vas, magyarnak nevez ezer év óta a világ, melyet ennek megtartott ezer veszély és megpróbáltatás között a magyar vitézség és bölcsesség, ne legyen semmiféle faj, mely önként be ne ismerje elsőségünket és meg ne hódoljon fajunknak. Ezeknek elérésére a tanítás minden viszonyai valók, tehát a tanítók működését is egyetemes szempontok szerint kell megítélni, külön-

ben elkeserítés és visszahatás lesz az eredmény.

A természetes t. i. születések által való szaporodásból 1902-ben a magyar anyanyelvűek szaporodása mindent összevéve a Dráván innen 56·3 százalékot tesz, az egész birodalomban 48·9 százalék, holott az átlagos arányszám ott 51·4 százalék, itt 45·4, tehát 1902-ben a magyarság helyzete javult.

Ezen a téren tehát azt látjuk, hogy a magyar haza egész területén 1900, vagyis a nagy népszámlálás éve óta végeredményben a magyar faj állása javult s ha a kivándorlást nem tekintjük, a fejlődés általában elég kedvező s az egészségügyi viszonyok javításával még kedvezőbbé lehetne tenni, úgy, hogy ezen a téren még a kivándorlás által ütött sebeket is be lehetne hegeszteni.

Hát a felekezeteknek van-e itt megfigyelni valójuk? Nézzük ezt is. 1000 lélekre vonatkozólag az illető felekezetből

	R. k.				G. k.			
	H. Sz.	+	Szap.		H. Sz.	+	Szap.	
1890-1900.	84·9	42·3	30·2	12·1	8·6	43·1	31·8	11·3
1902.	8·5	40·2	27·0	13·2	8·7	41·5	30·3	11·2
	G. ke.				Ág.			
	H. Sz.	+	Szap.		H. Sz.	+	Szap.	
1890-1900.	8·1	38·8	32·5	6·3	9·0	36·3	27·1	9·2
1902.	9·1	37·1	29·0	8·1	8·6	34·8	25·1	9·7

	Ref.				Izr.			
1890-1900.	8·7	37·2	28·2	9·0	8·3	35·5	18·0	17·5
1902.	8·4	35·3	26·0	9·3	7·9	32·9	17·1	15·8
E g y ü t t								
1890-1900.	8·7	40·5	29·6	10·9				
1902.	8·6	38·4	26·9	11·5				

A szaporodási hányad 1902-ben jobb, mint az előző tíz év átlaga általában. Valamivel rosszabb a gör. kath. majdnem 2 százalékkal az izraelitáknál. Mindazonáltal mégis a legkedvezőbb az izraeliták szaporodása, mely $15\cdot8\%$ tesz; a katolikusoké $13\cdot2\%$, a kálvinistáké szomorúan alacsony, csupán a görög-keletieké állanak rosszabbul. — Az evangélikusokat nem szidhatja, mert ezek előbb kerültek s minthogy a németiség szaporodása, amint láttuk gyengébb az átlagnál, világos, hogy az evangélikus tótok és magyarok szaporodása jobb arányu a ref. magyarokénál. — A szaporodás nem a születések nagyobb száma miatt nagyobb az izraelitáknál, mert ha összehasonlítjuk ezt az izraeliták születési átlagával, az előző tíz évben $35\cdot5$, az országos átlag $40\cdot5$ volt. 1902-ben az izraeliták születési átlaga még rosszabb lett, $32\cdot9$ -re esett, az országos átlag ekkor $38\cdot4$ lett. Tehát az izraeliták nagyobb szaporodása tisztán csak onnan áll, hogy míg 1000 lélekből elhal 27 rk., $30\cdot3$ gk., $29\cdot0$ g.

kel., $25\cdot1$ ág. ev., $26\cdot5$ ref., addig 1000 izr. lélekből csak 17. Tehát a halálozási eset itt a legkevesebb s különösen a gyermekhalandóság a legkisebb az izraelita felekezettüeknél, aztán következnek az ág. evangélikusok, ezután az ev. reformátusok, aztán a róm. kath. vallásuak, a gör. keleti és g. katolikusok a leghátul állanak. Ez a szám az illető felekezetek értelmiségét is jelzi s határozottan mutatja, hogy az izraelita felekezeti polgárság átlagban a legműveltebb. Ezt így tudjuk általában is, mert az izraelitáknak nincs parasztságuk, az iskolázásra nagy súlyt fektetnek, analfabéta köztük alig akad s a gyermekápolásra és tanítatásra reá költik — ha kell — az egész vagyonukat is és ennek meg is van a szép eredménye. Fájdalom, hogy a szinmagyar reform. felekezettük nagyon hátraszorulnak.

Lássuk a gyermekhalandóságot: Borsodvármegyében 1902-ben 100 halálesetből 7 éven aluli $53\cdot60$.

Országos átlagban	r. kath.	53·02	magyar	51·71
„ „	g. kath.	53·02	német	47·36
„ „	g. kel.	48·06	tót	52·98
„ „	ág. ev.	45·52	oláh	48·28
„ „	ref.	47·52	ruthén	57·40
„ „	izr.	47·81	szerb	52·58
összesen		50·77		50·77

Ez a leverő szám, 53.60 mutatja a mi rémségesen nagy gyermekhalandóságunkat, mely még az országos átlagnál is rosszabb s rosszabb ennél csak a Tisza balpartjának átlaga, 58.31 aránynyal. Szomszédaink: Abauj Torna 48.51, Gömör 42.80, Zemplén és Hajdu 53.07 jobbak; ellenben a szinmagyar Heves 57.48, Szabolcs 60.75 De ne vigasztaljuk magunkat azzal, hogy a magyar vármegyék rosszabbul is állanak, hanem nézzük azt, hogy a reánk nézve fontos Gömörvármegye, melyben a magyarság gyarapodását nekünk kell elősegíteni; gyermekhalandóságban sokkal kedvezőbb helyzetben van mint mi; azaz, ami ezzel egy: Borsodban a szülők gyermekeiket nem szeretik s ápolni nem tudják. Azt hiszem, erről többet nem szükséges beszélnem. A ki a mi népünket megtanítja arra, hogy gyermekét szeresse, ápolja, annak oda kell ajándékozni a diósgyőri állami dominiumot s a legmagasabb kitüntetést csatolni hozzá, mert az állam legnagyobb vagyona a népességben van s a szaporodó népesség adója nagyobb jövedelem, mint a negyvennégyezer hold erdő jövedelme.

Ha a halálokok részleteit vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a szorosabb értelemben vett Magyarországon a fertőző betegségek az összes halál-

okoknak 25.2, a nem fertőzők 72.5, nem természetes halál 2.3 százalékát teszik. Borsodban fertőző 24.7, a nem fertőzők 72.5, nem természetes halállal 2.8 százalékát teszik.

Ez utóbbi nem mutatja, hogy a szelidség, a magasabb kultúra hatása alatt elérte volna az ország átlagát. A fertőző betegségek között legnagyobb mértékben uralkodik a vörheny, a gümőkór, mely kettőben csak Zemplénvármegyének engedjük át, a szomszéd vármegyék között, a szomorú dicsőséget; a többi felülmuljuk. Igen nagyarányú a kanyaró, szamar-hurut, elég tekintélyes a ronsoló toroklob. Általában a gyermekbetegségek s a tüdővész, melynek gyógyítása terén lehet és kell is javulásnak lenni. — Igen helyes egyes kiváló vezérférfiaink ama törekvése, hogy a tüdőbajosok számára szanatóriumokat állítson az ország, mert a gümőkór igen nagy arányokban pusztít a többek között Somogy, Zala, Bács Bodrog, Heves, Jász Nagy-Szolnok, Pest, Zemplén, Békés, Bihar, Szabolcs, Szatmárvármegyékben, melyek mind magyar többségű vármegyék s bizony nem vigasztal, hogy némelyikük még Borsodot is felülmulja. Nem vigasztal az sem, hogy Nyitra, Pozsony, Trencsón, Máramaros, Krassó-Szörény, Temes, Arad

és Torontálvármegyék is osztoznak a szomorú dicsőségben, mert azokban sem kimélik sem az idegen, sem a magyarajku honpolgárokat s mindczerk megmentése, vagy legalább a halálózási arány csökkentése hazafias és emberbaráti kötelesség. De reá kell mutatnunk újból Borsodvármegyére, hogy itt a gyermekbetegségek és a tudóvész megszüntetésére, illetve csökkentésére törekednünk kell, mert ebben a tekintetben nem értük el azt a helyet, mely egy ily eléggé intellingens, magyar vármegyét megillet.

Azt látjuk, hogy az orvosi kezelésben részesültek országos átlagos aránya 51·8%, az elhalálózást orvos állapította meg 58·9% esetben. Borsodvármegyében az első 63%, az utolsó 64·8%. Az országos átlaghoz képest tehát az egészségügy vezető férfiainak, az orvosoknak szerepe elég kedvező, de nem árt, ha meglátjuk, hogy van még jobb helyzet is: Mosonvármegye 79·3% ill. 87%, Tolnavármegye 57·6, ill. 66·6%, Bács-Bodrog 67·5, ill. 90·1%, Csongrád 71·2, ill. 92·6%, Jász N. Szolnok 82·1, ill. 92·9%, Pestmegye 74·5, ill. 88·2%, Békés 88·9, ill. 98·9%, Hajdu 82·0, ill. 96·3%, Szabolcs 70·7, ill. 73·3%, Csanád 79, ill. 95·1%, Torontál 64·6, ill. 80·4%, Brassó 75·3, ill. 94·6%. Sőt

ha Miskolcot, Diósgyőrt, Ozdot kikapcsoljuk a vármegyéből; vagy, ha másutt a törvényhatósági joggal felruházott városokat beleolvasztjuk a vármegyei népességbe, még vagy husz vármegye kerül előnkbe. — Nincste hát okunk ezen a téren sem a dicsekedésre, mert vármegyénk egészében ma sem áll ott, ahol kellene. Tehát megállapíthatjuk, hogy a népszámlálás óta észrevehető haladás nem történt s nem vonhatjuk meg elismerésünket Borsodvármegye alispánjának attól a törekvésétől, mely szerint mint a vármegye első tisztviselője nemcsak az akták elintézésére s a bűróra ügyel, hanem résztvesz a vármegye összes kulturális ügyei vezetésében, figyelemmel kíséri a vármegye és Miskolc aprólékos ügyeit: a közoktatás, közművelődés, a megélhetési viszonyok javítása stb. ügyein kívül, kiváló gondot fordít a közegészségügyre s ha van ereje szerény szavunknak, buzdítjuk, ne lankadjon, vegye még erősebben kezébe az ügyeket s a megjelölt esetekben, melyektől függ, hogy Borsodvármegye először is felemelkedjék arra a fokra, hol már házi bajaival megküzdván, aktívva lehet; másodszor az idebeözönlő idegenajkuakat részint a magyar faj szaporodási arányaival,

részint a beolvasztással magába olvaszsa és ne történjék meg többé az a szegyenletes eset, mint a közeli évtízben itt megtörtént, hogy a nemzetiségi elemek aránya szaporodott; h a r m a d s z o r legyen a fejlődés oly arányu, hogy támogathassuk azzal a szomszéd Gömörvármegyét faji, kulturai és anyagi erőnkkel is. Reá kell mutatnom itt az emberbaráti intézetek iránt tanúsított érdeklődésére is, hol Miskolc város tanácsának hazafias, humanus gondolkodását is kiemelem, mely kettős okból úgy hallom, rövid időn Miskolc és általa Borsodvármegye is birtokába jutnak egy nagy jelentőségű emberbaráti intézménynek. S hogy itt mennyi a teendő, mutatja az, miszerint vármegyénkben 1900-ban volt 246 vak, 282 siketnéma, 191 elmebeteg, 237 hülye. Kinek ne mozdulna meg résztvétele ennek tudása esetén? Vajjon a mi szerencsétleneink nem érdemlik-e meg, hogy valamit tegyünk értük?

E z e k és az előbbiek: a k ö z ü g y e k: ez a politika. Itt találkozunk kell s ha hívja a vezér szava a szellemi munkásokat, mindeniknek örömmel kell a zászló alá sietni. Itt nem választ el semmi, de összefűz mindnyájunkat a magyar faj, a magyar haza szent szeretete.

3. Kivándorlás és az ezzel összefüggő dolgok.

Mielőtt áttérünk a kulturális viszonyok közoktatási ágaira, még a kivándorlásról és az ezzel kapcsolatos némely dologról akarok néhány szót szólni.

Az egész Magyar birodalomból való tengerentuli kivándorlás fokonyint növekedő irányzatot mutat s még 1881–85-ben átlag évi 28 307-et tett, 1896–1900-ra kiszámítva 31.943 kivándorlót ad. 1902-ben 91762, tehát az addigi átlag majd háromszorosa, s a mint szomoruan olvassuk, a folyó évben még nagyobb számu a kivándorlás. Tehát ezen a földön, hol a gazdasági viszonyok megjavításával még háromszor annyi népesség is jól megélhetne: a honpolgárok részint nem tudják, részint nem akarják megtalálni a lét feltételét. Nézzük most Borsodmegyének adatait.

A szűkebb értelemben vett Magyarország 1902-ben kivándorolt összesen 53085; ebből magyar 17630, német 7733, tót 18742, oláh 4427, ruthén 3326, horvát 125, szerb 537; vagy századrészekben: magyar 33·2%, német 14·6, tót 35·3, oláh 8·3, a többi jelentéktelen. Itt tehát a magyarság kivándorlása nem volna

aránylagosan aggasztóbb a többinél, de ismervén azt a körülményt, hogy a székelyföldről a magyarság és az oláhok lakta földről az oláhság a hegyi ösvényeken át ezrenként szökik át Romániába, világos, hogy úgy a magyar, mint az oláh kivándorlók aránya jóval magasabb a valóságban, mint azt ez az összeállítás a hivatalos adatok után kimutatja. Az is ismeretes dolog, hogy a külföldi statisztika a magyar hazán kívül élőket óriásilag magasabb számban mutatja ki, mint a mi hivatalos statisztikánk. Vármegyénknél is a hivatalos statisztikát véve alapul, az adatok következőleg alakulnak: kivándorolt 1902-ben összesen 1376, melyből 348 nő; ebből magyar 1358, német 5, tót 13 és pedig, néhány esetet kivéve, kivándoroltak Amerikába. A kivándorlott népek aránya szerint az ország minden 1000 lakosára esik 3·17 kivándorló, Borsodmegyében pedig esig 1000 lakosra 5·40 kivándorló. Tehát az országos átlagot szomorúan felülmuljuk s úgy tudom, hogy az arány azon innen még rosszabbodik. A magyar ajkuak számaránya Borsodban 94·7%, az innen kivándorló magyar ajkuak aránya 98·7. Tehát vármegyénkből a magyarság kivándorlása aránylag nagyobb, mint a más ajkuaké; a magyar fajra mostohább

ez a föld, mint a többire s miután a népszaporodási adatok azt mutatják, hogy a nép ott szaporodik leginkább, a hol — mint a miskolci, ózdi, szentpéteri járásokban — a bányászati s ipari telepek szaporodtak, ellenben ott van apadás, hol efféle nincs: láthatjuk hogy miért megy a magyar faj kivándorolni.

Miután így megállapítottuk, hogy a népszaporodására és tömörítésére ható tényezők közül elsősorban nagy befolyásu az ipar s hogy így épen az ipari ható okok által létesített néptömörülés teszi lehetővé, hogy az egészségügyi követelményeket is fokozottabb mértékben elégsük ki; világos, hogy a helyes arányban üzött ipari tevékenység vármegyénkben is nemzet mentő, nemzet fenntartó és faji hódító politika s a kivándorlásnak is megfelelő ellensúlyozója. Hozzá kell itt is a közügyekhez járulni minden féle tisztviselőnek s ki kell venni a maga részét ebben a földbirtokosoknak a saját érdekekben, a lelkészek és a tanítóknak is hivatásuknál fogva. Tehát a kultüregyeteknek, mikor a tanítótság munkáját figyelemre méltónak tartja, igénybe veszi és jutalmazza, meg kell figyelni a tanítószág eziránt való munkásságát is. — Tagadhatatlan, hogy

a magyar történet tanítása felkelti a népben a magyar nemzeti öntudatot, a magyar faj szeretetét és ebben az ezer éven át vérrel öntözött szép haza földjéhez való ragaszkodást is, de csak úgy, ha már az első osztálynál, sőt az óvódáktól kezdve kellőleg vezették a gyarmeket, az ifjút. Különösen be kell tetőzni az iskolázást az ifjúsági egyesületeknek, hol oly dolgokat is lehet tovább tanítani, melyekre az iskolai idő alatt nem jutott tér.

De hát vajjon a vármegye szinmagyar járásában: a mezőcsáthi és mezőkövesdi járásban nem volna valami ipari tevékenység létesíthető, hogy itt is megszűnjék a stagnálás és hogy ez áldott föld is hozzájáruljon születési arányának emelése, halálozási eseteinek csökkentése, a népvándorlati hajlam visszaszorítása által a magyar faj számának szaporításához és annak részint itt való tömörítéséhez, részint munkásfelesleg által a nemzetiségi vidékeken való magyar fajok telepítés, vagy más uton való erősítéséhez. Igaz, hogy ezen a földön nem lehet erdőipart, bányaipart stb. teremteni, de igenis lehet a mezőgazdasági termelést fokozni s ezzel kapcsolatban a mezőgazdasággal kapcsolatos iparágakat meghonosítani, fejleszteni. Lehet és kell a mezőgazdaságot belterjesebben

fejleszteni. Vajjon hogyan áll ebben a két járásban a gyümölcs és szőlőtermelés, a méhészet, a konyhakerészet, a szalma, gyékény s más efféle ipar? Bizony nem látom, hogy ezen a téren Miskolc városát, vagy mást is feleslegükkel elárasztának. Az állattenyésztés, baromfi s ezekkel kapcsolatban a tej, vaj, tojás-kereskedelem rendszeresebb-e, mint volt, vajjon Miskolc piaca tudja-e azt, hogy ezen a téren valami történt az utóbbi 10 év alatt. Igenis, tudjuk azt, hogy élelmezési viszonyaink nemcsak megdrágultak, hanem rendetlenebbé is lettek. Mindennek felszökött az ára s a termelők, éppen síkföld birtokosai nem gyarapodtak sem vagyonban, sem állatállományuk nem nőtt, sem számbavehető gyümölcs, méhes-alapításról nem tudunk. Bizony, ha látjuk, hogy egy-két bolgár ide jó, kibérli óriási áron a folyók melletti földeket, összefog családtagjaival és nagy szorgalom, kitartás és ezen a téren való szakértelem mellett oly munkásságokat és eredményeket produkál, hogy ha ezt éppen abban a két járásban meghonosíthatnók, egyfelől munkát találnának még a nyomorékok is, akik ott alkalmatlankodnak minden bucsu, minden vásár, minden ünnep alkalmával és eszünkbe juttatják istente-

len voltunkat, másfelől mindenki megtalálná kenyerét és keresetét; gyümölcs és kertészeti forrása lehetne vármegyénk nemcsak a közeli nagy városoknak, hanem nagy kivitelünk lenne a külföldre is. A népességben megállapodott semmiképen nem fejlődött Mezőcsáth homokterületén nem termelné a silány minőségű vinkót, hanem elsőrendű finomságú csemege-szőlő, barack és más gyümölcs termelvényeivel eláraszthatná a közeli Krakkó vidékét s Galiciát, sőt továbbra is vihetne ki.

De nem folytatom ezen a téren való szemlélődésemet, csak reá mutatok újból arra, amit mondtam a Geszt, Sály, Tibolddaróc vidéki nép csökkenés okai keresésénél, hogy ezen az elsőrendű borvidéken, Mező-Keresztes, Mezőcsáth s az egész Hejő, Eger, Sajó és Tisza mentén a mezőgazdaság intenzívebb művelése által az állat és állati termékek ok-szerű szaporítása és kezelése által még háromszor annyi népnek adhat-nánk kenyeret sőt jó módot s így közvetve melegágyává tehetnők ezt a vidéket a magyar fajnak. V a n e i t t a t a n i t ó n a k, l e l k é s z n e k, a k ö z i g a z g a t á s n a k h i v a t á s a? Méltatta-e ezt a kul-turegyesület figyelmére? . . . Ennél-fogva, mikor a tanítót kitüntetjük, nézzük meg azt is, hogy ezen a té-

ren nem ásta-e el a neki adott ta-lentumot, mert bármily szépen meg is tanítja a magyar történetet, az nem elég, ha egyéb téren nem ok-tatta tanítványai lelkébe a minden oldalú tevékenységet s nem tekint a körülötte élő nép gazdasági tökéle-tesedésére. Jól tudom én, hogy ez nem a tanítótól függ, mert itt min-den tényezőnek arra kell munkálni; de azt hangoztatom, hogy mikor a tanítót jutalmazzuk, a z t e z e n a t é r e n i s m e g k e l l f i g y e l n i, mert neki innen sem szabad hiá-nyozni.

Jól esik megállapítanom azt is, hogy a közművelődési egyesület eb-ben a tekintetben is megtalálta a maga emberét, Fogarasi Jenőt tel-jesen ismerem s állítom, hogy a legkiválóbb tanítók közül való, aki nemcsak az iskolája falai között, hanem az iskolán kívül is betölti szerepét. De kérem kell ezuttal itt is, hogy ismert ügyességét ne pi-hentesse ezentul sem és terjessze ki nagy tapasztalatát és ismeretét abban az irányban is, amelyet itt vázoltam. Borsodvármegye tanítósaága pedig le-gyen az iránt meggyőződve, hogy a közművelődési egyesület jövőre sem a bus vagy tüzes magyar történelmi tanítás, hanem a közművelődés egész területén végzett munkájokért fogja odaitélni a pálmát, mely kell, hogy

lelkesítse mindnyáját, hiszen a helyes alapeszme ennek kitörésénél az volt, miképp a tanítósnak ezen a módon is tudtára adjuk, hogy a nemzeti munkánál reájuk számítottunk, őket nem nélkülözhetjük, elsőrendű tényezőnek tekintjük sikeres működésükért nevüket hálás lelkünk gyémánt lapjára írjuk fel.

De a községi előljáróságok sem lehetnek közömbösek, mert amíg Miskolc városában épen úgy mint vármegyénk népesebb központjában: Mezőkövesd vidékén, Diósgyőr, Mezőcsát, Mezőkeresztes, Sajószentpéter és másutt kopárok a jó minőségű bort, vagy csemegeszőlőt, gyümölcsöt adó hegyek és mezők, addig mindenik előljáróság megérdemli, hogy a vád alá helyezéssel legalább is fenyegetessék, ha tevékenységre nem indul. Mit szóljunk ahhoz, hogy Miskolc városának kellős közepén a rovarok, a hernyók hétszámra pusztítják a kerteket, a város és vármegyeháza tőszomszédságában épen a rendőr állomása mellett lefalja a kártékony hernyósereg a fák fiatal leveleit és hajtásait és sem a rendőri közegek, sem a hatóság nem veszi észre, s hogy épen ezzel szemben a deszkakerítésen van kifüggesztve a

rendelet, mely szerint a kihágások így meg úgy megfoghatnak toroltatni. A népjót nevet rajta. Mit szóljunk akkor, hogy a peronospora ellen való védekezésre szigorú rendeletek vannak, ki is hirdetik pompásan és ezzel egyidejűleg hegyünket végigpusztítja, a szőlő penész. Mi védekezünk, de szomszédaink semmit sem tesznek, természetes, hogy elpusztul egész termésük; de átjő a mieinkre is és hiába védekezünk, mert három-négy ember egy egész határ hanyagságával nem birkozhatik meg. Senkisé nem néz utána, hogy végrehajtották-e a hatóság intézkedését, sőt ha valamelyik rendőri közegnek van is szőlője, nem akarja meglátni szomszédja bibáját, mert a hatóság azon kezdené intését, hogy „minek utána A. B. miskolci lakos N. N. és X. Y. meg K. L. szőlőbirtokosokat bejelentette, hogy nem permetezték szőlőjüket, ennél fogva A. B. feljelentése következtében őket megbüntetjük 20—20 fillér bírsággal.” A. B. is pellengére volna állítva mint árulkodós 20—20 fillért megbirná fizetni az illető. Maradna azután minden a régiben, hiszen A. B. ur is hiába permetezte szőlőjét, az övében is van peronospora, igaz, hogy nem

olyan sok mint a szomszédjájában, de hát világos, hogy a permetezés sem használ, mert a hó ugyanis pusztítja a levelet. Ime ily okok lehetnek, hogy a vármegye sok helyén nagy pusztítást vitt végbe a peronoszpóra a szőlőkben, éppen magyar vidéken és ennek mind az előljáróságok az okai, mert nem ellenőrizték az intézkedések foganatosítását. Csak egy példát ragadtam ki a sok közül, a figyelmes szemlélő ezeret találhat s bizony mondom, hogy ily módon nem leszünk sem paradicsom, sem vezető vármegye: Borsodvármegye.

4. Nézzük már most a közoktatási viszonyokat, ha nem is teljes tüzetességgel, de általában.

A szorosabban vett közoktatási és nevelési intézetek között a mi szempontunkból csak az elemi népiskolák veendőik elsőrendű fontosságúaknak. A többi: a kisdédóvó, a polgári és középiskolák, szakiskolák, felsőbb iskolák csak másodszorban jöhetnek számba. Ép azért, nem osztottam soha azt az elvet, amit Trefort Ágoston folyton hangoztatott, hogy az oktatásban is felülről jó a világosság s e miatt kell harmadik egyetemet szervezni; ellenkezőleg — tekintettel meglévő egyetemeink maig is nem egészen tökéletes ellátására — nagy hibának tartanám, ha a meglévő fő-

iskolák tökéletesítése előtt az állam újabb, hiányos felszerelésű főiskolát állitana fel. Van hiány a felső iskolák terén a tanár és papképzésnél, van a tanítóképzésnél is bőven elég, ezek kiegészítése, sőt türhetőség tétele oly sok teendőt ad, hogy azzal is nehezen tud az állam megküzdeni. — A tanító és papképzésbe a megfelelő módon és mértékben bele sem mer fogni. Hát a népoktatás! Vaskezű vezető, nagy tanultságú és lelkesedésti, gondolkozó vezérferfiak ott a miniszteriumban mindig beleütköznek a n i n c s b e s valóban nagy hálával kell kiemelni minden hazafinak, hogy ezek a kiváló elmék soha el nem csüggedtek.

Sajátságos véletlen, hogy a Hajdúföldön született lelkes magyar államférfi: Gönczy Pál nem tudta megnyerni a minisztereket a magyar faj tanító-intézetei javára, ellenben a román-lakta földön s éppen úgy a ruthén szomszédságban született és dolgozott s éppen ezért a veszedelmet jobban átlátó Szathmáry György és Halász Ferencz mélyebben átérették hatalmas elődjüknél, hogy mit jelent a magyar fajnak a magyar közműveltség, a magyar jó iskola. Nem kísérletezik mostan a magyar állam. Bátran és egyenesen kimondja Halász Ferenc kiváló munkájában, amit Szathmáry György csak érzett

és óhajtott, hogy a magyar állam az ő iskoláival magyar közoktatási politikát akar folytatni, melynek célja nem a magyarosítás, hanem első sorban a magyar faj műveltségének a lehető legmagasabb fokra való emelése, ennek van aztán alárendelve az, hogy állami iskolát első sorban ott kell állítani, hol a magyar faj érdeke ezt parancsolólag követeli. Vagy a k i s s z á m b a n élő magyar lakosságot — régi terjedelmes magyar népesség elroncsolódott s a századok nemzetölő viharaitól elgyengült szigeteksként — kell megmenteni az elenyészéstől, a magyar kultúra által, vagy a küzdő és győzelemhez induló, tarka szigetesoporthoz hasonlítható ethnikai viszonyok között élő magyarság „hána alá” kell nyulni s ezt küzdelmében gyors diadalra segíteni, vagy a hol egyáltalán nincs iskola és a kultúra híján barbárságban élő népet kell kiemelni a homályosságból, de csak a magyar kultúrával: ezek képezik, hogy úgy mondjam, hazai közoktatásügyi politikánk egyik szárnyát, a másik szárny pedig, mely az előbbivel párhuzamosan halad: a színmagyar vidékek iskoláinak emelése. Mint a tengeren tovasikló hajó mozgékonyságának egyenletességét, a repülő madár gyors és a célra törő halad-

dását a haladási vonal két oldalán a teljesen egyenlő ható erő az egyenlő értékű két szárny, kerék stb. biztosítja, éppen úgy a magyar nemzet közoktatását is csak ennek a párhuzamos közoktatási politikának szigorú keresztülvitele hozhatja teljes sikerre. Mert lehetne-e indokolni azt a körülményt, hogy míg az ország egyik részét tülön-tül ellátnók iskolákkal, a másikon ezek fenntartását tisztán csak a felekezetre, a községre hárítanók?!

Vajjon megfelelne-e a magyar faj érdekeinek, ha a legjobb iskolák, az állami iskolák, tisztán csak nemzeti-ségi vidéken volnának felállítva s így annak a vidéknek népessége, sokszor — mert hiszen óhajtjuk, hogy állami iskolába nemzetiségi tanulók is járjanak — a nemzetiségek a magyar fajnál műveltebbek legyenek? Ezt nem óhajthatja senki s miután a tanítói feladat magasatos, a tanítói pálya sok tudást igénylő volta ma már nagyobb tanulságot követel mint a régi időkben, elmul-tak az idők, midőn a tanító 600 koronával tengődhetett; az iskolák költségei megháromszorozódnak, tehát a felekezetek, a községek nem bírják el annak terhét s így oly helyeken, hol állami iskola nincs és az iskolafenntartók szegények, az iskolák nem tarthatván sort az

előbbiekkal, elmarad a kellő siker, mert és ezt jól meg kell figyelni, ha a község vagy felekezet nem javadalmazza úgy a tanítót, mint az állam, akkor a jó tanítók átmennek az államhoz s itt marad a gyengébb rész. Lehet-e ezek munkája egyenlő értékű amazokéval? — A megélhetés gondjai miatt mellékkereset után szaladnak s elhanyagolják az iskolát, így a közönség aztán keservesen fogja más uton megfizetni, a mit megtakarított a tanítók fizetésén.

De hol ott az igazság, hogy egyik helyen az állam adja a teljes költséget, másutt semmit? Ez nem volna helyes és nincs is így. Egyes esetektől eltekintve az állam igénybe veszi az iskolafenntartók eddigi áldozatait és csak a jövő fejlődés okozta több kiadást vállalja magára, de itt is biztosítja azt, hogy az iskolafenntartó községek bizonyos többkiadásra magukat jövőben is kötelezzék. Ilyen módon az egész ország fokozatosan az állami iskolák sorozataival lesz benépesítve s a magyar iskola áldásában minden vidék részesülni fog.

Nekünk az a kérdéstünk, vajjon Borsodvármegye a fennemlített kategóriák szerint igényli-e az állami iskolák felállítását. Ha felemlítjük, hogy Borsodvármegyében az állami tanítók száma csak 9, hogy ennél

kevesebb van Baranyavármegyében: 5, Veszprémvármegyében: 7, Hajdúvármegyében: 8, világos, hogy az állam vármegyénkben tenni valót sürgősen nem talált. És ez így is van, mert ebben a vármegyében sem pusztuló magyar sziget nem volt, sem az iskolafenntartók szegénysége nem indokolta az állam segítségét addig, míg a tanítói fizetés 600 K volt. Mihelyt azonban a tanítói fizetés minimumát emelték, azonnal itt volt az állam s megadta minden iskolának, minden tanítónak, aki és amelyik arra igényt tarthatott s amelyik azt kellő formában kérte. Ellenben abban a néhány községben, hol iskola vagy nem volt, vagy nem megfelelő volt, létesült az állami iskola. Ahol az idegen ajku népesség nagy beözönlése a magyar nemzeti közoktatási politika szempontjából veszedelmes lehetett volna: Dósgyőrött és Ózdon, az illető gyárak lakossága részére részint az állam, részint a gyárak anyagi erején oly kiváló és nagyszámu tanító testülettel dicsekvő iskolákat állítottak fel, hogy azok az állami iskolák legkiválóbbjai közé bátran besorozhatók és nagy nemzeti missiót teljesítettek, mert az idegen ajku népességet már a második generációban teljesen megmagyarosították. Tehát vármegyénk nem nélkülözte az állam segítségét,

ha ezeket az iskolákat, a diósgyőrit feltétlenül, állami iskoláknak tekintjük s már ekkor az állami iskolák tekintetében csak Bars, Nyitra, Trencsén, Turóc, Zólyom, Moson, Somogy, Vas, Zala, Csongrád, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest, Abauj-Torna, Bereg, Gömör, Sáros, Ung, Zemplén, Bihar, Máramaros, Szatmár, Szilág, Ugocsa, Arad, Krassó-Szörény, Temes, Torontál és az erdélyi nemzetiségi vármegyék előzik meg.

Tehát a multa nézve az állam megtette a mi teendője volt, veszély és hátrány semmi sem származott, de ha a mostani helyzetet tekintjük, az állam fokozottabb segítségét igényelnünk kell. És itt nem elég a munkát a hatóságokra bízni. — A kir. tanfelügyelői hivatal vármegyénkben oly eredményeket ért el, melylyel alig versenyezhet az ország igen sok vármegyéje. Itt, a hol sem községi, sem állami iskolák nem voltak, tudta létesíteni a hatalmas felekezeti tanítóegyesületek mellett, a felekezeti tanítókból a Borsodmegyei Általános Tanító Egyesületet. Szemléljük az apostoli munkát, melyet az alakítás kezdetén vármegyénk lakadatlan szorgalmu tanfelügyelője végzett. Minden járási kör megalakításánál jelen volt. Irányt adott,

buzdított. A szunyadó erőket napvilágra hívta s igen sokban így fejlődött ki a közélet számára igen hasznos munkaerő. De vármegyénkben a felekezetek erős iskolaszerető és az iskola fentartásban nemcsak jogot, hanem nemes kötelességet érző vezetőivel helyesebb volt karöltve haladni, mint az állami vagy községi iskolák erőszakolásával itt a feltékenységet és az ellen-szenvet felkölteni. Így is mennyit haladt a községi iskolák ügye, pl. Miskolcon, Mezőkövesden, hol katolikus jellegű ugyan az iskola, de a lényegében mégis községinek tekinthető. De mennyit haladtak a felekezeti elemi iskolák is 15 év alatt, azt csak az tudja, aki ismerte az azelőtti és a mostani állapotokat. Legnagyobb eredmény az, hogy az iskolatügynek meg van nyerve mindenki s a községek épen úgy, mint a közigazgatás elsőrendű teendőjének tartják az iskolákkal való foglalkozást

Mindazáltal most már a felebb említett nemzetiségi elemek arányának, ha nem is veszedelmes, de mégis feltűnő előnyomulása miatt a kulturegyesületnek vizsgálni kell a helyzetet s a hivatalos körök munkáját támogatni kell anyiban, hogy veszedelmet jelezvén, fel kell ébresztetni a törekvést is annak elhárítá-

sára és a magyar faj gazdasági viszonyai, a közegészségi állapotok megjavítására irányzott törekvés mellett, a vezető elemek lelkébe kell plántálni azt a meggyőződést, hogy a magyar faj iskoláztatásának emelésére irányzott tevékenységében a hivatott hatáságot, szeretettel, bizalommal és hathatósan támogatni kötelességünknek tartjuk. Nemzet mentő kötelességünknek, mert ma még könnyen segíthetünk a megállapított bajon, de ha az egy tíz év múlva súlyosabb és aztán még súlyosabb lesz, megroppan erőnk és elveszthetjük a harcot. És ez nem tulzás, mert volt idő, mikor Alsófejér, Kolozs, Doboka-, Torda stb. megyék éppen oly s talán még erősebb magyarsággal dicsekedtek; arra alapította magyar politikáját a Rákócziak, Bethlenek, Báthoryak kormányzata; annak segítségével Bethlen Gábor alatt nagy hatalommá is tudott lenni az erdélyi Magyarország és most . . . mindenütt roncs. A leűnt két és fél száz év letörte a tölgyet és csak gyökereinek sarjadásai mutatják itt-ott, több-kevesebb erővel, hogy ott hajdan más nép volt, mint a mely most fűzött bocsorában rómainak mondja magát.

A népiskolának igen fontos segítő-

társa a kiseddóvó, melyet nem az oktatás tekintetében, hanem a kiseddek épségének, egészségének megóvása, az érzések szelidítése s általában a nevelés szempontjából kell figyelembe venni. Nem volna szabad, hogy legalább nyári menedékhely ne legyen minden községben, pedig Borsodvármegyében mindenféle óvót összevéve, összesen csak 78 volt 1902-ben, pedig a községek száma 177 s így tekintve, hogy a fennálló óvók közül egy községben több is van, világos, hogy csak minden harmadik községre esik valamiféle óvoda. Hát még ha látjuk, hogy ezekből rendes kiseddóvó csak 8, állandó menedékház csak 4 és nyári menedékház 66 van. Az óvodák számát tekintve, csak Árvamegye (4), Turócmegye (6), Ugocsa (5), Beszterce-Naszód (7), Csik (2), Fogaras (3), Kis-Küküllő (3), Maros Torda (4), Torda-Aranyos (7) és Udvarhely-megye (1) áll hátrább, mint Borsodvármegye.

Miután az ipari központok óvodával el vannak látva, a mezőgazdasági foglalkozásu helyeken egyelőre különösen a nyári menedékhelyek felállítását kellene szorgalmazni s ennek nem is állja útját semmi, tehát csak jóakarat kell. Amint a nyári menedékhelyek áldását érezni kezdi a nép, lassanként aztán lehet az álla-

potokon fokozatos fejlesztés útján javítani. A részletekre nem térek ki, de a közművelődési egyesületnek figyelemmel kell kísérni ezeket az állapotokat, mert ez az üvegháza a közoktatás kényes palántájának s meg kell találni itt is azokat az egyéneket, akik a megfelelő segítséggel a hatóság támogatására jöhetnek s az érdem elismerését sem szabad megvonni. Az óvókötelesek és az óvóba járók arányával nem foglalkozom, mert a viszonyok annyira kezdetlegesek, hogy a részletek itt szomorú arányokat mutatnak fel. — Jegyezzük meg általában, hogy az óvókötelesek száma 1901—902-ben 18.878, (10.106 fiú, 8772 leány). Miután tudjuk, hogy a leányok száma Borsodban és az egész magyar hazában legalább is egyenlő a fiukéval, ez a szám azt mutatja, hogy az összeírás hibás és áttekintettem az ország összes vármegyének összeírását s mindenütt azt látom, hogy a két nem eléggé közel áll egymáshoz, néhol valamivel kisebb a leányok száma, másutt több, de ilyen kevés aránynyal sehol sincs, mint Borsod-vármegyében.

A közművelődési egyesület figyelmét ennek elkerülni nem szabad s fel kell kutatni, hogy hol a hiba, mert ha még a hivatalos összeírásban sincs meg a kellő lelkiismeret-

tesség, hogy várhatunk lelkiismeretességet ott, ahol pénzt is kell valamennyire a jóakaraton kívül áldozni. Már a népiskolai tankötelesek összeírása helyesebb arányt mutat. Van mindennapi iskolaköteles (6—11 éves) 15.677 fiú, 15.673 leány; ismétlő köteles (12—14 éves) 6662 fiú és 6560 leány. Ez utóbbi összeírás tehát a kívánalmaknak megfelel. A tankötelesek iskolabajárását tekintve, azt találjuk, hogy 1901/2-ben iskolába járt az iskolakötelesekből az egész országban 82·21 százalék, Borsodban 86·05 százalék. Tehát az országos átlagnál magasabban vagyunk és azt sietünk feljegyezni, mint örvendetes adatot, hogy a kellő elismerést vármegyénknek itt megadhassam. De már ha a közvetlen közelben lévő Abauj-Tornavármegyét nézem. hol 91·26, vagy Kassát, hol 95·36, Gömörvármegyét, hol 94·27 százalék az iskolába járók száma, az állapotokat nem tekinthetem olyanoknak nálunk, hogy teendőit találni nem tudnék. Hátha még azt is megjegyzem, hogy az egész Duna balpartja (a tót felvidék) 88·41 százalékkal, a Duna jobb partja 93·13 százalékkal előttünk áll, akkor bizony beláthatjuk, hogy teendők sok s ha vindikáljuk magunk ezt a hivatást, hogy észak felé tartozunk, különösen Gömörvármé-

gyében kulturánk fölényével segítségével menni a magyarságnak, be kell látnunk, hogy teendőink sürgősek, mert a jelenlegi állapotok mellett Gömörvármegye magasabban áll a kulturában, mint mi.

Ha a magyar anyanyelvünk iskolába járását vizsgáljuk, úgy Borsodmegyében az arány 86·1, Gömörvármegyében 91·3, Abaujban 89·2%. Látni való, hogy Borsodban a magyar fajnép iskoláztatása egy hajszállal 0·05%-kal előbb áll mint a nem magyar fajnépé, ellenben Abaujban 2%-kal, Gömörben 3%-kal áll a magyar fajnép iskoláztatása rosszabbul mint a megyei átlag, tehát sem az egyik, sem a másik szomszéd nem csupán a magyarságának iskolázása által áll nagyon elől, hanem még inkább a nemzetiségi elemek törekvése által s látjuk, hogy Borsod magyar kulturájának mindkét helyen segítséget kellene adni; ha tudna, de maga is elmaradt amazok átlagja alatt. A lelkészek, tanítók, községi előljárók elég tennivalót találnak tehát ezen a téren s a közművelődési egyesület elég alapot, hogy kitüntetéseiivel itt a tetterre serkentsen és közbe lépjen.

Már most nézzük meg a magasabb

iskolákat. Borsodvármegyében gimnázium, polgári fiu és leányiskola, felsőbb leányiskola csak egy községben: Miskolcon van. Gömörvármegyében van Rimaszombatban, Sajógömörön, Nagyrőczen, Rozsnyón, Dobsinán mindkét nem számára alkalmas továbbképző iskola (polgári, vagy középiskola), tehát az elemi iskola hatását megerősíti a közelben lévő iskolák egész raja. Közel és könnyűszerrel, olcsón tovább tanulhat s az ipari, kereskedelmi, gazdasági pályák műveltebb elemeket kapnak.

Gömörvármegyében Dobsina lakossága 5115, ebből foglalkozik bányászattal 1549, iparral 1011, kereskedelemmel 160, közszolgálat stb. vel 167, összesen 2887; Nagyrőcze 1811 lakossal bir, de itt az iskolák viszonyai más tényezőkön alapulnak. Rimaszombat lakosainak száma 5849, kik közül a fenn említett kategóriákba 3397 tartozik, Rozsnyón 5198 lélekből ilyen foglalkozású 3184, Sajógömör lélekszáma 1336, ennek polgári iskoláját egy jótékony földbirtokos létesítette, másként nem keletkezett volna. Akár hogy is van ezeknek a községeknek viszonya, mindenik iskola többé kevésbé a vidékre van utalva, talán Dobsináét kivéve, mégis úgy Dobsina, mint Rimaszombat és Rozsnyó

iskolái indokoltak és nagy szerepet töltenek be, de éppen úgy emelik a vidék műveltségét a nagyrőczei és sajógömöri iskolák s ez utóbbinak még Borsod északi részére is van hatása. Hasonlítsuk most össze ezzel szép vármegyénket. Van Miskolczon egy népes főgimnázium, egy népes algimnázium, egy tulnépes polgári fiu, népes felső kereskedelmi, népes polgári leány, népes ref. felsőbb leányiskola. Ezen kívül hiába keresünk már középfoku intézetet, más községben nincs az egész vármegyében sehol. Pedig Mezőkövesdnek 15224, Mezőkeresztesnek 4201, Mezőcsáthnak 5225, Diósgyőrnek 11526, Ózd, Bolyok és Várkonyinak 8974, Sajószentpéternek 4281 lakosa van.

Népes községek : Edelény, Szendrő, Sajókaza, Rudobánya, melyeknek alkalmas központot találva, szintén lehetne igényük az elemi iskolánál magasabb iskolára, de a mint a népesség és a földrajzi helyzet mutatja első sorban Mezőkövesd, Mezőcsáth, Diósgyőr, Ózd jöhet tekintetbe.

Az ózdi csoportból 6513 azoknak a száma, akik bányászat, ipar, kereskedelem és más a köznapinál magasabb műveltségű pályán működnek. Oly szám ez, mely indokolná egy polgári iskola felállítását s éppen így van ez Diósgyőrről is, hol ilyen lakos 9102 van. Ebben a két

csoportban azonban egyelőre a kintinó, 6 osztályu elemi iskolák és az illető gyárakban szervezett iparos iskolák, illetve oktatás fedezik a legsürgősebb szükségletet, de az iskolák mostani berendezése csak szükséglet pótol s nem teszi a magyar kulturát hódítóvá, azonban a legszerényebb igényeknek mégis megfelel az általános közoktatási politika tekintetében is. Hangsúlyozom ismételve, hogy az itt lévő iskolák a legjobbak, amiket ismerek.

Nincs azonban kedvező helyzetben a Sajószentpéter, Edelény, Szendrő központok körül levő vidék. És én mégsem ezekre, hanem Mezőcsáth és Mezőkövesdre fektetem a főszult. — Mezőcsáth egy gazdag magyar vidék központja. Mezőcsáth 5225, T. Keszi 2595, Tiszatarján, 1561, Nemesbikk 1072, Igriczi 1264, Gelej 1376, összesen 13,093 lelket számlálnak. A lakosságból mezőgazdasággal foglalkozik 10,155, ipar, kereskedelmi és rokonfoglalkozásu 1932. Ez a kimutatás megmondja, hogy itt a mezőgazdaságra tekintettel levő iskolát kellene teremteni, mely a népesség foglalkozását veszi alapul. Mindenesetre kellene alapítani polgári iskolát, vagy felső népiskolát, de amaz inkább megfelelne, mivel a mezőgazdasági jelleget azzal is meg lehetne adni. Az alsó három osztály

maradhatna általános polgári iskola s a negyedikkel kapcsolatban és föléje lehetne gazdasági iskolát szervezni. Ez a vidék régebbi időben beküldötte gyermekeit a gimnáziumokba, nem azért, hogy tudóst, hanem, hogy művelt embert neveljenek belőle. Ez az elem Mezőcsáth okosan szervezett polgári iskoláját megnépesítené, ha az iskolát megszeretné. Nem kell azt képzelni, hogy a miskolci polgári iskola létszáma kerülne ki, de ez nem is szükséges. Mindenesetre népesebb lenne ez az iskola a nagyrőcei vagy alsó-kubini polgári iskolánál. — Ha Mezőcsáth és vidéke az ő híres homokjával neki esik az okszerű szőlő és gyümölcstermelésnek, ha különösen vasutat is kap, csemege szőlőjével, finom barack, körte, alma, dinnye s más terményeivel messze földön híres lesz, ezzel együtt népessége is óriásilag fel fog lendülni. Elég jó példa Kecskemét és Nagykőrös vidéke. A meginduló forgalom kifejleszténé az idevaló derék népben is azt a szellemet, melyet a kecskeméti népben annyira becstülünk s maga után vonná az ipari és kereskedelmi foglalkozások gyarapodását is számban és vagyonban s ezzel együtt járna a város emelkedése is. Mily áldás lenne a vidékre, hogy nem kellene gyermekét Miskolcra

küldeni, amit most egyszerűen a legtöbb nem tesz meg, mert az itteni iskoláztatás költségei igen nagyok, tehát nem Miskolcztól vonnának el a tanulók, mert a gimnazisták úgy is bejönnének, hanem új rétegek jutnának a csáthi iskolába, melyeket eddig nem érintett a kultúra mélyítő ekéje.

A mit mondtam Mező-Csáthra, az fokozattan reá illik Mező-Kövesdre, a nagy, matyó metropolisra. Maga a nagy lélekszám: 15224, arra mutat, hogy itt az iskolák ügyét nagyon komolyan kell venni. Ismerve a matyó nép foglalkozását, a fősúlyt okvetlen az elemi iskolára kell tekintni, de a kertészet tanítása itt óriási fontosságu lenne, mert ez a derék, szorgalmas nép szeret pepecselni a kertben, mint azt a miskolci viszonyok között látjuk s ha ez reá adná magát a kertészkedésre, talán versenytársává lenne a bolgár népségnek. Mezőgazdasági ismétlődő iskolára itt is szükség van. De tekintve, hogy ebben a városban 12593 mezőgazdasággal foglalkozó egyén mellett 1333 iparos, 339 kereskedelmi, 345 közszolgálati és szabad foglalkozásu egyén van és hogy ez a város egy nagy vidék központja, itt is okvetlen létesíteni kell polgári iskolát. A dolgot a közművelődési egyesületnek kell nép-

szerüvé tenni, hogy a nép megszokja s jóformán kötelességének tartsa, hogy ott, ahol szolgabírói, járásbírói hivatal, a mellett pénzüzetek, kereskedők és iparosok oly számmal vannak, ott a községeknek kötelességük az iskolázással többet törődni, mint eddig tettek. De az államnak is be kell látni, hogy — miután az elemi iskoláztatás költségeit ezek a községek mind magok viselik — magasabb iskolára nem szoríthatók, legfeljebb telket és a hol lehet, természetbeli hozzájárulást s a gazdasági célokra megfelelő területet adjanak. Ha tudott az állam ajándékot adni Alsó-Kubinnak s más nemzeti-ségi, vidéki városoknak, ne vonja el segítő kezét a fajmagyar néptől sem. Azonban bármily kiválók is legyenek a hatóságok vezetői, a kormánynál sikert csak úgy érhetnek el, ha a hátuk mögött erőteljes közvélemény áll.

Ezekkel azonban nem akarom elterelni a figyelmet az elemi iskoláktól, csak gondoskodni óhajtottam arról, hogy a fajmagyar vidéken az elemi iskolánál magasabb iskola is emelje a magyar közmívelődés színvonalát. De hogy a népiskolák színvonalának és az elemi iskolázás emelésének fontosságát ismét hangsúlyozzam s ez ne legyen alap nélkül mondott, reá kell mutatnom is-

mét arra a körülményre, hogy az iskolába járás hazánkban a magyar fajnál igen hátra áll. Megelőz bennünket a német és a tót elem. Vármegyénkben a magyar faj iskolázása jobb az országos átlagnál, de tudjuk, hogy Miskolcon és Mező-Kövesden elég szomorúak az állapotok, mert hiszen még sok tanulónak rendszerebb iskoláztatásáról kellene gondoskodni. Igaz, hogy az iskolák száma folyton halad, de reá kell mutatnunk, hogy különösen a székvárosban — tisztelet a kivételeknek — az elemi iskolák nem mind felelnek meg azoknak az igényeknek, amelyeket ilyen város iskoláival szemben jogosan táplálhatunk. Az iskolák számát szaporítani, az iskolába járók arányát javítani, az iskolák színvonalát emelni kell Miskolcon és a vármegyében mindenütt és az ellenőrzés munkájában vegyen részt a közmívelődési egyesület az által, hogy ebben a munkában támogassa a hivatalos hatóságot, amit úgy érhet el, ha az összes lelkészek és tanítók, előljárók közreműködését megnyerve, azoknak tevékenységét gyakorlati és elméleti uton munkássága körébe veszi és elismerő szavával, jutalmazásával a minden oldalú érdemet tünteti ki. Ekkor vármegyénk területének minden szellemi munkása, a földbirto-

kosok legnagyobb része hozzá lesz fűzve a közművelődési egyesület munkásságához és ha az egyes járáások gazdasági, egészségi, közművelődési viszonyainak előhaladásáról tesz majd jelentést a közgyűlésen mindenik járás előadója, meg fog jelenni a közgyűlésen az egész vármegye s a közgyűlés ünnepnappá lesz. Így aztán lassanként eltűnnek a szégyenletes számok statisztikánkból, melyeket ma szomorúan iktatok ide s pirulva tüntetem ki, hogy míg a magyarajkuak száma vármegyénkben 94.7%, addig a magyarul tudók száma csak 98%, tehát még mindig 2% azoknak a száma, akik nem tudnak magyarul.

S ha meggondoljuk, hogy a magyarok között ott szerepel mint szín magyar község: Felsőzsóleza, Görömböly, Arnóth, Szirmabesenyő, mikor tudjuk, hogy ezek nyelve otthonjukban még mindig tót s bár tudnak magyarul jól, szükségük van arra, hogy a magyar kultúra folyton őrizze magyarságukat: beláthatjuk, hogy az elemi iskolák terén igen sok teendő van s a magyar nyelv teljes tudása csak fokozottabb iskolázás útján érhető el. Különös gondot kell fordítani arra, hogy itt a magyar iskolázás által a fajmagyar nép erejét kell emelni, tehát hódító és védekező politikát kell

folytatni s erre magok az eddigi tényezők nem elégségesek. Ha nem lehet másképp, az állam erejét kell figyelembe és segélyül venni, de ha majd 5 év múlva, 1910-ben az újabb népszámlálás után nem állapíthatjuk meg a javulást, akkor a közművelődési egyesület nem teljesítette feladatát. Mezőcsát és Mezőkövesd az elemi iskolák költségeit elbirja, ott tehát az államot polgári és gazdasági iskolák felállítására kell megnyerni. Besenyő, Diósgyőr, Hámor, Óhuta, Pálfala, Szirmabesenyő, Királd, Nádasd, Ozd, Várkony, Abod, Galvács, Irota, Mucsony, Rakacza, Rudobánya, Sajókaza, Viszló, Sajószentpéter, Sajókazincz és a fenn említett községekben, részint állami iskolákat kell állítani, részint, a hol a meglévő felekezeti iskola egy kis támogatással megfelel, annak jóni segítségével s azokon kívül ott is, hol állami iskola van, a tanulók ügyeivel foglalkozni kell. Nem úgy értem én ezt, hogy az iskolába menjünk látogatni, hanem úgy, hogy a tanítók, a tanítóegyletek munkásságát segítséggül kell venni s a kultúregylet is menjen oda különféle segítséggel. Maga az egyesület semmi szín alatt sem állíthat fel sem óvodát, sem iskolát. Ezt nem volna szabad tenni

egy kulturegyletnek sem itt a hazában, mert erre az állam erejét kell használni. Ez állami feladat. A kulturegyletek vagyonát a társadalom adja, tehát társadalmi feladatokra kell elkölteni. Segítsen a szegény tanulókon. Vegyen ima-, ének-, olvasókönyveket s ezeket osztogassa szét a szegény tanulók között. Az ima- és az énekeskönyv végig kíséri a hívőt az egész életén s mindig eszébe juttatja, hogy ő mitéle nemzet tagja. Az olvasókönyvek, az írkák, tollak, papírok, melyekkel a tanulókat ellátjuk, a szegény szülők terhét könnyítik meg. Tudom jól, hogy itt Miskolcon is jelentette egyik tanító, hogy iskolájában olvasókönyveket nem bírtak szerezni a tanulók, ezért volt az eredmény rossz. Vannak másféle feladatok, egyházak segítése stb., melyeket különféle szakerők közreműködése által oldhat meg, de tovább nem részletezem ezeket.

Dolgozatom befejezése előtt meg kell említeni, hogy hazánk lakossága 1869-ben $13\frac{1}{2}$, 1880-ban $13\frac{3}{4}$, 1890-ben $15\frac{1}{6}$, 1901-ben $16\frac{3}{4}$ millió volt. Borsodban a számok így alakulnak: 1869-ben, 193.707, 1870-ben 193.839, 1890-ben 216.796, 1900-ban 255.194, vagyis szaporodás a következő eredményt ad $\%$ -ban kifejezve:

	869—880	880—890	890—900	1 kmre eső lélekszám
Országos	1·3	10·3	10·3	59·6
Borsod	0·1	11·8	17·7	71·0
Abauj	—4·9	—1·0	3·5	48·4
Gömör	—4·8	3·4	4·9	43·3
Kassa	20·0	10·7	23·2	
Miskolcz	12·9	25·0	34·2	

Tehát vármegyénk szaporodási arányai úgy az országos, mint a szomszéd (nemzetiségi elemmel tarkázott) törvényhatóságokét felülmúlja, épen úgy Miskolc fejlődése is felülmúlja minden szomszéd város fejlődését. Az egész országban, a fővárost nem számítva, csak Szombathely és néhány kis város szaporodási aránya mulja felül.

A népesség anyanyelvét tekintve $\%$ -ban:

	1880-ban	1890-ben	1900-ban
Magyar	46·6	48·5	51·4
Német	13·6	13·1	11·8
Tót	13·5	12·5	11·9
Oláh	17·5	17·1	16·7

Tehát a magyar elem emelkedik, a többi fogy; de a fogyás nem a lélekszám fogyásában van, hanem onnan ered, hogy a magyarság nagyobb szaporodási arányával tulfejlődik s a nemzetiségek közül be is olvad a magyarságba egy csekély töredék; de az oláhságból jó formán semmi sem.

A magyarul tudók aránya az

országban 1880-ban 52·5%, 1890-ben 55·7, 1900-ban 59·5%.

A fejlődés az egyes nemzetiségeknél a következő (‰-ban):

Magyarul tudott	1880-ban	1890-ben	1900-ban
Német	20·2	25·1	30·7
Tót	9·5	12·0	15·0
Oláh	5·7	6·9	8·7

A fejlődés a magyar nyelvtudásban az oláhságnál a legkevesebb, de általában nem kielégítő.

A magyarul beszélők száma százalékokban:

	Magyar anyanyelvű		Nem magyar anyanyelvű	
	1890	1900	1890	1900
Az országban	48·3	51·5	13·8	16·8
Borsodban	93·6	94·7	68·5	70·3
Abaujban	69·9	73·0	23·5	29·3
Gömörben	53·6	56·4	24·6	27·3

	Magyarul beszél összesen	
	1890	1900
Az országban	55·7	59·5
Borsodban	98·0	98·4
Abaujban	76·7	80·8
Gömörben	65·0	69·3

Látni való, hogy mindenütt emelkedés van, de Borsodvármegyénél a magyarul beszélők aránya alig észrevehetőleg emelkedik. És ha megnézzük

zük az idegen nyelvek rovatát, úgy találjuk, hogy a magyarul nem tudók legnagyobb részt a tótok között találhatók. Ezen pedig az egyház, az iskola és a társadalom kezét fogva segíthet. Ne beszéljen sem pap, sem tanító, sem eladó, sem vevő, hol nem okvetlen szükség másként, mint magyarul s akkor a magyar nyelv tudása elemi szükség lesz, mely nélkül megélni nem lehet. 95 százalék magyarságu vármegyében mindenkinek kell tudni magyarul. Az ellenkezőjére nem lelünk példát a külföldön. De míg asszonyaink és földesurainknak jól esik tótul tragyni, addig sikert nem remélhetünk. — Ugyanez áll az egész országra.

Erős akarattal 20–30 év alatt a társadalom és az iskola a magyarul tudók arányát felemelhetik 80%-ra s ekkor a magyar anyanyelvek is felül lesznek 60%-on.

Ezt a Magyarországot aztán neki vihetjük annak a politikának majd; a magyar államiság semmiféle ellenségétől sem hátrál meg.

És most foglaljuk össze az eredményeket. A kulturegyelet hivatása érinti a közigazgatási, közegészségügyi, gazdasági, és kulturális érdekeket. Ennélfogva szerepének úgy felel meg, ha a vármegye politikai beosztásához simulva, magába foglalja mindazokat, akik ezen

a téren érdekelve vannak. Földbirtokosok, állami, megyei, községi tisztviselők; lelkészek, orvosok, tanárok, tanítók részvétele nem nélkülözhető; de nem egyáltalán az értelmiségé. Tehát ezek összegyűjtésére keli törekedni úgy, hogy a fent mondottak értelmében ki kell osztani a szerepeket. — Közgyűléseinken vármegyénk alispánját, városunk polgármesterét, Bizony Ákos moztani és Soltész N. Kálmán volt képviselőnk, 1—2 ügyvédet, tanár és tanítóvilágunk színejavát, néhány földbirtokost, egy-két buzgó orvost s tisztviselőt láttunk. A nagy többség távollétével tündöklött. Így nem lehet megyénk közművelődési ügyeit diadalra vinni. Kérve kérjük az elnök urat, hogy vegye az ügyet a kezébe, az érdeklődést mutatott s így hálánkat kiérdemelt kiváló tagokkal készítsenek programot, hogy működésünk gyűjtő zászlónk alá mindenkit, aki Borsodban művelt ember címére számot tart.

5. A muzeum.

Sokan azt kérdeznék, miként történik az, hogy éppen a muzeum ügyét hagytam ki az eddig felsorolt teendők köréből. Nos, ennek az oka az, hogy a muzeum ügye általában helyesen indult. A kezdetben megállapított munkafelosztás mellett reá

értünk a lényeges dolgok és teendők keretének megállapítására és most, ha nem is sok időt szentelhetünk az ügyek vezetésére, fejlődik a muzeum szépen. Ime a muzeum ügye hozzásimult a vármegye politikai beosztásához s az alispán, a polgármester, két képviselőnk, t. i. Bizony Ákos és Soltész Nagy Kálmán s hogy itt külön kiemeljem, a muzeum elnöke: Petró József ügyvéd ur (akit éppen a muzeumnál végzett sokoldalú munkássága jutalmául az egész tudományos központi világ kinevezett tiszteletbeli tanárnak) városunk és vármegyénk hálájára tették érdemesség magukat s nem szabad elfeledni egy esetet sem, hogy ki ne emeljük az ő meleg érdeklődésüknek kiváló fontosságát.

Legyen így az egész közművelődési egyesületnél s akkor a további szervek: a járárok a községek, az ő elöljáróikkal, a tisztviselőkkel, ügyvédekkel, lelkészek, tanítók és földbirtokos intelligenciájukkal a fenn vázolt teendők mellett a muzeumra is több gondot fognak fordítani. A mint az első a muzeum ügyeinek támogatásáért a vármegye művelt közönségének borostyán koszoruja fogja megilletni, ott lesz az egész gárda s az ethnografia, az archaeologia, term.-rajz stb. hivatott művelőtt talál sokukban. Ekkor mi csak a

központi munkára fogunk szorítkozni s akkor még jobban megy mindnyájunk dolga. De szeretnünk kell egymást mint jó-bajtársakat, a kik nem irigykednek egymás sikerére, hanem versenyeznek egymással a hasznos munkásságban. A hazának, a szülő- és lakóföldnek szent szerelme ihlesse meg lelkünket s tegye acélossá akarátunkat, hogy így egyesült erővel, lángoló haza- és munkaszeretettel felemelhessük vármegyénk közművelődésének ügyét, ezt az oltárt oly magasra, hogy arról mindenfelé megláthassák, mit tehet egy vagyonra, erőre kicsiny, de ember- és munkaszeretettel, kitartásban nagy értelmiség a maga erejéből is.

Végezetül ki kell emelnem, hogy amit az egyesület a kiállítások, művészet, hazafias ünnepélyek stb. érdekében tett, az mind helyén való volt s ezt mint helyest ezután is folytatni kell s miután a mondottakban csak reá akartam mutatni az egyesület másnemű feladataira is, nem óhajtanám, hogy ebben a tekintetben visszaesés állana be.

B) Széttéekintés a magyar faj létért való küzdelmének legveszedelmesebb csatamezején.

A következőkben elmondani szándékolt dolgok nem érintik közvetlenül a mi területünket: Borsodvármegyét. Azonban már dolgozatom első részében elmondottam, hogy a magyar nemzeti állam kiépítési munkájánál mindnyájunknak teljes erővel a lakóföld kulturája s közgazdasági viszonyainak javításával kell foglalkozni, az itt élő magyar fajnépnek cselekvővé alakítását kell elősegíteni; de tél szemmel mindig oda kell tekinteni arra a csatamezőre is, hol a magyar faj elvesztett régi dicső pozíciójának visszavivásáért s így az egész magyar haza és nemzet jövőjeért ontja véres verejtékét. Ez a csatamező az erdélyi magyarságot: a székelységet és az alföldi magyarságot elválasztó nagy föld.

Ha sikerül az ellenséges erőnek ezt tőlünk elszakítani, Magyarország nem lehet sem függetlenné, sem magyarnak nem marad meg, mert Erdély az a fellegvár, melynek birtokában tartása egyenlő a magyar faj uralmával; elvesztése: a magyar faj elhanyaglásával. E nélkül nincs országunknak természetes határa s a védő határ nélkül való államok sorsára ijesztő példa Lengyelország sorsa, melybe hol itt, hol ott

nyomult be az ellenséges szomszéd államok ereje s végre is eltűnt az országok sorából. A nép megmaradt, a benne rejlő életerő még juttathatja szerephez is, de ne feledjük el, hogy a lengyel nép ma is számra nézve majd kétszer annyi, mint a magyar, de ne feledjük el azt se, hogy a maga földjén tömörebben élt, mint mi s felosztása idejében már aránylag elég magas kultúrával bírt.

De messzementem célomtól, csak akartam mondani, hogy a magyar birodalomból egy talpatnyit sem szabad elszakítani engedni, legkevésbé Erdélyt s ha meg akarjuk tartani, akkor a Maros, Szamos, Kőrös és két Küküllő völgyében élő magyarság ügyével foglalkoznunk kell. A mint a nagy Németország minden német ajku lakója hangoztatja, hogy „Rajnákon ébren őrszemünk“, ugy ennek a hazának minden igaz magyar fia kell hogy ismerje az erdélyi állapotokat, kell hogy a mi őrszemeink is ébren legyenek s óvjanak egy felől — ott rejlő gyengeségünk ismerete által — az elbizakodástól, más felől a veszedelem megmutatása által a közönbösségtől. Bem azt mondta a piskii csata előtt: „Ha nincs hid, nincs haza;“ én azt mondom, hogy ha nem sikerül az összekötő lán-

szemeket a két magyar medence között szétszakíthatlan erejű lánczá kovácsolni, ha tul erőre jó (kulturailag és gazdaságilag) a számbelileg már is tul erős ellenség, akkor nincs független Magyarország, mert ebben az esetben sohasem remélhetjük, hogy egymagunkban visszaverhessük az ellenség támadását. Tehát óvatosság, szívósság és önzetlen, kitartó hazafias munkálkodás segíthet arra, hogy ott a Maros vidékén, az egykor hatalmas magyar földön, újból felépíthessük a magyar hatalom biztos hajlékát.

E végett általános dolgokat kell megjegyeznünk. A magyar faj most mind inkább város lakóvá alakul át. Látjuk, hogy a városok még szinmagyar vidéken is mily felszívó erővel hatnak a vidékkel szemben.

Kétszeresen így van ez oly vidéken, hol a lakosság többsége nem magyar. A magyarság számaránya általában mindenütt jobban emelkedik, mint a nemzetiségeké, de az arány a városok által lesz erősebbé. A falukból néhol eltűnik, vagy fogy a magyarság. Egyes helyeken, hol a városok körül lévő falvakban a magyarság kis szigeteket képezett, most lassanként azt tapasztaljuk, hogy a kis szigetek összevonulnak s nagyobb központot alakítanak, de helyük üresen marad s így mig eddig kis lán-

szemekként összekötötték az egyes vidékeket, most ez az összeköttetés kezd megszűnni, mert a folytonosság megszakad, s a nagyobbá lett magyar telep most már magában áll, erősebb ugyan, de mégis elszigetelt. Ennek tovább nem szabad így lenni. Elszigetelt községek, városok, nem tarthatják meg nemzetiségüket. Kolozsvár német város volt s teljesen beolvadt a magyarságba, mely akkor körülötte lakott, épen így sok városban lassanként erősödik a román elem, s némelyikben urrá is lesz, ha így mennek a dolgok. Tehát a nagy telepek, városok erősítése mellett a két Küküllő, Maros, Szamos és Körösök mellékein minden községben mindenféle magyar kulturális intézményt kell létesíteni, hogy ez által egyfelől az odatelepitett és ott foglalkoztató magyar hivatalnok, iparos, kereskedő, munkás által az ott lévő magyarság számbelileg is erősíttessék, másfelől ez a magyar elem feltalálja azokat a forrásokat, melyekből kulturális szükségleteit kielégítheti. Itt nem baj, ha egy kissé többet is teszünk a kellőnél, mert ez épen csak hogy elég lesz a szükséghez képest.

Itt is mint az eddigiekben meg kell vizsgálnunk, hogy az a két oszlop, melyhez láncunkat kötni óhajtunk, elég erős-e s ezt annyival köny-

nyebben tehetjük, mivel az egyik oszlopra, az alföldi magyarságra elég lesz csak rá mutatni, mert minden ember tudja, hogy ez oly tömeges, oly erős, hogy annak a láncnak minden feszítését elbírja. Tehát a mint a Maros és völgye, a Körösök és völgyeik, a Szamos és völgye földrajzilag az Alföldhöz kötik Erdély földjét, úgy kell lenni egy emberáradatnak, mely ezeken a völgyeken az Alföldtől kezdve a Hargitáig s azon túl a keleti határ hegyiségig feltartóztatlanul hőmpölyögve összekösse a magyar nép másik oszlopával a félmilliót tevő székelységgel, mely szintén kell, hogy megbírja annak a láncnak minden feszítését.

Azt kell megvizsgálnunk tehát, hogy az a másik oszlop elég erős-e csakugyan erre a célra, nem kell-e itt ott javítani valamit rajta. Meg kell vizsgálnunk továbbá azt is, hogy a közbeeső láncszemeket nem ette-e meg rozsda, nem gyengült-e el az; vagy, hogy világosabban szóljak: tudnunk kell, hogy a közel múltban fejlődött-e úgy a jelzett utakon a magyarság, hogy némi hozzátelepítéssel néhány évtized alatt célt érhetünk, vagy talán visszaesés állott be? ... Vizsgálatomat szülőföldemmel: Udvarhelymegyével kezdem.

Több mint egy negyedszáz éve

annak, hogy elhagytam szülőföldemet. Szinmagyar nép lakta föld volt az akkor, most is az. Magyarsága teljesen egyöntetű. Nem volt és ma sincs közte idegen elem. Magyarságra azóta csak annyiban változott, hogy az újabb megyerendezések alkalmával néhány szász és oláh lakta községet csatoltak hozzá. Ezek a megye szélén vannak.*) A népesség száma volt 1869-ben: 105.467, 1880-ban: 105.520, 1890-ben: 114.132, 1900-ban 117.850. Látjuk ezekből, hogy a népesség általános szaporodása nem kedvező 1869—80-ban között szaporodása semmi. Ez azonban semmit sem mond, mert ez az egész országban így volt. De azután való szaporodás sem jöhet számításba. Különösen ha a születések és halálozások viszonyait, az egészségügy állapotát tekintjük, nem lehetünk megelégedve, mert mindazok a bajok, melyek dolgozatunk első részében a magyar faj népre nézve ki voltak emelve, itt is meg vannak s némely részben a leg-súlyosabb mértékben. Pedig az a

* Jegyzet. A magyar lakóju vármegyék közül a következők előzik meg a magyarság arányával Udvarhelyet: Hajdu 99·7, Jász-N-K-Szolnok 99·4, Csongrád 99·4, Heves 99·1, Szabolcs 98·9, Győr 98·6, Udvarhely 95·3. Hátrább vannak: Borsod 94·7, Somogy 89·8, Csik 86·5, Komárom 86·4, Hármszék 85·1, Fejér 84·4, Veszprém 84·2, Pest m. 82·5, Esztergom 79·6.

közmívelődési politika, mely a nagy magyar medencét a székely medencével akarja szorosabban összefűzni, a mely azt akarja elérni, hogy a 17—18. század nemzeteket, országokat eltipró viharai közben a Királyhágó és Hargita között az előtt megszakítottlan összeköttetésben és államfenntartó tömörségben élt, de össze-roppantmagyarság legalább erős lánc-cá fejlődjék s tömörülhessen, a mint kiemeltük, számít a székelysége, mint az összekötő lánc másik oszlopára. Ennél fogva a székelyföld közműveltségi és közgazdasági felsőbbsege minden versenyen kívül a legmagasabb pontra emelendő. Egy pillantás a térképre s azonnal be lehet látni, hogy belőlem nem a szülőföld természetes szeretete, hanem a magyar nemzeti egységes közművelődési politika részrehajlatlansága beszél. — A székelyföld áll Háromszék, Udvarhelyszék, Csikszék, Marosszék és Kisküküllőmegye egy részéből, ettől elszigetelten áll és más szempontból még igen nevezetes még Aranyosszék, de ez itt nem érinti a mi kérdésünket.

Miután Brassómegye is erős egy harmaddal felérő magyarságával csatlakozik a székelyföldhöz s miután az összes székely törvényhatóságok félkörben övezik Udvarhelymegyét, melynek hátát a külföldi román hatás ellen hármassal erősítő gyanánt

védi a Hargita hegység, a szinmagyar Csikszék és a keleti határ-hegylánczolat ideeső szakasza, ellenben a Nagyküküllő völgyének felső szakaszát birván s ránehezedvén annak alsó folyására is, ezen az uton természetes előnyomulási és érintkezési területet nyer Erdély központjával, falai alá kerül a minden tekintetben oly fontos Segesvárnak; világos, hogy a magyar nemzeti törekvések alapjául a legsikeresebben Udvarhelymegye tehető. Marosszék, Háromszék gazdagabb vidéket foglalnak le ugyan, de mindkét törvényhatóság teljes erejével kell, hogy a vármegyében magában élő, nagyszámu vagyonosodó és előrehaladó román elemmel foglalkozzék, ezeknek előnyomulását ne csak megakadályozza, hanem visszaszorítsa, sőt lehetőleg felszívja.

Ez a nagy belső munka lehetlenné teszi azt, hogy külső actiónk alapján ezeket válaszszuk. De ezek ügyeivel foglalkozni, elsőrendű kötelesség. Éppen így minden rendű államférfiúnak a fenn mondott okból elsőrendű kötelessége Udvarhely vármegye közművelődési tényezőit is a lehető legszeretetteljesebben erősíteni s miután itt a középoktatás a régi dicső ősök érdeméből nagyon magas színvonalon áll, épen úgy a népoktatás is; a szakiskolák pedig

nincsenek s épen így az óvodák tekintetében az egész székelyföldön, legkiváltazonban Udvarhelymegyében nem állanak még a kellő színvonalon, ebben az irányban nagyobb buzgóságot kell mutatni, mint a mit eddig tapasztaltunk. Mert ebben a vármegyében többet kell tenni, mint bárhol másut.

De a közegészségi és közgazdasági törekvések öntudatos irányításával sem szabad késni s vissza kell ebben a vármegyében állítani azt a természetes nyugalmat, mely a régi időben mindig jellemezte s ha a népszaporodása, a közegészségi és közgazdasági viszonyok megjavítása által a közvagyonosodás; a közoktatás fejlesztése által a közműveltség jelentékenyen javul, a közel lévő Segesvár a magyar hódító kulturpolitika érdekkörébe kerül, mert a nép a folyók hullámain követvén, ha Segesvár okos intézmények által a lefelé áramló magyarság gyűjtőpontjává lesz, ma is jelentékeny magyarsága elnyerheti a vezető szerepet. — Már pedig, hogy mit jelentene az összekötő láncnak erejére egy felől Segesvár, Erzsébetváros, Medgyes, Balázsfalva, Gyulafehérvár, Enyed, Torda, Kolozsvár, Hunyad, Nagyvárád; más felől Gyulafehérvártól a Marosmentén Szászváros, Piski, Déva, Lippa-Radna, Aradnak egy

előre irányítható összekötése, ezt mindenki beláthatja és erre a legelső lépés Segesvár megnyerése.

Nem célozom és nem is óhajtom, hogy a szász nép megmagyarosítását szorgalmazzam. Általában ezen az úton soha célt nem fogunk érni. A szász nép művelt nép s valljuk be őszintén, hogy műveltsége általában magasabb fokon áll mint a körülötte élő bármely ajku népé. — De nem vonzódik egyikhez sem s miután vagyonszámba minden ott élő más népnél, kulturális és közgazdasági viszonyai rendezettebbek is. Őket felülmulni nem tudjuk, érdekünkben az áll, hogy az ellentéteket elenyéztessük és eloláhosodásukat megakadályozzuk. E végett a nevezett folyók mentén a magyar kulturát oly általánossá kell tenni, az iskolákat oly számossá, oly kitűnően felszerelve, a lehető legjelesebb tanítókkal ellátva kell szervezni, hogy azt ott mindenki igénybe vehesse azért, mert a legolcsóbb s igénybe vevő ezért, mert a legjobb. Ezáltal a maga nyelve mellett tanulja meg az állam nyelvét az oláh és a szász is. Ekkor ha összetalálkozik a magyar, a német és az oláh, magyarul fognak beszélni, mert azt a nyelvet mindenki érti, ennek a nyelvnek erejét a törvénykezés, a posta, a vasút, a köz-

igazgatás s minden tényező elősegíti; most azonban mindenki inkább tudja az oláh nyelvet, tehát ha összetalálkozik a három főle nép: oláhul beszélnek. Természetesen ez csak az ugynevezett vármegyéken és a szászszékeken némely részén van így: de éppen ez a föld az, hol a magyarság régi állapotát vissza akarnók állítani. A székely földön csak magyarul tudnak, magyarul beszélnek, éreznek és gondolkoznak s csak a széleken lakók tudnak oláhul is.

Alap igazság tehát első sorban, hogy a székelyföld iskoláit a lehető legmagasabb fokra kell emelni s a népiskolázás terén egyébként elég jól álló Udvarhely vármegyében az állami iskolákat még jobban kell szaporítani s a többi iskolát is javítani, mert mindenféle fényűzés között a legkárhózasabb fényűzés a semmi, vagy rossz iskola és ezt a luxust egy nemzet sem bírja meg. Nekünk esetleg hazánkba kerülhet. De nemcsak az iskolázás, hanem a gazdasági és közegészségi viszonyok tekintetében is nagy súlyt kell fektetni a székelyföld s jelesen Udvarhely vármegye viszonyaira, mert e nélkül sem erő, sem népeleslege nem lesz, már pedig gyengébb, szegényebb és számra nézve is kisebb nép, hogyan gondolhasson erősebb népek meghódítására!

Nézzünk egy pár adatot ezen a téren. Van :

	Község	Orvos	Bába
Udvarhelymegyében	135	21	63
Maros-Tordában	206	38	99
Háromszékben	104	25	114
Csikszékben	62	19	76
Kisküküllőben	118	20	53

Tehát annyit láthatunk, hogy ezen a téren aránylag leghátul áll Udvarhely megye a székelyföldön.

	Község	Orvos	Bába
Brassóvármegyében	24	43	91
Nagyüküllőben	125	32	167
Szebenmegyében	88	48	213
Besztercze-Naszódban	98	23	75

A szászok által lakott föld, amint látjuk, jóval előbb áll.

Alsó-fehérben közs.	181,	orvos	34,	bába	97.
Fogarásban	" 87,	" 11,	"	"	61.
Hunyadban	" 430,	" 43,	"	"	85
Kolozsban	" 234,	" 25,	"	"	59.
Kolozsvár	" 1,	" 64,	"	"	77.
Szolnok-Doboka	" 319,	" 32,	"	"	100.
Torda-Aranyos	" 142,	" 16,	"	"	54.

Tehát ez a föld, hol az oláhság tulnyomó, (Kolozsvárt nem számítva) a leghátul áll. Most már az ezen a téren hiányzó tényezőket okvetlen pótolni kell s mivel a nép nem bírja, állami erővel. A székely földön, a többi vármegyében az orvosi s más egészségügyi személyzet számát szá-

porítani kell: ez mind a magyar faj, a magyar kultúra javára fog esni. Az orvosi állomásokat mind a folyam völgyekben fekvő községekben kell elhelyezni hogy ott könnyebben megközelíthetők s az ott lakó magyarsággal érintkezésbe lehessenek. A kórházakat e lehető leghozzáférhetőbbekké kell tenni s általában a közegészségi viszonyokat minden módon javítani; mert a fertőző betegségek tekintetében az egész székelyföld nagyon rossz lábon áll, holott a kellő igyekezet mellett a bajokat a legcsekélyebbre lehetne leszállítani, épen úgy mint az egész Erdélyben.

A gyermek halandóságban az arányok a következők: 100 élveszülettre esik 7 éven aluli haláleset: Udvarhelymegyében 47.98, Maros-Tordában: 41.99, Marosvásárhelyen 38.25. Csikban: 48.00, Háromszéken: 47.02, Kisküküllőben 34.97. — Miután az országos átlag 35.52, sőt az erdélyi átlag is 38.55, tehát súlyos itéletel kell kimondanunk az egész Székelyföldre, különösen pedig Udvarhely vármegyére. Ezek az állapotok sürgős orvoslást követelnek, mert innen ered, hogy a népszaporodás rendkívül kedvezőtlen. Hogy a nagy halálozási arány kapcsolatban van, amint felebb kimutattuk,

a közegészségi személyzet csekélyebb voltával, az bizonyos; de a közműveltség állására is szomorú következtetést vonhatunk. Besztercze-Naszód vármegyében 100 születésre esik 7 éven aluli haláleset 30·05, Nagyküllőben 39·19, Szében vármegyében 28·38 és így tovább; de az egész erdélyi vidéken egyetlen egy vármegyében sincs oly rossz arány, mint Csikban 48·10, ezután jó Udvarhely 47·99.

A halálesetet orvos állapította meg Udvarhelyszéken 57·9, Csikban 48·8, Háromszéken 51·2, Maros-Tordában 44·7 százalék esetben, ennél előbb áll Brassó 94·6, Szében vm. 55·9 százalék esetben. Tehát ezen a téren is előbb állanak a szászok, de elég jó volna az arány a székelyföldön is. Nem lehet más a halálozási esetek nagy számának oka, mint a rossz gyermekápolás. Nem szeretia a magyar ember a gyermeket kellőleg, nem ápolja. Itt tehát segíteni kell a bajon, mert ez országos csapás.

A főbb népmozgalmi adatok a következőleg alakulnak:

Esik 100 lélekre

	házas- ság	szüle- tés	halálo- zás	szapo- rodás
Országosan	8·6	38·6	26·9	11·5
Egész Erdélyben	8·3	35·4	28·3	7·1
Udvarhelyen	7·8	35·2	32·8	2·4

	házas- ság	szüle- tés	halálo- zás	szapo- rodás
Csikban	7·7	36·7	32·3	4·4
Háromszéken	8·2	35·9	32·1	1·8
Marostordában	8·6	37·6	29·6	8·0
Marosvásárhely	7·8	27·3	20·1	1·8
Kolozsvár	8·8	34·4	25·5	8·9

Tehát a székelyföld, éppen úgy mint a két törvényhatósági joggal felruházott magyar város, alább áll az országos átlagnál, sőt nagyobb részint az erdélyi átlagnál is. Az 1902. évi adatok alapján tehát a székelység népszaporodási viszonyai nem megfelelők, így ez az oszlop nem bírná meg az összekötő lánc feszítését. — Szerencse az, hogy az 1890—1900 közötti tíz év eredménye mégis kedvezőbb képet mutat, azonban miután célunk volt az, hogy az oszlop épségét megvizsgáljuk és annak némely hibáját észrevettük, reá kellett arra mutatni, hogy a bajok el ne hanyagoltassanak, hanem megjavíttassanak, ha ugyan az illető tényezőknek van érzékük. Ha nem lesz, majd kötelességünknek tartjuk a kellő módon figyelmeztetéssel élni, mert általános nemzeti szempontból ezt tűrni nem szabad.

Lássuk most az iskolabajárás adatait. A tankötelesek közül iskolába járt: az egész országban: 82·21 százalék, Erdélyben 70·97 százalék, Udvarhelyen 86·19 százalék, Csikban

58-18, Háromszéken 76-92, Maros-Tordában 68-29, Kisküküllőben 71-20, tehát a székelyföldön a legelső helyen áll Udvarhely vármegye, mely szép eredmény nemcsak az államot dicséri iskolalapításáért, hanem az összes közreható tényezőket is. Csikmegye leg hátul áll, valóban szegénytelenül hátul.

Brassó megyében iskolába jár a tan kötelesek 95.57 %-ka, itt versenyre kel az állami iskola, az evangélikus népiskola, sőt az cláhság iskolája is, melyek itt-ott igen jelesek. Udvarhely megyét felülmúlja az iskolába járás arányával még Kolozsvár város 88.77, Marosvásárhely 92.77 száza lékkal, de ezeket mint városokat nem tekintve, csupán csak Brassó megyét tekinthetjük olyanoknak, mely Udvarhely vármegyét felülmúlja. De ez nem is csoda, mert Brassó vármegye néhány községből áll, összesen 95—96 ezer lakossal, melyből Brassó és a jó formán két községbe összetartó hétfaú több mint 57 ezer lakost tesznek, azon túl is a többi község erőteljes, népes, vagyonos község, hol az iskolázásra telik is költség. De Brassó megye a magyar körzethez tartozik s ha annak művelődésbeli előrehaladása a szász nép kiválóságában is leli sok részben magyarázatát, sietünk ezt el-

ismerni s örülünk rajta, mert ez is a mi erőnket gyarapítja. Hiszen a szellem Brassóban egy negyed század óta sokat változott s ha erős harcban is állanak ott a magyarság vezérférfiai s maga a magyarság a tömör szászszággal, ez csak annyit mutat, hogy a magyarság már felmeri emelni fejét s itt a saját hazájában jogát meri követelni (bár nem sikerül azt megnyerni), de nem hunyázkodik meg szolgailag, mint az előtt. És így van ez az egész vonalon. Ma a magyarság érzi és tudja, hogy ez a haza mindenütt Magyarország; egy negyed századdal ezelőtt, ha a héjasfalvi hidon átléptünk, éreztük, hogy idegen földön vagyunk, csendesen beszélgettünk: idegen nép volt még az ur.

Mindenesetre hangoztatnunk kell ezt azért, mert ez a lefolyt alkotmányos korszak eredménye és 1867 óta a magyar faj öntudata emelkedett. Sajnos, hogy más téren, miután a szomszéd Románia aránylag gyorsabban fejlődött, azt tapasztaltam, hogy a székely fürdők magyar lakói és birtokosainál a romániai urak tekintélye sokban emelkedett s az itt lakók a magyar fajnép urait ritkán látván, elvesztették önérzetüket. Ezt vissza lehetne nyerni, ha a magyar előkelőségek a székely fürdőket látogatnák; ha a nép így meglátná,

hogy mi a magyar előkelők vagyona, műveltsége a romániaiakéhoz képest. Egyébként az állapotok folyton javulnak s a magyar faj teljesen elnyeri vezető elsőségét, de feltétlen elsőséget csak a szász néppel egyetértve érhet el, azért okos politikával itt a megromlott viszonyokat meg kellene javítani.

Mutatja azt az iskolázók aránya. Iskolába jár a tankötelesek közül % -okban:

	általában	magyar tankötelesek arányában:
A.-Fehér-m.	63·33	86·6
Beszterc.-N.	86·21	94·6
Brassó	95·57	93·5
Csik	58·18	62·6
Fogarasz	76·27	106·7
Háromszék	76·92	80·6
Hunyád	55·72	90·3
K.-Küküllő	71·20	69·6
Kolozs	68·11	85·2
Kolozsvár	88·77	98·6
M.-Torda	63·29	74·3
M.-Vásárhely	92·77	93·7
N.-Küküllő	83·78	77·3
Szeben	83·04	119·2
Sz.-Doboka	63·18	76·3
T.-Aranyos	56·60	81·8
Udvarhely	86·17	86·4

A magyarság iskolába járása általában, Csikmegyét kivéve kielégítő, de a szász népé még jobb arányt mutat. A magyar fajnál Udvar-

helymegye vezet, ez az oszlop tehát e tekintetben megállja a helyét, de Csik-, Háromszék, Maros-Torda, Kis-Küküllő, Torda-Aranyosmegyéknél az iskoláztatást jobban kell szorgalmazni.

Hogy Udvarhelymegye magyarságának iskolabajárása annyira kedvező, annak oka abban a nemes versenyben keresendő, melyet ezen a téren a papság, az értelmiség, az előljáróságok kifejtének. Magának a székvárosnak: Székelyudvarhelynek 8045 lakosa van. (Majdnem összeér vele Betlenfalva, Kadicsfalva, Boldogfalva, Bikafalva, melyekkel együtt tízezeren felül van a lakosság). Ebből 7682 magyar, 247 német, 88 oláh, 28 egyéb. (Jobbára cigány). Meg kell még jegyeznünk, hogy a német és oláh nyelvűek majdnem mind a katonaságból (312) telnek ki, mert a polgári népesség száma néhány kereskedőt kivéve — szinmagyar. Közzolgálati és értelmiségi 15·9 százalék, (Miskolcon 7·8 százalék); a szorosan vett városi foglalkozás 63·3 százalék, (Miskolcon 73·5 százalék). Mezőgazdasággal 15·2 százalék foglalkozik, (Miskolcon nem egészen 8 százalék). A népesség között nem szerepel a statisztikában az az 1000 diák, amely a középfoku tanintézetekben tanul, pedig ezek a város külső képét még inkább a

tanult emberek javára alakítják át. Az iparosok majdnem mindnyájan magyarok. Általában a székelyföldön székelyből kitelik mindenféle mesterember. Ott az iparos pályát eléggé kedvelik. A magyarság aránya az összes lakosságban 95,5 százalék, a polgári népességben 99 százalék.

A polgári népesség szaporodása 1869-től 1900-ig 48 6%-ot tesz, de itt a szaporodás 1890—1900 között rohamos, mikor Szombathelyt ezren felül való lakosságával bekebelezték, de a nélkül is törhető a szaporodás, mert az megfelel az országos átlagnak, a mi városnál ugyan kevés, de a csekélyszaporodású erdélyi részen törhető, mert semmiféle ok nem volt, mely a nép tömörödését itt elősegítse s a népfentartó tényezők már sokkal előbb meg voltak itt.

Ezek között legelsők az iskolák. Nincs az országban egy város sem, hol aránylag annyi iskola volna, mint Székelyudvarhelyen. Róm. kath. és reform. főgimnáziuma, állami főreáliskolája: mindhárom bennlakással egybekötve. A reform. kollegium (igy hívják a ref. főgimnáziumot) jóformán az idegen tanulókat teljesen befogadja bennlakásába s úgy ez, mint a róm. kath. gimnáziumé rendkívül olcsó, a reáliskolá már drágább, de az országos árakhoz képest elég olcsó. Így történik meg azután,

hogy a három nagy középiskola mellett is alig akad kosztos diák, mert a bennlakásokkal nem lehet versenyezni.

Van református és katolikus nőnevelő intézete, állami polgári leányiskolája, jó elemi iskolája s a tanonciskolákra is viszonylag elég gondot fordítanak.

Az országban legelőbb és amellett igen jó szellemű középiskolák mindenki által hozzáférhetők. A jó tanuló ifjú jóformán ingyen tanulhat, mert ösztöndíj sok van és ennek megnyerése nincs protekcióhoz kötve. A tanári karok hazafias munkát végeznek s mi, akik onnan kerültünk ki, holtig gyermeki hálával gondolunk az alma mater szeretett professzoraira. Áldja meg az Isten minden maradékukat, hogy lehessenek méltók a derék honfiakhoz.

Az innen kikertülő értelmiség szeretettel foglalkozik a közügyekkel s így az iskolaügy mindenütt közérdeklődés tárgya. Az egész vármegye igazi központnak tartja Udvarhelyet, az én időmben Háromszék és Csíkszék, sőt Küküllőmegye magyarsága is ide tartott. Ezeknek az iskoláknak növendékei foglalták és foglalják el nagyobbára a közel vidék főbb hivatali állásait s vitték magukkal azt a törhetetlen magyar szellemet, mely nem csüggedt el sem az oláhság

nagy tömege, sem a szászok vagyona és nagy kulturális előhaladása mellett, mert érezte, hogy egyfelől közel Udvarhely megyében s azon túl Csik- és Háromszékben a magyarság nagy tömege s a jövőért élő-haló, el nem csüggedő intelligencia van. És ez az öntudat szükséges volt arra, hogy a nemzetiségi vármegyék magyarjai el ne csüggedjenek. Tehát nagyon helytelen gondolkodás az, mely Udvarhely iskoláit sokalja. Jó helyen van ott minden iskola, hadd teljék el a magyar ifju azzal a tudattal, hogy van Erdélyben is tömör és tömeges magyarság, mely éppen oly erős oszlopa nemzetünk magyarságának, mint az alföld magyarsága . . .

Udvarhelytől északkelet és északnyugatra nincs semmi félteni valónk. Az idegen nemzetiségtűekkel való érintkezés nyugat- és délfele kerekesedő. Délfele is Nagy-Küküllő megyével s nyugatra (Marosszéktől eltekintve) mindkét Küküllő megyével.

Az érintkezési vonalakat a Kis- és Nagy-Küküllő folyók mente közvetíti. Ennek a két folyónak mentét meg kell rakni kulturális intézményekkel, hogy a magyar kultúra ne szégyenkezze a szászoké mellett s ez nem kis dolog, mert — dicséretükre legyen mondva — a szászok

nem fukarkodtak ebben a tekintetben.

De a magyar kultúra vezérférfiai is elég éberek voltak s különösen az újabb évtizedekben nagy a haladás nemcsak az állami iskolák számában, hanem azok minőségében. A felekezeti iskolák nem felelhetek meg a mai kívánalmaknak. Törpék a községek ott és 2–3 felekezetre törve, nem bírhatták meg anyagilag a jó iskola terheit. És itt kell igazán melegen üdvözölnöm azt a művelt papságot, mely nem féltékenykedett a felekezeti érdekek rosszul értelmezett kívánalmai miatt az állami iskolákra, hanem a magyar műveltség oltárát diszította fel lelkének virágaival s az állami iskola emelte a magyar kultúrát, az Isten dicsérete azért nem lett a templomban kevésbé buzgósággal teljes. Így és ilyen szellem mellett a Nagy-Küküllő völgye Székelyudvarhelytől kezdve lefelé meg van rakva állami iskolákkal, a magyar nemzeti műveltség kohóival, a melyekbe a vezető munkásokat a Nagy-Küküllő, Fehér-Nyikó és Gagy vizének összeható pontján, tehát három völgytorkában fekvő Székelykeresztúr város állami tanítóképzője küldi. Ez a kiváló magyar iskola elég helyesen van itt elhelyezve, mert Székelykeresztúr elég jó központ nagy vidé-

ken s környéke szintén tiszta magyar. Van ebben a városkában egy unitárius kis gimnázium is, tehát itt is van egy kis kulturális élet, mely azonban Székelyudvarhelyen hasonlíthatatlanul elevebb s e miatt, de sok más miatt is, sokszor akarták a tanítóképző intézetet Udvarhelyre áthelyezni. Nem szólok bele ebbe a kérdésbe, mert most nem tudnám eldönteni, hogy mi volna a jobb, így lehettek a döntő körök is, azért hagyták — Székelykeresztur érdekeit nem említve — ezt a nagyfontossága tanintézetet itt.

A mily fontos kiinduló pont Udvarhely és a Nagy-Küküllő völgye, épen oly fontos Marosvásárhely a Mezőségen át Kolozsvár felé másfelől, Sepsi-Szent-György és vidéke az Olt völgyén Brassó felé le harmadik felől. Marosvásárhelyen van református, katolikus főgimnázium, polgári iskola, leánynevelő intézetek és kitűnő állami népiskolák. Hirlapi és más uton számtalan izben sürgettük, hogy itt felső kereskedelmi iskolát állítsanak fel, amelyre az egész székelyföldnek nagy szüksége van. Eddigelé célt nem értünk, de valószínű, hogy a közel jövőben megnyeri ez a város a felső kereskedelmi iskolát is. Számos kulturintéz-

ményei között is kiváló a Teleky könyvtár. A város fekvése oly kedvező, melynél fogva Eötvösnek azon járt az esze, hogy ide teszi az egyetemet. Minden tekintetben a székelyföld legelső emporiuma. Kir. táblai székhely s itt van a székely ipar- és kereskedelmi kamara székhelye is.

Megjegyzem itt, hogy a régi időben is úgy Székelyudvarhely, mint Marosvásárhely előkelő helyen állottak kultura dolgában, a reformátusoknak mindkét helyen főiskoláik voltak (jogi s részben theologiai), úgy, hogy ezen a téren tulajdonképpen visszaesés van, de ez nem lehetett másképen, mert a kolozsvári egyetem mellett ezeknek nem volt céljuk.

Marosvásárhely a mezőségen át, Kolozsvár felé terjeszti hatását és ennek a két nagy magyar városnak befolyása alatt a közbeneső magyar szigeteknek lassankint nőni, növésükben egyesülni és Marosvásárhelytől Kolozsvárig egy erős földséggé alakulni kell, mely visszaállítsa a magyar felsőbbiséget nemcsak vagyonban és kulturában, hanem számban is ezen a vidéken.

Marosvásárhely szerepe sokkal könnyebb, mint Udvarhelyé, mert őt támogatja a közeli Kolozsvár hatalmas erejű hatása és az a sok magyar földesur, akik jórészt kizáró-

lagosan uralkodnak nagyobb vagyónukkal. A Marosvásárhelytől Kolozsvárig elterülő Mezőség a nemzeti fedelmek alatt tulnyomó magyarsággal birt, később nagyon eloláhsódott.

A 13—14-ik században az oláhság Erdélyben nem tett számot. A 15—16-ik században 20% körüli volt, a 17-ik században a magyar katonaság és a magyar nemzeti létfenntartásért folyton harcban álló magyar népesség, Erdély közepének magyar lakói folyton fogytak, helyükbe lépett az oláhság, felszaporodott 25%-ig, a 17. század végén és 18-ik század elején 35—42% re. A 18. században a magyarság — a székelyföldet nem tekintve — igen nagy mértékben kezdett kiköltözni s az oláhság mind nagyobb túlsulyra jutott. A bevándorlás mind újabb-újabb rétegeket hozott az erdélyi folyók völgyeire, a magyarság pedig azzal már nem bírhatott. — Ennek természetes oka az is volt, hogy a 18-ik században a világon sehol sem kedveztek úgy az oláhságnak, mint hazánkban. Nem kell mást felemlítenem csak a Habsburgok politikáját, mely egyházi s világi téren egyaránt emelte a nekünk ellenséges fajt, a mi vagyonunkból adott át nekik nagy egyházi vagyont; a mi vérünkkel tette ellenségünket most már

majdnem legyőzhetlenné. A magyar pedig ezt kezdetben nem vette észre. A politikai nemzet latinul beszélt, ott nem foglalt helyet semmiféle idegen elem. Mikor felébredtünk, iszonyu valóság állott előttünk. Említsem-e Hora-Kloska iszonyu gyilkolásait, említsem-e a 19-ik század gyalázatos foltját, mikor a gyáva osztrák politika ismét reánk uszította a vérszomjas, kannibálokkal egy huron pendülő gyilkos mőcökat, kik Erdély közepéről, s az érchegység tájairól kigyilkolták testvéreinket. Virágzó családok az utolsó izzig kiölettek, falvak hamuvá lettek, kulturális szempontból nagyjelentőségű városok (Nagyenyed stb.) romba döntettek.

Igy jutott az oláhság diadalra. S mondhatjuk, hogy a nagy Magyarország sohasem ismerte az erdélyi testvérek dolgait. Régi emberek, a kik részt vettek a 19-ik század elején és közepén lefolyt dolgokban mondták: „Nem tudtunk semmit Erdélyről, még annyit se, mint Horváthországról, mert onnan legalább a velünk egy házban tanácskozó követek hoztak hírt.” Igen mert Erdély nem tartozott Magyarországhoz, külön országgyűlése volt s így nem érdeklődött az erdélyi dolgokért senki. Az erdélyi nagyok: Wesselényi és társai, kik itt is ott is meg-

fordultak, izgatták érdekünkben a közönséget, de csekély hatással.

Emiatt kellett minden erővel unióra törekedni, melyet az osztrák kormány minden áron megakart akadályozni. De nem sikerült, mert a magyarság tudta, hogy sorsa ezen fordul meg s ennek sikere nélkül most már hirtelen pusztulás vár rá, mert 2 millió fölül lévő lakosságból 1 millió 200 000-nél több oláh volt s a többi magyar és szász. Ime ez lett a Báthoryak és Bethlenek erdélyi dicső magyarságából. A statisztika, mely a régi időből nem nagyon pontos, de úgy a Lenck-féle, mint a későbbi Fényes-féle statisztika sok oly magyar községet talált még, melyekben ma már csak hirmondó a magyarság.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a viszonyok most már kezdenek javulni. Romániában az oláhságnak most már jobb dolga van, mint a régi időben, nem vándorolnak onnan ide be, tehát nem szaporodnak most már az itteni rétegek idegen beszivárgás és lerakódás útján. Ellenben a műveltebbé, tanultabbá lett oláhság kimegy Romániába s ezáltal vékonyodnak itt az ellenséges tömegek. Igaz ugyan, hogy ez a baj az erdélyi magyarságot is fenyegeti, mert az intelligencia egy része kimegy a nagy magyar alföldre, a fő-

városba s ez által gyengül az erdélyi magyarság; de jó helyette hivatalnoki intelligencia a királyhágóntuli Magyarországból s ezek más szemüvegen nézik a világot, nem vesztik el könnyen bátorságukat, mert ismerik a nagy magyar alföldet s ennek ereje tudatában talán még tulságosan is kicsinylik néha a bajt.

Elég az hozzá, mi is elfogadhatjuk azt a tényt, hogy az állapotok a javunkra kezdettek megváltozni. Az oláhság beköltözés által már nem szaporodik, ellenkezőleg kivándorlás által gyengül. A természetes szaporodásban a magyar faj előbb áll az oláhságnál s így a magyar törvénykezés, a vasutak s a közlekedési politika, a hivatalok, iskolák, a közigazgatás is mind-mindinkább érvényesítik hatásukat s folyton javulnak az állapotok.

Marosvásárhelytől Kolozsvárig minden községben több kevesebb magyarságot találunk, iskola számos van Kolozsmegyében 138 állami tanító és tanítónő, e mellett számos református és katolikus község terjeszti a magyarságot, mert ezen a földön a református és katolikus annyit jelent, hogy m a g y a r. — Nincs rá térünk, hogy felsoroljuk az egyes községeket, hol van és hol nincs magyar iskola, de constatálnunk kell, hogy a magyar kormány

feladata magaslatán áll s Kolozsvár-megye vezetői megásták a magyar kultúra épületének szilárd és helyes alapját. Maros Tordavármegyével, az ottani állami iskolák fejlődésével nem lehetünk úgy megelégedve, de ott legalább a Maros és Nyárad mentén magyarnyelvű elég jó iskolák voltak s úgy a róm. kath., mint a ref. lelkészek gondját viselik az iskoláknak. Mégis van ebben a vármegyében a népoktatás terén elég teendő? — Kellő szívósság és szorgalommal Maros-Vásárhely és Marosszék könynyebben beteljesítheti a maga hivatását, mert egyfelől segíti Kolozsvár nagy hatása, másfelől sehol sincs utközben akadály, az oláhság itt nem szívós, kulturailag alantos fokon áll s egyetlen egy szász község vagy város sincs utban, mely magas kulturájával, anyagi és erkölcsi nagy szilárdságával, megakasztaná a hatást, mint ezt Udvarhelylyel szemben Segesvár, Kőhalom, Medgyes teszük s amelyekkel megbirkózni nagyon nehéz.

Nem lehet Szászrégenre hivatkozni, mert ez kívül esik a mi vonalunkon s e mellett ott 2593 magyar lakos áll szemben 2939 szász és 1009 oláh lakossal, holott 1890-ben magyar 2187, német 2910, oláh 882, egyéb nyelvű, akiket 1900-ban az oláhok közé vettek, 71 volt, tehát itt a nó-

met elem nem szaporodik, a magyarság közel 20%-tel szaporodott. — E mellett a tözsomszédban lévő Magyar-régen 1890-ben 1131 lélekből 716 magyar, 67 német, 296 oláh és 52 egyéb nyelvű lakossal birt, ha ezeket az oláhokhoz vesszük 348-at tesznek; 1900 ban a magyarság itt 1059-re, a némettség 80-ra nőtt, az oláhság 242-re esett. Tehát a magyarság szaporodása kerekén 48%. Ha már most reámutatunk, hogy Szászrégenben nincs állami iskola, Magyar-régenben is csak 2 állami tanító van s továbbá, hogy innen felfelé a Maros-völgyén Gyergyóig, mindössze 3 helyen van állami iskola, mindössze 1—1 tanítóval, nem lehetünk megelégedve itt az állam segítségével s a haladás talán rohamosabb is lehetett volna, ha az illető, tényezők ennek a vonalnak fontosságára a kormány figyelmét felhíván, az állam már régebben több iskolát állíttatott volna, bár így is megállapíthatjuk a haladást.

Visszatérve a fővonalra, még azt említjük meg, hogy Kolozsvártól a magyar kultúra fénysugarai egyenlő erővel szóródnak délfelé a tordai magyar nép telelevenítésére; és z a k f e l é, hol Szamosujvár és Deés magyar központok, a folyamvölgyekben levő magyar szigetecskék által Szilágymege s Szatmár-

megye felé összekötő láncot képeznek; nyugat felé, hol Kalotaszeg vidékének magyar népe Bánffy-Hunyaddal erős összekötő kapocs Nagyvárad felé, úgy hogy itt szívós munkával, ha Kolozsmegye tanfelügyelői folytatják dicséretes munkásságukat, rajta lesznek, hogy a többi község is ezen a nemzeti uton hol még nincs, állami iskolához jusson és ha az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület erejét tisztán társadalmi térre fordítja s a helyett, hogy iskolákat, óvodákat állít, segítségére megy a magyar népnek oly téren, hol az állam nem segíthet s ha ezeket a tényezőket a Királyhágón innen élő, vagyonosabb és nemzetiségi bajokkal nem küzdő magyarság is anyagiilag és erkölcsileg támogatja, akkor vissza lesz állítva a magyar elem folytonossága, tulereje ezen az összekötő földnyakon s az ölelkező magyarság ereje ellenállhatatlan hatalomként fogja széttörni az oláh vasgyűrűt, mely már már megfojtással fenyegeti ott a magyarságot. Az erdélyi kultur-egyesület bizza az iskola és óvoda alapítást az államra, de ezen a téren sürgesse ezt, maga pedig vegye figyelembe, hogy a magyarság az egyházi terhek s más e félek sulya alatt nyög. Itt kell segítségül jönni, hogy ne legyen drágább

a magyar vallás az oláh vallásnál, s ezen felül segítsen a magyarfaj gázdasági bajain.

Mindazok a közművelődési teendők, amelyeket dolgozatunk első részében elmondottunk, itt is egyenlően fontosak. Bár az Emke dicséretes arányban munkálkodik, azért mégis azt hisszük, szélesebb látókörben kell a közművelődési munkánkat vezetni, kevesebb ünneplést kell csinálni, szívósabban szorítani ott, a hol baj van, mert éppen erdélyi kiváló kulturpolitikuskok mondják, hogy a munkálkodásban igen sokszort több a parádé, mint kellene, s közgazdaságilag téren többet kellene tenni, mint eddig történt. Ez azonban nem akar megrovás lenni, csak figyelmeztetés, hiszen oly sok ott a teendő, hogy bizony a között el lehet tévedni.

Igen jól esett olvasnom, hogy Kolozsvármegye derék tanfelügyelője a vármegye tanítóit éppen oly munkára buzdítja, mint azt mi dolgozatunk első részében tettük. Sohasem láttam őt, ő sem engem; nem olvastam semmi dolgát, ő sem az enyémet, s hogy mégis összehalálkzott gondolkozásunk, az azt mutatja, hogy sokat kellett a közművelődési teendőkkel foglalkoznunk s legalább

is megnyugtató, hogy nem állunk egyedül.

A milyen lényeges, hogy Marosvásárhely és Kolozsvár, ha csak elhamarkodott és időelőtti felbuzdulásból keletkező conflagratio által nemzeti szerencsétlenség nem származik megoldják a magyarfaj kulturájának prolemáját és hogy ez a munka Marosszék és Udvarhelyszék között a Kis-Küküllő völgyén le egész Gyulafehérvárig és innen ismét északfelé Nagy-Ényed, a régi Aranyosszék, szóval: a Maros és Aranyos által bekerített magyar föld, Torda és ezen túl Kolozsvár felé szintén sikerrel biztat, mert az állami iskolák elhelyezése és a felekezeti magyar iskolák emelése által a magyarfaj közmívelődési és gazdasági fölénye itt biztosítva van: épen olyan bizonyos, hogy Háromszék megyének derék népe, Sepsiszentgyörgy és Brassó által szintén diadalra viszi a magyar fajnép jövőjét. De úgy a Kis Küküllő, Maros és Aranyos vonalon, mint itt az Olt és Barcaság vidékén folytatni kell szívéssal s ha lehet még hathatósabban az eddigi munkát.

Itt Magyarországáról van szó. Végváarak, legfontosabb bástyái ezek, melyeket részint restaurálni, részint felépíteni kell. Háromszék gazdagabb magyar

föld Udvarhelynél, népe agressív-vebb; Brassó ma is reletive magyar többséggel bír s ha Földvár, Hermany, Prázsmár mint minden veszéllyel dacoló sziklavárak nem védelmezték volna meg a háromszéki magyarság behatolásától, ma épen úgy volnánk Brassóval mint Kolozsvárral vagyunk. Így is nagy a haladás, de ne feledjük el, hogy Brassó és vidéke szász népe a kultura legmagasabb fokán áll, iskolái kiváló, intelligenciája művelt, szívos, vagyos és a maga szempontjából csudálatig tiszteletre méltó és exclusiv. Sőt a brassómegyei oláhság is magas színvonalon álló iskolákat tart fenn, magában Brassóban oláh nyelvű középiskolák s kereskedelmi iskolák is vannak. Igaz ugyan, hogy az állam is kitűnő elemi, polgári, főreal iskolákat, felső kereskedelmi iskolát, ipari iskolákat állított, az erdélyi katolikus status (amit mi román. kath. egyházkerületnek nevezünk kálvinista nyelven) egy főgimnáziumot tart fenn, mely évről-évre sikeresebben terjeszti a magyar közműveltséget, mégis a nagy magyar népesség nem tud vezérszerepre jutni, mert a magyarságnak nincs vagyos polgári eleme s hiányzik a legmagasabb állami hivatalnoki elem is.

Így ott a magyarság most a legszívosabb küzdelmet vívja nem a

vezérszerepért, hanem csupán azért, hogy helyhez juthasson a közügyek vezetésénél. Ha a magyar államnak elég bátorsága volna Brassó megyét Háromszék megyével egyesíteni, egy csapással megoldódnék a kérdés, mert az erőviszonyok megfordulnának s nem verné ki a szász kisebbség minden téren a magyar többséget, ellenkezőleg előbb a megyében, aztán fokozatosan a városban is elfoglalhatná a magyar elem az őt megillető helyet. Ezzel nem kívánjuk a szász nép megsemmisülését; mi óhajtjuk, hogy ők továbbra is megmaradjanak magas kulturájukkal, sőt szívesen elismerjük, hogy sok tekintetben tanulni lehet és kell is tőlük, de azt nem tűrhetjük el, hogy a magyar faj még a legelemibb jogoktól is elűtessék abban a hazában, melyet Magyarországnak hívnak és abban a városban, melyben a magyarság többségben van.

Volt ugyanis Brassó városában (a polgári lakosságot értve)

	lakos	magyar	német	oláh	egyéb
1890-ben	30769	34%	31.1%	31.8%	3.1%
1900-ban	36646	14115	10644	11248	639
		38.6%	29.1%	30.7%	1.7%

Tehát világos, hogy a magyar elem növekedőben van és közel $\frac{4}{10}$; tehát erős relativ többséggel bír.

Érdekesekek a felekezeti viszonyok.

Róm. kath.	9072
Ev. ref.	4049
Unitárius	780
Izraelita	1198

Összesen 15099

Evangélikus 9677, gör. kath. 905, gör. kel. 10.943, egyéb 22. Tudva most azt, hogy az evangélikusok között sok magyar anyanyelvű van, láthatjuk, hogy ezen az alapon számítva, a magyarság aránya még hatalmasabbnak látszik, mint az a felebbi adatokban ki van mutatva.

S a magyar állam még nagyobb áldozatával az általános többség két decennium alatt megszerezhető. Magyarul beszélni tud 24377, 66.6%, tehát a lakosság kétharmada.

A székelyföldet elszigetelő községek 1890-ben és 1900-ban a következőleg állottak az Olt mentén.

	Lakos	Magy.	Német	Oláh	Egyéb
Apáczs --- ---	1769 1814	1409 1467	13 9	328 329	19 9
Mogyorós --- ---	1392 1483	87 58	793 920	515 502	47 3
Veresmart --- ---	866 967	16 15	430 424	420 528	— —
Földvár --- ---	2212 2527	146 261	983 1032	1078 1162	5 72
Krizba --- ---	1691 1780	1115 1208	19 12	557 560	— —
Batfalu --- ---	2232 2431	55 130	1364 1377	789 911	24 18
Szentpéter --- ---	1871 2197	9 110	1184 1233	656 817	22 37
Prázsmár --- ---	3531 3580	175 123	2095 2066	1169 1336	92 55
1890	17711	2998	8074	6419	220
1900	18968	3414	8257	7106	191
Szap.	1257	416	183	687	—
%.	7·1%	18·9%	2·3%	10·7%	—

Tehát látjuk, hogy a magyar elem legjobban szaporodik, mert majdnem 7%-al felülhaladja az összes népesség szaporodását, de ebben az eredményben sötét pontok is vannak, pl. Prázsmáron a magyarság fogyott, Veresmarton szintén, s a szász községekben általában csekély a szaporodás. Állami iskola van Apácán 5, Krizbán 4 tanítóval. Megengedem, hogy vannak, kik nem értenek velem egyet, de részemről nem tartom helyesnek, hogy itt, hol egy ellenséges öv áttöréséről van szó, a magyar elemnek nem jöttünk nagyobb

mértékben segítségére a magyar állami iskolával. Minden községben kell itt állami iskolának lenni, egyfelől hogy a magyar elemnek legyen vezetője és iskolája, másfelől azért is, mivel itt minden község vegyes nyelvű. Ha a szászok nem is jönének a magyar iskolába tanulni, eljönnének az egyéb nyelvűek s esetleg az oláhokból is annyival inkább, mivel minden községben úgy is tud magyarul nagyszámu lakosság, az egész járásban 8001 lélek, mely 42 százalékot teszen. Igaz ugyan, hogy a hétfalusi községek el vannak látva magyar iskolákkal is, de, hogy a Brassó—Háromszéki folytonosság a magyar beszédben helyreállíttassék, az egész alvidéki járást is el kell látni mindenféle tényezővel, mely ott a magyar kulturát a képzelhető legmagasabb fokra emelje, mert csak ekkor lehet versenyezni a többi iskolákkal. Ide jöjjön az EMKE s lássa el az iskolát ingyen tankönyvekkel, irkákkal stb., de ne kürtölje ki aztán világga, nagy költséggel, hogy néhány fillért áldozott a haza oltárára. A könyveket oda kell adni a tanítónak, adja ő az iskola nevében oda mindenkinek, aki kéri s ha látni fogják, hogy az állami iskolában a tanulás igen olcsó, majdnem ingyenes, hogy az iskola könyvet és más tan-

eszközöket is ad, csődülni fognak oda a tanulni akarók.

Még a szegény tanulók ruháira is gondolhat itt a kultur-egylet. Nem sok szegényt fog találni, de ezt már adhatja a kulturegylet a maga nevében és hangosan is, lássák meg ott, hogy a Magyar Közművelődési Egylet minden nemzetiségű és felekezeti szegényt egyformán segít. Az iskolát elvégzőnek adjon jutalmul imakönyvet, vagy énekes könyvet, zsolnárt, ebbe aztán bele is írhatja a nevét, hadd emlékezzenek meg egész életén az illető a magyar kultúra áldásairól.

És kutassa fel egész Erdélyben az ilyen helyeket és szerényen, zajtalanul segítsen a magyar közműveltségi és gazdasági tényezőknek oly módon, ahogy az állam nem teheti. Az iskolák és óvodák felállítását pedig bizza az államra, elég ha reá mutat a szükségletre. A magyar kormány, a mindenkori kultuszminiszterek s a népoktatási osztályban működött és működő kiváló vezető férfiak beigazolták, hogy a szükségleteken akarnak is, tudnak is segíteni, de a társadalmi feladatok végzését csak a társadalom végezheti s így kell a kulturegyesületeknek a munkatért megtalálni. Természetesen ide értve a magyar népet egy-

házi terheinek könnyítését is, mert a magyarság ezen a téren nagyon is reá szorul a segítségre.

Nem óhajtja senki, hogy a nemzetiségi elemek anyanyelvüket elfelejtsék; de szegényletes állapot az, hogy a vegyes nyelvű vidékeken nem a magyar közlekedési nyelv, hanem a román vagy tót. — Ennek meg kell szűnni s azért kell a vegyes nyelvű közösségekben a magyar iskolának, ingyen magyar könyvekkel, írással stb. segíteni, hogy a magyar nyelvet lehetőleg minden állampolgár tanulja meg s ez a nyelv, az államnyelv vegye át a különböző nemzetiségek között az érintkezési nyelv szerepét. De erre közbe kell járulni a magyar művelt közönségnek is, a hivatalok magyar gyárak stb. lehetőleg terjeszszék az állam nyelvét és minden alkalmazottat szorítsunk reá annak megtanulására.

Hogy így ne történjék meg az a botrányos állapot, mely mellett pl. az erdélyi városok magyarja kénytelen megtanulni oláhul, különben nem áll szóba vele az eladó. Szűnjék meg az a szegényletes állapot, hogy ma az országos statisztika szerint sokkal nagyobb arányban beszél a magyarság a

nemzetiségek nyelvét, mint megfordítva, holott az ellenkezőjének kellene lenni. Így bármily örvendetes is az a fejlődés, amit dolgozatom első részében kimutattam, mely szerint a nemzetiségek az 1900. évi statisztika szerint nagyobb arányban beszélnek a magyar nyelvet, mint 1890-ben, mégis az a körülmény, hogy a magyarok még nagyobb arányban beszélnek a nemzetiségek nyelvét, arra mutat, hogy nem tettük meg kötelességünket semmiféle téren; hiszen, ha a természetes kényszerűség inkább hatott a magyar fajra, mint a nemzetiségekre, s összes állami és faji erőnk összműködése sem érhetett fel ama természeti kényszerrel, mely a magyar fajt a nemzetiségek nyelvének megtanulására kényszerítette, bizony mondom, igen csekély garanciái vannak nyelvünk és suprematiánk megszilárdításának. Első dolog, hogy lássuk be közönyösségünk szörnyű eredményeit s legyünk ha nem is egyenlők, de legalább hasonlóak abban a szivósságban, melyet az oláh stb. elem tanusít. Önzetlenség, szivósság, okos és nem sértő közművelődési politika ugy a Háromszék—Brassó, mint a Marosszék—Kolozsvár—Bánffy-Hunyad—Nagyvárdi s más irányban: Kolozsvár—Szamos-

Ujvár—Deés—Nagybánya (vagy e helyett Szilágysági) vonalon biztosítja egy félszáz év alatt a magyarság fölényét minden tekintetben.

Másképen állunk az Udvarhely-, Nagyküküllő-, Maros-vonallal Aradig. Itt a közeli két évszázad romboló zivatarai oly kárhozatos munkát végeztek, hogy a siker elérése nem olyan hönnyű, nem olyan közeli, de sem nem lehetetlen, sem nem túlságosan messze. Értve ezalatt a messzeség alatt a nemzetek életének tartamához hasonlított arányokat.

Mielőtt visszatérnénk az Udvarhely-, Küküllő-Maros-vonalhoz, melynek veszedelmes állapota igazolja dolgozatom második részének azt az állítását, hogy minden magyar kulturpolitika kénytelen lesz Udvarhelyről kiindulva, ezt a legnagyobb fontosságúnak tekinteni, vessünk egy pillantást arra a területre, mely Erdélyben a fajok küzdelmében főterület s amelyen játszódtott le a nemzeti fejedelmek s azután is ez országrész harcainak, küzdelmeinek legnagyobb része.

Az erdélyrészi törvényhatóságok szaporodása 1869-től kezdve:

	1889.	1900.	Szaporodás szám	%
Alsó-Fehér	188.702	209.836	21.134	11.2
Hunyad	257.459	302.710	45.251	17.6
Nagy-Küküllő	137.610	144.626	7.016	5.1
Szolnok-Doboka	210.597	236.526	25.929	12.3
Torda-Aranyos	137.856	160.472	22.616	16.4
Kolozs megye	177.627	204.231	26.604	15.0
	1.109.851	1.258.401	148.550	13.4
Kolozsvár	26.638	46.670	20.032	75.2
Szilágymegye	193.082	206.968	13.886	7.2
	219.720	253.638	33.918	15.4
Kis-Küküllő	10.161	108.769	98.608	9.6
Maros-Torda	152.609	177.967	25.358	16.6
Maros-Vásárhely	13.018	17.715	4.697	36.1
Udvarhely	105.467	117.850	12.383	11.7
Háromszék	125.881	136.797	10.916	8.7
Csik	107.285	127.995	20.710	19.3
Brassó	83.090	92.589	9.499	11.4
	687.511	772.682	85.171	12.4
Fogarás	86.943	92.145	5.202	6.0
Szeben	145.523	162.291	16.768	11.5
Besztercze-Naszód	96.839	117.649	20.810	21.1
Összeg	328.803	372.085	43.282	13.1
Főösszeg	2.345.897	2.668.806	322.909	13.5

A három utolsó vármegye nincs utjában annak a fejlődési vonalnak, melyen át a nagy magyar alföld és a székelyföld magyarsága át meg átvonulva, felujítani segíti a magyarság régi tulsúlyát, ezek tehát vizsgálatainkból kihagyhatók, megjegyzendő azonban, hogy Nagy-Szeben gazdasági ereje olyan nagy, mi-kép azzal Erdélyben egy központ sem mérkőzhetik. Azt is közvetlen forrásból, saját tapasztalásból tudom, hogy a nagyszebeni szász gazdasági

erőforrások nem ellenségesek a magyar fajnépre, csak hogy éppen a szászokra kedvezőbbek, de ez természetes is.

A szászok takarékosága és ügyes, körültekintő, szívós törekvése a miliókat, az ipartelepeket stb. nem a fajmagyar nép javára szerezte össze, hanem a szász nép javára s ebben üdvös eredményeket érnek el. Ha most abban a nagy, létért való küzdelemben, hol a három fajnép: a magyar, német és oláh élet-halál harcot vívnak a béke eszközeivel, a szász nép derék vezetői elsősorban a maguk fajtát igyekeznek megvédelmezni a reájok még veszedelmesebben fenyegető beolvadás ellen és ha közben néhol érdekeik beleütköznek a magyarság érdekeibe, lehet-e azon csodálkozni? Ha most mi az állam összes ereje, a nagy magyar társadalom erkölcsi és anyagi támogatása mellett nem tudunk hasonló tényezőket vinni a küzdelemben, az nem az ő vétkük, hanem a mi hibánk. Először is az állam erejét csak igen kis mértékben vetjük segítségül, másodszor a nagy magyar társadalomnak sem erkölcsi, sem anyagi támogatását nem szereztük meg, mert ezeket a kérdéseket nem ismerte és ma sem ismeri kellőleg a magyar társadalom. Anyyira nem, hogy én most is kény-

telen vagyok mentegetődni, hogy miért írom Miskolcon ezeket, mert sok ember még azt sem tudja, hogy ezekről a dolgokról nemcsak illik, hanem magyar embernek kell is tudni. De ha folyton hallgatunk és az a néhány kitűnő kulturpolitikus, aki ezzel a kérdéssel foglalkozik, nem talál támogatókra, akkor ne csodálkozzunk, ha a közönség süket marad eme kérdések irányában és az ebből nagy nemzeti kérdést csináló szászok és éppen úgy az oláhok közművelődési mozgalmai, közművelődési és gazdasági intézményei sokkal sikeresebb munkát végeznek, mint mi.

—

Tehát figyelmen kívül hagyva Nagyszeben vidékét, mert az nem áll a magyarság érdekvonalában és ott a tért nem is nyerhetjük most meg, de amikor a szászok kulturája birkózik az oláhok itten hatalmasan fejlődő kulturájával, akkor mi éretünk is harcol, tehát ne ócsároljuk őket, hanem vegyünk példát tőlük minden tekintetben.

A magyar nemzeti kulturális mozgalmak alapját a székely megyék, Kolozsvár, Marosvásárhely törvényhatóságok képezik. Ezeknek szaporodási viszonyai 1869–1900 közt:

	Szaporodás	
Kolozsvár	20·032	75·2%
Maros-Torda	25·358	16·6%
M. Vásárhely	4·697	36·1%
Udvarhely	12·383	11·7%
Háromszék	10·916	8·7%
Csik	20·710	19·3%
	94·096	17·7%

Ha Kolozsvárt ide nem számítjuk, mert ennek ez idő alatt történt 75·2% növekedése már az állami intézkedések nyomán sarjadt, akkor is meglehetünk elégedve a szaporodási aránnyal, mert ez 14·7%. Az intézkedések Kolozsvárra megszülték a kellő eredményt és ez teljesen a magyarság javára esik s a dolgozat alapeszméje szempontjából, jól is van Kolozsvár megválasztva, mert a Székelyföld—Mezőség—Szamos--Kőrös vonulnak épen azon a pontján létesített hatalmas magyar kolóniát, várat, hol igen gyengék voltunk. Ezek az intézkedések kell, hogy folytattassanak s hasonlókat kérünk ha más tekintetben is — Maros-Vásárhely, Brassó, Székelyudvarhely, más szempontokból: Segesvár és Gyulafehérvár számára is Vigye segítségül az állam ezeken a pontokon minden erejét, hogy a nagy erdélyi vidéket a kellő színvonalra fel-emelje.

A székelyföld 14·7 százaléknyi

gyarapodása egész Erdélyben legkedvezőbb, mert a többi megye 13·1 %, illetve 13·4 százalékkal, egész Erdély 13·8%-al szaporodott.

Még nagyobb világosság derül a következő táblázatból:

	Székely földön	többi Erdélyben
Volt 1720-ban	175,382	637,797
1787-ben	288,524	1,172 253
1869-ben	504 467	1,648,545
Szaporodás 1720-tól	329,085	1,010,751
%	187·62	158·47
1880-ban	500,736	1,583,312
1890-ben	532,110	1,719,106
1900-ban	578,324	1,878,514
Szaporodás 1869-től	73,857	229,969
%	14·64	13·95
1720-tól	402,942	1,240,720
%	229·73	194·53

Annyit tehát általában megállapíthatunk, hogy a népesedési viszonyok tekintetében a magyarság bázisa egészséges. Annyival inkább érdekes a székelyföld intenzívebb szaporodása, mivel a székely magyarság szaporodása tisztán csak a születés által történt, ellenben a többi Erdély szaporodása, különösen az oláhságé nagymértékben a bevándorlás által. A magyarnak nincs a

világon más hazája, a honnan gyarapodják, ellenben az oláhság a szomszéd s különösen a moldvai fejedelemségből, urai kegyetlensége elől ide menekült s szaporította az oláh fajt.

Nézzük most nyelvi tekintetben először azt a területet, hol a magyarság a legnagyobb harcot vivja :

Vármegye		Magyar		Román		Német		Magyarul beszélt 1900-ban
		1890.	1900.	1890.	1900.	1890.	1900.	
1. Aradmegye	Sz. P.	86780 25·26	110823 28·70	208957 60·81	223806 57·97	37303 10·86	40148 10·40	152576 39·52
2. Temesmegye	Sz. P.	37976 8·69	53153 12·21	161449 36·94	167523 35·18	160456 36·72	171087 35·93	109810 23·06
3. Krassó-Szörénymegye	Sz. P.	10879 2·67	21439 4·84	311335 76·38	323871 74·12	48058 11·79	55256 12·47	41494 9·37
4. Hunyadm.	Sz. P.	17167 6·41	32316 10·64	238486 89·02	257013 84·60	8047 3·00	9189 3·02	49167 16·18
5. Alsó-Fehérmegye	Sz. P.	30181 15·63	36360 17·12	151397 78·40	166099 78·20	7539 3·90	7953 3·74	48455 22·81
6. Kis-Küküllőmegye	Sz. P.	27652 27·38	32491 29·75	49573 49·08	55276 50·62	18273 18·09	19292 17·67	43848 40·16
7. Nagy-Küküllőmegye	Sz. P.	14148 10·46	17139 11·81	53644 39·65	61779 42·58	59575 44·03	61769 42·57	34397 23·71
8. Maros-Tordamegye	Sz. P.	102572 57·66	119810 60·63	62179 34·95	67402 34·11	6438 3·62	7446 3·77	143906 72·83
9. Torda-Aranyosmegye	Sz. P.	37590 24·96	40806 25·41	107491 71·38	116833 72·75	841 0·56	654 0·41	51975 32·36
10. Kolozsmegye	Sz. P.	77271 34·31	95626 37·69	133277 59·18	146268 57·65	8081 3·59	9058 3·57	115082 45·36
11. Szolnok-Dobokamegye	Sz. P.	38961 17·91	47212 19·91	166806 76·66	180309 76·05	6234 2·87	7252 3·06	60494 25·51
12. Szilágymegye	Sz. P.	67275 5·20	76482 36·90	117711 61·56	125451 60·52	1593 0·83	1494 0·72	95180 45·91
13. Bihárvármegye	Sz. P.	233806 54·93	324970 56·29	219940 42·65	239449 41·48	3374 0·65	3620 0·63	370193 64·12
	Sz. P.	642258 19·10	1013627 26·61	1982245 58·96	2135579 56·06	365812 10·87	394218 10·35	1316577 34·56

Az 1890-iki számok csak a polgári lakosság, az 1900-ikiban a polgári és katonai lakosság van, mivel 1890-iki hivatalos statisztika a katonaságot nem részletezi. Ezen a bajon hirtelenében nem tudtam segíteni, mivel dolgozatomat a szünidőben kellett elkészítenem, mert szeptember — júniusban erre nincs idő. Egyébként az arányokra nézve az eltérés lényegtelen s nekünk itt csak az arányok kellene. — Ezek az arányok pedig azt mutatják, hogy a fajmagyarság mindenütt fejlődött s az egész területen $7\frac{1}{2}\%$ -al előnyomult 10 év alatt a magyarság aránya, míg az egész országban alig 3 százalékkal növekedett; ellenben minden más fajnép visszaesett. A magyarul beszélők aránya az egész területen 34·56 százalék. Tehát ezen a területen az utóbbi tíz év eredménye ebben a tekintetben is kedvező s rá kell arra mutatnunk, hogy a székelyföldi nép kivándorlása erre tart s egyes vármegyék (Hunyadmegye stb.) magyarságának nagy (4%) emelkedése részben a székely magyarság ideáramlásában is keresendő, de éppen úgy résztvevett ebben az Alföld hatása is.

Vannak azonban sötét foltok is és ezt nem szabad elhallgatnunk. Ugyanis Nagy-Küküllőben a magyarság $1\cdot35\%$ -tel gyarapodott,

míg a román elem $2\cdot93\%$ -tel s ezekkel szemben a német elem $1\cdot46\%$ -tel fogyott. Torda-Aranyos-ban míg a magyar elem csak $0\cdot45\%$ -tel, a román elem $1\cdot37\%$ -tel gyarapodott. Ezt nem vették észre annak idején a hírlapírók, de szomorúan jegyezték meg, hogy Kis Küküllőben a román elem elérte az abszolút többséget, pedig itt a román elem csak $1\cdot54\%$ -tel, a magyar elem ellenben $2\cdot37\%$ -tel gyarapodott. Torda-Aranyos és Nagy-Küküllőben a magyar elem csekély szaporodása és a román elem előnyomulása a magyarság szempontjából aggodalmas. De általában sehol sem szabad megtérni, hogy az államalkotó fajnép gyarapodása akár melyik más népén alul maradjon. Hol van itt akár a magyar, akár a szász nép nagyobb kultúrájának hatása? Orvosok, tanárok, tanítók, köztisztviselők, előljárók: ébredjetek!

Ha a Kohónak a 30 oldalon közölt táblázat székely szakaszának anyanyelv viszonyait nézzük, a következőt látjuk:

1890.	Össz.	Ma- gyar	%	Né- met	%	Oláh	%
Csik	114110	98861	87	384	0.3	14470	12.7
Háromszék	130008	110799	85	551	0.4	17360	13.4
Marostorda	163285	89654	55	5996	3.7	61510	37.7
M.-Vasárh.	14575	12918	89	442	3.0	669	4.6
Udv. m.	110132	103209	94	2131	2.1	3191	3.1
Összesen	532110	415441	78	9504	1.8	97200	18.3
1900.							
Csik	127995	110648	87	1054	0.8	15878	12.5
Háromszék	136797	116354	85	346	0.2	19396	14.3
M.-szék	177967	102945	58	6756	3.8	65523	36.8
M.-Vasárh.	17715	16057	91	502	2.8	923	5.2
Udv. m.	117850	112258	95	2196	1.8	2882	2.5
Összesen	578324	458307	79.3	10854	1.9	104602	18.1

Felebb láttuk, hogy a székely törvényhatóságok népessége általában valamivel jobban gyarapodott az alkotmányos korszakban, sőt előbb is, mint a többi vármegyéké, itt azt látjuk, hogy ebben a gyarapodásban a magyarság számaránya 1.3%-tel javult, a többiek alig változtak. De nem így van a dolog ha a mostani állapotot az 1720—21-ikihez viszonyítjuk. Ekkor az arányok a következők voltak:

Szék	Magyar	Oláh
Aranyos-	72.49	27.51
Csik-	95.00	5.—
Három-	95.00	5.—
Maros-	83.90	16.10
Udvarhely-	109.—	—.—
Összesen	93.38	6.62

A magyarság azóta aránylag visszaesett, de ennek oka az, hogy Maros-székhez a régi Torda megyéből, Háromszékhez a régi Felső-Fejérből,

a többihez is a megyerendezéskor oláhok jutottak.

Itt is figyelmeztetnünk kell az illetékes tényezőket arra, hogy Háromszéken az román elem 0.9%-tel emelkedett, a magyarság 85 %-je az előző tíz évi 85%-hoz képest egy halvány árnyalattal gyengült. Marosvásárhelyt is emelkedett a románok aránya 0.6%-tel, de nem a magyar elem rovására. Ugy látszik, hogy *Háromszéken* az őrszemek nem elég éberek. Szükség van rá, hogy valaki, aki ott él, riadót fujjon a hatóságok fülébe, különben a baj fokozódni s később elmergesedni fog. Annnyival szegényletesebb a dolog, mert alább meglátjuk, hogy még a magyarul beszélők aránya is hanyatlott, tehát a kultúra hatása is csekély ebben a vármegyében.

Ezen a területen most már a magyarság csak mintegy 80 % aránnyal bír, de alapnak ez is igen kedvező. A magyarul tudók száma egész Erdélyben 37.5% volt 1890-ben, 40.1% 1900-ban. Ezek a következőleg alakulnak:

A.-Fehér	1890-ben	19.9%	1900-ban	22.4%
Brassó m.	„	47.6%	„	1.4%
Csik m.	„	90.6%	„	91.0%
Háromszék	„	90.9%	„	90.7%
Kis-Küküllő	„	37.6%	„	40.0%
Kolozsmegye	„	31.2%	„	33.8%
Kolozsvár	„	94.7%	„	95.4%
Maros m.	„	68.3%	„	70.5%

M.-Vásárhely „	97·8%, 1900-ban 98·6%
N.-Küküllő „	20·9%, „ 23·4%
Sz.-Doboka „	22·6%, „ 25·3%
Torda m. „	30·8%, „ 32·3%
Udvarhely „	97·4%, „ 97·8%
Hunyad m „	10·1%, „ 16·1%

A magyar beszéd terjedése tehát — bár nem rohamosan — kimutatható; ennél fogva látjuk, hogy az alkotmányos korszak óta az eddigi csendes eszközökkel is minden téren javulnak a viszonyok. S ha a folyamvölgyeket magukat vesszük, ott mindenütt kedvezőbb eredményeket találunk, de a kedvezőbb kép csak a javulásban látszik s mindjárt eltűnik a hatás, ha a Marosszéki vagy Brassói vonalat elhagyjuk. Nagy-Küküllőben a magyar beszédre 23·4 százalék. Alsó-Fehérben 22·4 százalék, Hunyadban 16·1 százalék nyitja meg fülét. Tehát a vonal, mely Udvarhelytől indul ki és a Nagy-küküllő meg a Maros völgyén halad Aradig, igen sok teendő igényel. Községi ölközségre átvizsgáltuk a terepet s általában visszaesést nem tapasztaltunk ugyan, de nagyobb fejlődést sem. És ennek oka az, hogy a magyar városok hatását ezen a vidéken egyenlő hatással ellensúlyozzák a magas kultúrájú szász városok. Így Udvarhely és Keresztur hatását megakasztja Segesvár. Erzsébet városát Segesvár és Medgyes, Gyulafehérvárnak alig van polgársága s hatása

rem több, mint Balázsfalvái, sőt aligha csalódunk, ha Balázsfalvának a mi szempontunkból vett káros hatását nagyobbnak tesszük Gyulafehérvár kedvező hatásánál. Mert igaz ugyanis az, hogy Gyulafehérváron a magyarság 3 százalékkal, a román elem pedig csak egy árnnyalattal növekedett arányilag, azonban úgy vagyok értesülve, hogy az iparos elem nem gyarapszik; nem gyarapszik azon népesség, melynek a vidékre nagyobb hatása volna, sőt ezen a téren a román elem nyomul előre.

Itt Gyulafehérváron a róm. kath. gimnáziumon kívül a káptalan s általában a katolikus magyaroké a vezető szerep, ellenben Enyeden a reformátusoké. Mindkét felekezet nagy és hazafias munkát végez, azonban szükséges, hogy más tényezők is jöjjenek segítségül hathatósabb, mint eddig, különösen Gyulafehérváron.

Szászsebes és Szerdahely szász városkák hatása is erős, azonban Szászváros, Piski, Déva s újabban Petrozsény már kezdenek előtérbe nyomulni s itt öröndetes kezdet, de csak kezdet látszik. Azontul szomorú világ van egész Lippáig. Mindenütt van némi fejlődés, de nem elég. Ezekben a völgyekben amint mondtuk, minden községben állami

iskolát kell állítani s oda koncentrálni egyéb intézeteket és hivatalokat is. A fenn említett városok polgári elemét erősíteni, támogatni s amint csak lehet, mindeniket ellátni a lehető legtöbb közművelődési intézménynyel. A magyarság a nagyobb helyeken örvendetesen szaporodik s ha a vezető tényezők alkalmas módon jönnek segítségül, lehetetlen, hogy célt ne érjünk. De sem elbizakodásra, sem elcsüggedésre nincs ok, látjuk a fokozatos, bár lassu fejlődést s rajtunk áll, hogy ez egy kissé élénkebb tempóju legyen. Mindent megtéve, egy száz év alatt a magyarság az egész területen 20–30, a magyar beszéd 40–50 százalékot hódíthat meg s ekkor az említett fővonalak biztosítva lesznek a népesség számaránya által is.

A föld még a miénk nagyobb részből, de már nagyon rángatják lábunk alól a talajt. Vigyázzunk, nehogy úgy járjunk századok nyomán ezzel is, mint a népességgel, mely észrevétlenül tolta ki a magyar fajt helyéről. Örvendetes jelek is mutatkoznak és itt az Emke vezetősége is dicséretet érdemel. Itt ott a magyar vallást elhagyott nép visszatér ősei hitéhez. A fővárosi nagy pénzügyintézetek körükbe vonják az erdélyi részeket is, tehát a magyar gazdasági erők is felvonulnak a fél-

tett csatapiacon. Az állam tevékenysége sem szünetel s ha minden téren ott lesz az odaváló ember, visszavivhatjuk az elvesztett földet, legalább a magyar fensőbbiséget el fogja ismerni mindenki. De fel kell használni mindent.

Lehetetlen, hogy még némely gondolatomat papírra ne vessem e szakasz végén. a) Azt tapasztaltuk, hogy a brassói magyar evangélikusok megmentését az illető tényezők annak idején csak úgy tartották lehetőnek, hogy magyar egyházi fensőbbiség alá igyekeztek jutni. Vajon nem volna-e helyes, ha a hazánkban élő görög katolikus és görög keleti magyarok megmentése céljából részekre magyar egyházi főhatóságokról gondoskodnánk. A görög katolikusok vagyonukat a római kath. vagyonból nyerték, nem lehetne magyar nemzeti szempontok szerint a nemzet és uralkodó között teljes összhangot teremtvén, visszacsínálni az illető egyházi vagyon újabb osztása által a dolgot? Ha ez a dolog nehézségekbe is ütköznék, nem volna nehézség a görög keletiéknél. Mi csoda magyar állam az, mely törvényileg kimondja, hogy a görög keleti nálunk csak görög keleti r o m á n és görög keleti s z e r b lehet! . .

Most már a mindinkább pusztuló görög keleti szerb vagyokra rá akarja tenni kezét a görög keleti román s ahol régebben görög egyházak voltak, azoknak hivei elmagyarosodtak, oda most román papok kerülnek. De magyarországon nem lehet görög keleti magyar? . . . Próbáljuk meg, hogy állítsunk egy görög keleti magyar püspökséget. Fizesse aztán az állam az állam pénztárából, alapítson papképzőt a kolozsvári, vagy budapesti egyetem mellett, küldjön magyar embereket a szerb zárdákba s idő folyamán elérhetjük, hogy a magyarság ezen a téren olyan erőre kap, hogy megcsudálják. — Ellenben most a görög keleti magyar embernek a magyar törvény miatt muszáj vagy oláh-vá, vagy szerbbé lenni. De leginkább oláhvá lesz.

Pedig sok magyar ember van a székkelyföldön és másutt is, aki görög keleti vallásu, de hitéletet nem élhet anélkül, hogy magyar nemzeti létét fel ne áldozza. Ha magyar görög-keleti egyházak volnának, akkor a vallás címén magyarokká lennének az intelligens románok és szerbek közül sokan. Mert a magyar, de semmiféle ember sem adja oda könnyen vallását, ezt nem tartja

könnyű szerrel megoldhatónak, ellenben a megmagyarosodott elem ezen a téren is szívesen csatlakoznék a magyarsághoz, ha lehetne. Tehát magyar görög-keleti püspökség és magyar görög-keleti papképzés államköltségén. Nem fogadom el ellenvetésnek, hogy magyar vallásnak ott van a kálvinista, mert ez nemzeti céljainkban a fenn előadott okból nem pótolja a görög-keleti egyházat. Azután azt is látjuk, hogy a kálvinista vallás sem conservál eléggé, mert Ungmegyében sok kálvinista község eltótosodott. Abol a népesség nem kálvinista, azzal az egyházzal lehet nemzeti missziót teljesíteni, melynek ott hivei vannak.

b) A magyar földön az erőszakos halálók gyakoriabbak, mint másutt; több holt gyermek születik mint másutt s általában a gyermek halandóság nagyobb, mint kellene. Ezekből azt látjuk, hogy a magyar ember sem nem szelidül — első haragjában mindjárt agyonüti, vagy szurja felebarátját — sem feleségét nem kiméli áldott állapotában, innen van a sok szerencsétlen szülés, sem gyermekét nem szereti és nem ápolja. Minden művelt embernek, de első sorban a lelkészek-

nek kell közrehatni, hogy ezek az állapotok javuljanak. De lehetetlen, hogy jogtudásaink ne tudnának törvényt csinálni, mely a megfelelő hatást érje el. Mi az Isten csudájának fordítják le nekünk az idegen törvényeket, melyek nem illenek a magyar ember természetéhez! Tessék önállóan alkotni oly törvényeket, melyek megfelelnek nekünk.

A jótékony egyesületek pedig találjanak módot, hogy támogassák a szegény asszonyt abban az állapotában, mikor leginkább szüksége volna a nyugalomra, de a szegénység és a magyar ember ostoba szokása, mely szerint a terhet felesége hátára rakja, maga pedig üresen ballag mellette, nem engedi a szegény anyát pihenni.

c) Igen örvendetes dolog, hogy a városi elem, mely nemrég is teljesen idegen volt, lassanként teljesen magyarrá válik, de a falvak magyarsága eltűnik. E mellett eltűnik a falvakból a földbirtokos osztály, el az intelligensebb réteg. A régi időben a falu földbirtokosai a nép természetes tanácsadói voltak. Most már teljesen megszakad a magyar középosztály és a nép közötti kapcsolat s a vezetést átveszi a körmáros, legjobb esetben a falusi boltos. Ez nem jól van így. Ha már

nem lehet a faluhoz kötni a magyar középosztályt, mégis ott kell élnie a papnak, tanítónak, jegyzőnek, ezek vegyék át a szerepet és a hol ezek megfelelők, ott a városokban élő középosztály, illetve az ezek által alkotott kultúregyletek vegyék ezek munkáját megfelelő méltánylásba. Régi világban előkelő szerepet csak a magyar vihetett s e miatt aki valami akart lenni, magyarrá kellett lennie. Azon kell igyekeznünk, hogy lehetőleg ez most is felüljön és ne legyenek papjaink, jegyzőink oláhokká, hanem szereplésökkal vivják ki maguknak a vezető állást s a magyar hegemoniát így is igyekezzenek biztosítani. Ha nehezen is megy, lassanként sikerül, ha a nép gazdasági életével többet törődünk.

Feltétlenül szükséges, hogy a magyar közép- és vagyonosabb osztály, az arisztokracia is az erdélyi fürdőket nagy tömegekben látogassa. Járja át a gazdag és művelt magyarság Erdélynek minden részét, hadd lássák, hogy vannak Magyarországon is előkelő és vagyonos emberek. Beszéljenek mindenütt magyarul s ne túrják az idegen nyelvű számlát, s az étlapon is követeljék a magyar nyelvet.

Most megállapíthatunk némi javulást, de hogy ez rohamosabb legyen, szükséges az is, hogy az

erdélyi fürdőkbe el is lehessen jutni. Legyen ott tisztaság, kényelem, csend, olcsóság és jó ellátás. Miután ez magától nem megy, szóljon bele abba az állam is, az EMKE is, az EKE is. Ha visszanyeri az erdélyi köznép veszni kezdő önérzetét, ha látja, hogy az alföldi és fővárosi magyar számon tartja Erdélyt, sokat tettünk annak megtartásához és a magyar fajnép elsőbbségre juttatásához.

d) Más népek (németek, franciák, japánok) ha valami ipart meg akarnak honosítani, kiküldik fiaikat tanulmányozni ezt, s amikor megtanulták, itthon alapítanak honfiak számára, honfiakkal gyárat, ipartelepeket. Mi ellenkezőleg idegeneket hozunk be iparviszonyaink javítására. Vajjon jó e be a jóra való elem? Igen ritkán. Behozzuk velők az idegen szellemet, igen sokszor a hitvány nép miatt sok pénzünkön tönkre tesszük magunk azt az ipart, mert a becsődített naplopók nem büdögolván, azt hisszük aztán, hogy itt nem lehet azt meghonosítani. Idegeneknek adunk ingyen földeket, kedvezményeket, míg a mi saját fiaink nyögnek a közterhek súlya alatt. Fordítsuk meg a dolgot s ezután mi is kövessük más nagy nemzetek példáját.

Legfőképen pedig állítsuk vissza

társadalmunk egységét. Neveljük bele a nemzedéket, hogy szeresse egymást a honnak minden fia; ne legyen köztünk osztálykülönbség a szeretetben, érezzük azt minden téren, hogy az az ember, aki a szomszédházban lakik, ha lakatos, ha ács, ha munkás, ha főispán, ha gróf, köznemes vagy paraszt: egy formán a magyar nemzet tagja s ha bajba kerül, legyünk segítségére, s az értelmesebbek törődjenek a kevésbé értelmesebbek gazdasági bajjaival. Állítsuk vissza a nyugalmat, s ne ragadtassuk magunkat el hirtelen és vérmes remények által, ne képzeljük magunkat most már oly erőseknek, hogy bátran felrughatjuk az értelmes emberek óvatosan haladó kocsját, mert nekünk békére, sok munkavégzésére van szükségünk, hogy kipótolva legyenek a századok mulasztásai. Ha okos, kitartó, becsületes és a haza javát célzó köz- és magántevékenységben a haza minden, vagy legtöbb polgára összetalálkozik, először rövid időn az a helyzet, hogy Magyarország igazán szabad és független lesz, hogy alkotmányunkat nem kell magyar szellemben magyarázni, mert az nem is lesz másképp érthető, akkor meghódol a hadsereg is a magyar nemzet és a magyar haza

fogalmának s nem fogja senki lábbal tiporni szent jogainkat, mert az erőssé, műveltté s vagyonossá lett s az egész országot meghódított magyar nemzet és jogainak hatalma minden ellentállást legyőz és a nemzet érdekeivel senki sem mer ellentétbe helyezkedni.

De míg erőnket nem koncentráltuk kellően, ne hirtelenkedjük el a dolgokat. Brutus, dacára annak, hogy túrta a Tarquiniusok garázdálkodását, jó hazafi volt s a maga idején, mikor a pillanat elérkezett, megfelelt a várakozásnak. Mi sokszor keltünk jogaink védelmére minden módon. Szükség is volt arra. Sohasem győztünk csattanósan, de sohasem is buktunk el teljesen. Most sem fogunk elbukni. Szívós kitartással most is győzni fogunk. Ha nem hagyjuk el a helyes utat, politikai, közgazdasági és katonai s minden más téren rövid időn miénk lesz a győzelem, de ne adjuk fel a multak tanulságait, mert e nélkül az a mondás: historia est magister vitae, nem egyéb egy nyers hazugságnál.

e) Mindenekfelett ne feledjük el, hogy a számbeli többség nem adja meg a vezető szerepet. Ehhez szükséges a kulturai felsőbbség, mert hiszen pl. Brassóban a magyar-faj nép van többségben (40%) és mégis

a szász kisebbség (30%) vezet, mert övé a gazdasági és kulturai elsőség. Tehát kerülnünk kell minden módot, mely megállítja kulturai és gazdasági elsőbbségre törekvő munkásságunkat, mely hátráltat munkánkban, mert látjuk felvonulni a nemzetközi szocialista tömegeket s félős, hogy mielőtt elnyerherhetnők a feltétlen hegemoniát, nemzetiségi ellenségnek oly segítsége akad saját fajunkból származó szocialistáinkban, melylyel megbirkózni sokkal nehezebb lesz, mivel a mi vérünket fogyasztja, a mi sorainkat ritkítja.

f) Más aggasztó tünetek is intenek a meggondolásra. Ugy olvastam valahol, bár erre vonatkozó statisztikát nem találtam, hogy a papi pályán a nemzetiségi elem előnyomulásban van. Pozsonyvármegye ki is lépett már a nyílt térre a szószéken garázdálkodó apagyilkosok ellen. Legyünk résen, nehogy itt elveszítsük a tért. Pozsony, Nyitra, Besztercebánya, Esztergom, Kalocsa, ma bástyái a magyar faj uralmának. Régi, díszes történelmünk megható templomesarnokainak legerősebb oszlopai; ha elromlanak, rombadől a mindnyájunkat szent érzelmmel eltöltő, a köznapisárból kiemelő kupola s egész nemzetünk szörnyű halállal, roncsolt, véres tagokkal, tehetetlenül

vergődve fog kimulni romjai alatt a nemzetek közül. Összetartást, egyetértést oltsatok minden szivbe, hogy mindenki érezze nemzetünk fájdalmát, de lássa a kivezető utat is, melyen nem lehet összevisszaságban, csak harmonikus haladásban kijutni bajainkból. Szenvedéseink büntetésül következtek hibáink is gyengeségeink után. Ne mulasztuk el az egyházi téren hazafias teendőnket. Ne riadjunk vissza nemzeti szempontból egy kis erőszaktól sem, hogy az elferdült egyházi tengelyt visszafordítsuk magyar hazánk és nemzetünk érdekei felé; de ezt csak úgy tehetjük, ha a trón és a nemzet összhangban van; ha eltűnik a trón és a nemzet közül az átkos közvetítők raja és tiszta forrásból fogja majd uralkodónk megismerni, hogy ez a nemzet a minden népe közül egyedül van leginkább arra kijelölve, hogy a Habsburg-dynastia jövőre is uralkodhassék Európa közepén, hogy ennek gyengítése egy és ugyanaz a dynastia gyengülésével. Magyarországnak magyar nemzetivé kell lennie minden ízében. Ennek a gondolatnak helyet kell foglalni az uralkodó lelkében is. De mi is legyenünk rajta, hogy „az ősi erényben lehessen bizalom.” Ne ítéljünk egyoldalú gondolkodás és érv alapján se cselekedjünk ily ítéletek nyomá-

ban. Ha nekünk van érző szivünk és gondolkozó fejünk, higgyük el, hogy másnak is van. Akit gyermekkorában velünk nem rokonszenvező emberek tanítottak, néha-néha vissza gondolhat arra, hogy ez a nemzet — nem ugyan a maga hibája miatt — többször akart a Habsburgoktól elszakadni, még az ő életében ki is mondotta egyszer a detronizálást. Elgondolhatjuk, hogy a lélekben maradtak vissza még némi kétségek s a meggondolatlan beszéd és írás meg is erősíti ebben a gondolatban. Pedig nem igaz, hogy a magyar nemzet el akarna szakadni királyától. Alávaló, hitvány emberek zavart csináltak most és máskor is trón és nemzet között; becsületes, jó hazafiak, böles tanácsadók ismét összebékíthetnek bennünket. De ö s s z e k e l l b é k ü l n ü n k, mert a nemzeti szempontok: a k ö z o k t a t á s, a k ö z g a z d a s á g, az e g y h á z i élet stb. terén a magyar szellem urrá nevelése csak a trón és a nemzet összeműködése nyomán eszközölhető.

Templom és iskola, egyesek és egyesületek, legfőképen pedig a nagy kultúregyletek hassanak oda, hogy a sziveket megmérgező tanok irtásának ki onnan; ne legyen egy pillanat se, mikor a béke és összhang munkáját ne műveljük; a nagyokat,

a vezetőket pedig kényszerítsük, hogy mindig csak becsületes tanácsot adjanak a trónnak s ne tűrjük se a gyáva meghunyászkodást, se a zavart okozót. Nemzetünk akkor volt erős, hazánk akkor volt hatalmas, mikor a Szent Lászlók, Nagy Lajosok és Igazságos Mátyások a szerető nép vállairól kábitották el diadalaik fényével a bámuló világot. Erre a képre nézz magyar s ne tekintsd a Dobze Lászlók seregét, mikor az egyének gyűlölködése nagyobb volt a testvérek szereteténél s mikor a nagyságért versenyző olygarchák dulakodása közt hült porba fejünk máskor ékes koronája.

g) De máskülönben is össze kell fogni az összes kultúregyleteknek, közös programmot dolgozni ki, hogy együtt, egy célra munkálkodva, álljon félre utunkból minden törekvés és más népek kulturintézményei mellettünk ne szolgálhassanak a magyar haza népei között kü'ön nemzeti céllal, hanem csak kulturális érdekek emelésére hathassanak.

Közös erővel állítsuk vissza a magyar társadalom rétegezetlen egységét s ezzel ott, hol szükség van rá, pl. az erdélyi városokban, restauráljuk az igazi polgárságot, mert most nin-

csen, vagy nincsen olyan, milyvnek lenni kellene.

G y u l a f e h é r v á r a régi erdélyi vajdák székhelye, mely ma is a legnevezetesebb központ, nem bír nevelni magyar iparos-polgári elemet s így van az sok helyen ott.

K o l o z s v á r, az erdélyi magyar tudomány és műveltség központja, nem tud annyira jutni, hogy az ottani nagy kulturális intézményeknek szükséges ipari termelvényeket maga állítsa elé. A helyett, hogy központtá, szállítótá lenne az egész ország részének, maga is csak behozatalból tengődik.

Régi iaparos generatiók gyermekei ma ott hagyják az ipari pályát, így lassanként elmulik a magyar iparos polgárság ott, a féltett helyeken, s nem lép más helyébe. Nagy, nemzetmentő munka lenne gyermekeinkkel az ipari pálya megszerettetése s ami erre vezet, a társadalom egységesebbé tétele. A választófalak teljes megsemmisítése s erre csak az az út vezet, ha a műveltséget mindnyájan egy forrásból merithetjük, hogy ha gyermekeink már gyermekkorukban egymás mellett élhetnek s megszerethetik egymást tanulás és játszás közben. De hol lehet most a gyermeknek játszani? Van e erre tér?

A játék a gyermek munkája, az

ifjak szórakozása. E közben ismeri és szereti meg egymást a gyermek és ifju, edzi erejét a felnőtt tanulja megbecsülni egymást. De hol van erre tér? A rómaiak akkor voltak erősek, mikor a Mars mezőn nem fü, nem vetés nőtt, hanem pusztára, keményre tiporta a játzó, a küzdő, a gyakorló népesség: mi felszántottunk minden köztért, hogy az ember fia ne találkozassék egymással. Hol van itt a tér, melyen felnőjjön az egységes társadalom.

h) Vannak intézmények, pl. a színházak, melyek legjobb terjesztői lehetnének a magyar nyelv és érzellemnek. De ezek fenntartására pénz kell. Vajjon kárhozzatná-e a nemzetiségi vidékek színházainak állami segítségét a magyar nemzet törvényhozása? Vajjon nem egyhangulag szavaznák-e meg azt a nem is nagy összeget, melylyel Fiume, Orsova, Brassó, Ujvidék, Pancsova, Versec, Segesvár, Gyulafehérvár, Nagyszeben, Lugos, Temesvár, Deés, Zilah, Máramarossziget, Pozsony, Nyitra stb. színházait talpra lehetne állítani. Csak merjünk már egyszer belügyekben erős magyarok lenni; itt szabad; itt van a nagy baj; itt kell hát gyorsan cselekedni. De nem szájjal, hanem igazi segítséget nyújtó anyagi segélylyel.

i) Aztán, miután a színházak által könnyűszerrel, olcsón megnyerjük a népet, a jókedvű, mulatni vágyó népet a magyarságnak, az elemi iskolákkal megtanítottuk annak gyermekeit; ne hagyjuk veszendőbe a kezdetet: a kulturegyletek dolgozzanak ki rendszeres programmot, hogy hol van szükség magasabb iskolákra. Magyar nemzeti szempontból egyedül a polgári iskola az, melyet ilyen helyeken szaporítani szabad is, lehet is, kell is. Nem akarok ezen a téren többet érvelni, csak figyelmeztetni akarom a kultur egyleteket, vegyék tervbe a polgári iskolák tervszerű szaporítását a megfelelő helyeken, a magyar közoktatási minisztériumban oly kézben van a polgári iskolák ügye, hogy ott hazafias, művelődési szempontokból egyaránt a legkiválóbb elmét fogjuk megtalálni.

Lépjünk összeköttetésbe Morlin dr. miniszteri tanácsossal, oly férfú, ki kell a magyar kulturmunkának, aki nem zajjal, de szívós kitartással emeli a reá bizott ügyek színvonalát: gutta cavat lapidem. Ily módon megfelelhetünk a magyar nyelv terjesztésének, a polgári elem kívánatos nevelésének. A magyar szellem, magyar érzés és gondolkodás terjesztése a színházak iskolák és nyilvános könyvtárak által a legbiztosabban megteremtheti az egységes magyar nemzetet és

biztosíthatja annak hegemoniáját mindenütt ebben a hazában.

j) A fiatal nemzedéket már többször láttam együtt országos tornaversenyeken. A legutolsón már nemzeti-ségi vidékről is voltak. Megéljeneztük őket. Módját kell lelmi, hogy összerakuljunk többször. Hogy lássa be már a tanuló ifju, hogy mindnyájan egy közös hazának lévén gyermekei, egy politikai nemzet tagjai kell hogy legyenek s az állam nyelvét meg kell tanulniok. De lássák be azt is, hogy egymás iránt türelemmel kell lenniök. Valamely módon összébb kell őket egymáshoz hozni.

Vajon lehetetlen-e, hogy tornaverseny után összerakuljon az a 4—5 ezer ifju s lássa együtt nemcsak az egész magyar haza összes ifjuságának képviselőit, hanem láthassa ott a magyar közélet vezérférfiait is. Lássa ott a királyt és a királyi ház több tagját, hogy ez a nemzet ne higgye mindig azt, mikép nincs királya: ellenkezőleg, győződjék meg gyermekei által, hogy a király az övé, a király nem is lehet a másé; hogy nép és király egyek.

Miniszterek, ne csak fejbólintás legyen a ti cselekvésetek, hanem kösések ezt a király lelkére, hogy maga is igyekezzék magát szívünkhöz fűzni, mert akit a magyar ifju megtanul szeretni, azt nem felejt el a magyar

férfi sem. S jöhetnek aztán a megpróbáltatás viharai, mi, akik egykor Európa homlokán tomboló ősökkel birtunk, szív és lélekkel ott leszünk a haza és trón védelmezésében s a világot összeroppantó megpróbáltatás sem fog rajtuk diadalt ülni.

Befejezés.

Dolgozatom végén és akkőzben is felmerült lelkemben az a gondolat, vajjon lehetséges-e, hogy ez a sok megpróbáltatás közt annyi veszedelem, visszavonás után megmaradt nemzet ezt a mai magyar államot egészében megtarthassa, annak fajunkra kedvező fejlődését biztosíthassa. Nagy elmék, akik fajunk kulturális ügyei körül mozgolódtak, pessimistikusan nyilatkoztak többször. Haller, az erdélyi Közművelődési Egyesület egyik vezető férfia, magánkörben kedvezőtlen véleményt nyilvánított Erdélyre nézve; Günczy Pál a magyar nemzeti oktatás és nevelés nagyérdemű s lelkes vezére nem látta megmenthetőnek Erdélyt, pedig — amint dolgozatunk második részében kimondottuk — Erdély nélkül csak tartomány maradunk s nem önálló magyar állam. Ez a fejlődő szláv eszme, különösen pedig a nagy orosz birodalom agresszív hatásától féltette hazánkat és nemzetünket s

szomorúan látta, hogy sem egy, sem más irányban öntudatosan, erélyesen, szívósan a kellő ellenhuzásokat nem merjük megtenni.

Hála istennek a dolgok jobbra fordultak. Az orosz részről jött minden esetben a segítség. Az orosz török háború a románságot felvilágosította, hogy honnan van a nagyobb veszedelem, másfelől a Balkán félszigeten szabaddá lett faji erők küzdelme a románság erejét is megragadta s így most az ifjú ország kifelé ható ereje megoszlott. Szellemi és anyagi ereje nemcsak az erdélyi románság segítségére szolgál, hanem a balkáni posztó megszerzésére is céloz s miután arrafelé kisebb ellenállást talál, bár veszedelmesebb a küzdelme, mégis arra erősebben dolgozik. Ezen kívül az orosz világhatalmi törekvések legújabb kudarca megbizonyosíthat minket arról, hogy az eddig legyőzhetlennek, szerfölött tulerősnek tartott veszedelemmel meg lehet küzdeni, ha belsőleg, nemzeti-leg egységesebbé fejlődünk s pillanatnyi sikerekre csábító pártviszályokról, az alkotmányos tényezők konfliktusáról leteszünk, az állam és nemzet kormányzó tényezők békés összeható munkásságát keressük. Az idők megváltoztak. Azok a félelmek, melyek az előttünk élő emberöltő lelkét állandó izgalomban és nyugta-

lanságban tartottak, elmúltak; más irányt kezd venni a világpolitika is s a nemzeti és hatalmi küzdelmek színtere is sokban más lett.

Ebben a tekintetben nagyon sok biztató van, melyre alapítva, ha csak össze nem veszünk az egész világgal, s ha okosan mérlegelve a mostani államszövetségben levő erők arányát, nem igyekszünk a csendes, szívós fejlődést kétes sikerekért kockára tenni, ha teljes erővel hozzálátunk nemzetünk közgazdasági és kulturai emeléséhez, a jövő feltétel nélkül a mienk, győzni fogunk. A győzelmet nem ragadhatja el tőlünk semmi hatalom. Épen úgy mint a felugarolt talaj a hótakaró alatt működő tömecszerők hatása alatt finom termő földdé alakul át s abban a májusi üde napsugár hatása alatt az elvetett mag dusan hajt, elnyom minden dudvát, mely különben is az előző művelés alatt megritkult, vagy a jelenlegi helyzetben a kultúra fegyvereivel hatalmassá, erőssé s társadalmilag egyöntetűbbé tett magyar fajnép, nem gátolván bennünket meddő harcok rontó ellenhatása, felül halad itt minden mást s kezében tartva az állam minden erejét, teljessé teszi a végleges uralmát.

Ez nem vérmes remény. Inkább szerények és óvatosak vagyunk, mint tul vérmesek; de azt nem merném

remélni, hogy állandó konfliktusban, a közjogi harcok terén, eljussunk oly hamar célunkhoz, mint sokan hiszik, mert nemzetünk sikereit nemcsak a magunk ereje segíti, hanem rajtunk kívül álló erők s ezek éppen úgy akadályozhatják is, ha bizalmukat bennünk elvesztik, vagy törekvéseinket kedvezőtlennek tekintik. Az itt benn levő erők, ha ellentétes irányba állítatnak, pedig azt a nemzettel szemben álló s a multból eredő törekvés okvetlen meg fogja próbálni s akkor nemzetünknek itt vagy másutt szövetségesek után kell nézni, amely szövetségnek ára van s fájdalommal kell látnunk, hogy a mostani politikai harcok már is le szűlyesztették nemzetünket bizonyos mértékben az eddig elért színvonalról, mikor nagy nemzeti küzdelmünket éppen az ezt vezető tényezők a horvátok, csehek és lengyelek politikai s közjogi színvonalára szállították le s ebben közös és egyenlő szerepet állapítottak meg. Minden magyar embernek a nemzeti követelményeket sürgetők táborában kell állani, de részemről óhajtanám, hogy most már a mindkét részről elkövetett hiba: elhirtelenkedés és elbizakodottság, meggondolt, okos férfiak vezető kezében megnyerhetné a kellő megoldást. Alljanak meg egy kissé a

kisebbek a fegyvercsörtetéssel, ne zavarják a nemzeti küzdelem vezető férfait, hadd nyerjék vissza bölcsességükkel azt a világos látást, mely ebből a mai zürzavarból is ki fogja a magyar nemzet megfeneklett szerét vezetni s meggyőződésem szerint a mi előnyünkre.

Bízom a nemzeti küzdelem vezető férfiainak nagy tudásában, hazafias bölcsességükben s okos mérsékletükben, mely szerint anélkül, hogy a nemzetnek nem épen csak alulról, hanem felülről is szitott, jogos törekvéseit, a nemzeti lét lényegének minden követelményeiért kitört harcot diestelenül végeznék: minden nemzeti törekvés és vágy számára nyitva hagyják az ajtót, de nem követnek el egyszerre oly ugrást, mely a mostani viszonyok között sem a magyar nemzetre nem kívánatos, sem nem célszerű, a jelenlegi államszövetség szempontjából pedig ezidőszert ki-vihetetlen.

Ha így most kibontakozhatunk a szűkkörű, tisztán csak a magyar faj nép ügyeire szorított politika hatása alól, ha felvehetjük ismét a magyar állam összes ügyeinek előre fejlesztését, miután ezek tulnyomóan és legfőképen a magyar faj nép javára valók, néhány évtized alatt oly erőre kap ebben a mai államszövetségben a mi vezető erőnk, hogy

határozottan elsőrendű vezetőkké vá-
lunk. Ellenkezőleg veszítettünk vért,
vagyont, időt, melylyel szemben el-
lenségeink előrenyomulnak. — Ha
visszanyerjük a nyugodt cselekvés
terét és idejét, megindul újból a
fejlődés és miután semmi sem gátol
bennünket, kiépíthetjük óhajtasunk-
nak megfelelő állammá szeretett ha-
záinkat. De ne vesztegessük az időt.

Ez a föld, itt Európa közepén
mindig útjában volt a népek és esz-
mék vándorlásának. A népvándorlás
hullámai nemcsak keresztül csap-
tak ezen az öblözetben, a Duna-Tisza
völgyén, hanem kisebb nagyobb ideig
meg is állapodtak itt. Az előbbi vi-
lághatalmi tényezők körvonalai csak
érintették ezt a tért. A germánság,
a római nép, a keleti barbárok ér-
dekkörei nyitva hagyták ugyan ezt
a területet, de lassanként ezek között
kezdettek szervezkedni a primitív né-
pek, sőt a dákok már állammá is
kezdtek szervezkedni. Amint a nép-
vándorlás hullámai lecsendesültek, az
utolsó hullám a magyarságban itt
telepedett le s a már kevésbbé
számos keleti népek támadásai is
kisebb-kisebb jelentőségűekké lévén,
csendesesen kialakult a magyar rendi
állam, melyet veszedelemnek a nyu-
gatiak nem tartottak, s amelyre as-
piratói már a keletnek sem voltak.
De a világot mozgó eszmék nyo-

mán felkerekedett újabb népmozgal-
mak: a keresztes hadak ismét utba
ejtették ezt a földet, s viszont a ta-
tárjárás, s hosszú idő múlva a török
támadás ismét neki feküdt a fejlődő
magyar államnak. Hozzávetőleges
becslés szerint a honfoglaló magyar-
ság 100 ezernél több, de 200 ezer-
nél kevesebb lehetett. Az etelközi
szerencsétlenség után nagyrészen
családjuktól megfosztott honfoglalók
itt nemcsak hazát, hanem családot
is alapítottak: a benszülöttekkel
összeházasodtak. Egyéni és faji eré-
nyeik, sőt még hibáikkal is oly von-
zóvá lettek a bennszülöttekre, hogy
azok teljesen beléolvadtak a magyar-
ságba s már Szent István alatt egy-
séggé lett a magyar nép. Becslés
szerint egy milliónyi számmal. Szent
István és utódai bölcs politikája
kedvezett a népesség fejlődésének s
ez a fejlődés a viszonyok szerint
csak a magyar faj uralmát és ha-
talmát erősítette. Aki erre a földre
tette a lábát: ur vagy szolga; fő-
rendű vagy közember, csak úgy él-
hetett megfelelő életet, ha magyarrá
lett. Azzá is lett. Csupán a városok
zárt polgársága maradt meg egy ideig
németnek. Később az is magyarrá
lett s ma ez az állam, a magyar
nemzeti állam leghatóságosabb kohója, az
ország legerősebb oszlopa.

A népességet nagy pusztulás érte

a tatárjárás alatt. Talán fele, de mindenesetre tekintélyes része kipusztult. Aztán erősen fejlődött, de fejlődésének nagy aránya csak Nagy Lajos alatt bontakozott ki. Zsigmond után ismét kedvezőtlennek vált a helyzet s Mátyás dicső korszaka kellett, hogy ez a nemzet kifejlődésének, az akkori fogalmak szerint, tetőpontjára emelkedhessék. 1490–1500 körül, tehát Mátyás halálakor, öt millión felül állott a magyar haza népessége. Ekkor ért reánk a török invázió. A nemzet visszavonásban. Árnyék királyok vezetése, az olygarkhia bomlasztó hatása alatt, bárha akkor Európa legerősebb állama lehetett volna, a visszavonás átkos hatalma által megbénítva nem állhatott ellen a támadásnak. Eltörpült. Egyes nagyok, dicső alakok harcoltak még magukra hagyva; de egymással egyetértésben élő nemzet és dynasztia nem volt. A nemzet a királyt idegennek nézte, a király az országot kellőleg nem méltányolta. Egy ugrásnyi osztrák hercegség nagyobb értékű volt szemében, mint az egész Magyarország. Ez a szerencsétlenség, hogy király és nemzet nem tudott egyetértőleg gondolkodni, hogy nem értették meg egymást, hogy egyik a másikat ellenségnek nézte, okozta azt, hogy nem tudta a nem-

zet elűzni a népiértó pogányt nyakáról. Pedig nem az ellenség volt erős, nem is a magyar faj volt gyöngye, csak épen a magyarság ereje volt megosztva és egymás ellen fordítva, hogy így önmagát lekötve könnyű zsákmánya legyen a töröknek. Érezték ezt nagyjaink. Martinuzzi, Báthori István, Bethlen Gábor mind-mind azon munkáltak, hogy a magyar nemzet erejét egyesítve kiszorítsák innen a nemzetirtó ellenséget. Nem lehetett, mert a nemzet egyesülését, összeforrását meggátolta részint a bécsi uralom, részint pedig az attól való félelem. *A n n y i t s z e n v e d e t t e z a n e m z e t a r e á z u d i t o t t v é r s z o m j a s c s o r d á k t ó l , é p e n u g y , s ő t m é g i n k á b b a n é m e t t ő l , m i n t a t ö r ö k t ő l , h o g y a z e l k e s e r e d é s s z ű l t e é r z e l e m a d t a . E z a b u j d o s ó s z á j á b a e s z o m o r u d a l t : „ E z a g y a l á z a t o s n é m e t a n n y i k á r t t e t t m á r , h o z z á k é p e s t s e m m i t s e m t e t t t ö r ö k , s e m t a t á r . ” I g y f o g y t u n k , p u s z t u l t u n k . M i k o r a z t á n a 1 7 - i k s z á z a d v é g é n k i s z o r u l t a t ö r ö k e r r ő l a f ö l d r ő l , u t á n a p u s z t á n m a r a d t a f ö l d : a r é t , a b e r e k s n e m v o l t m é g c s a k e g y á r v a f ű z f a s e m , m e l y r e s z á l l h a s s o n a s i r ó m a d á r , h o g y a m a g y a r n e m z e t s i r j a f e l e t t g y á s z d a l á t e l z e n g h e s s e . I g e n i s , a h a l o t t i d a l á t , m e r t a b é c s i k ű l ö n f é l e h a t a l m a s o k m á r k e z d e t t é k b e l e v e r n i a k o p o r s ó s z ö g e t a*

magyar nemzet elalélt testét rejtő koporsó fedelébe.

De még sem úgy lett, mint a rossz ellenség azt elgondolta. A költő éneklésére felébredett az alvó tetszhalott, szétvert a körülötte álló pribékek hadja között. Ostorcsapásaitól ezrek döntettek le s véres tetemökön magasra nőtt a magyar nemzeti dicsőség árja. Rákóczy kurucai megkergették a gaz ellenséget s ha nem is végződött diadallal a Rákóczy szabadságharc, mégis az uralkodónak el kellett ismerni, hogy nemzet vagyunk s mint ilyennek kellett 1711-ben megkötni a szathmári békét. Írásban kellett elismerni, hogy mi is olyan fél vagyunk mint az uralkodó. Bizony ez is nagy eredménye a nagy harcnak s ha el is pusztult a népesség egy jelentékeny része, kárpótlásul fennmaradt a hősök emléke s a rodostói szent martirnak minden magyar szívében élő dicsőséges fényességű képe vigasztalt, buzdított, lelkesített s meggyőzött mindnyájunkat, hogy az ő nemzete nem veszhet el. Ez a világító oszlop vezette a néplelkét máig, hogy miképen azt mindnyájan tudjuk, de hogy népességünk száma mily fokozaton ment át, azt nem sokan. Azért engedelmet kérek, hogy ezt is ideiktassam.

A kiűzött török végleges eltaka-

rodása után a mai Magyarország lakossága 2 milliót alig haladta felül. Mátyás birodalmának ötmilliót felül haladó lakossága tehát 60%-al vissza hanyatlott. A birodalom, mely öt milliónál nagyobb lakosságával akkor a leghatalmasabbak egyike volt Európában, most 2 milliónyi népével eltörpült, mert ez alatt a többi államok népessége előrehaladt számban, vagyonban és műveltségben.

A 17-ik század végén megindult a telepítési folyamat s a 18-ik század végén valóságos népvándorlássá emelkedett. Az első települők azonban a malaria, a pestis stb. által óriási arányban pusztultak el. A magyar fajt senki sem biztatta, hogy a töröktől visszafoglalt földre vándoroljon. De aztán később vándorolt ő mégis, holott nehezen adta magát a császár kenyerére. Mégis évről-évre szaporodott az idevándorló magyarság száma is. Egész rajokban jöttek. Nagyobb telepeket alkottak s így nem olvadtak be a többi települőkbe, ellenkezőleg, a török kivonulása után az eddig virtualis magyar törvény, valóságos élő törvénytényé lévén, a többi elem is magyarrá igyekezett lenni, hogy jogot nyerhessen. Bizony, elmondhatjuk, hogy csakugyan a magyar alkotmány, mentette meg a magyar népet a k k o r.

Az összeirt háztartások száma volt:

	1715-ben.	1720-ban
A Duna balpartján	47632	50610
„ jobb „	34993	49730
Duna-Tisza közén	13195	20363
Tisza jobb partján	24275	22352
„ bal „	20825	27901
Tisza-Maros szögén	1208	1775
Magyarországon	142128	172731
<i>Királyhágón túl</i>		
a) Vármegyék	44799	45199
a) Székelyföld	20503	21655
c) Szászföld	31358	29644
Erdély összesen	96660	96498
Egész Magyar-ország	238788	269229

Ebben az összeírásban több rendbeli hiányok voltak. Az összes népességet nem tüntetik egészen fel, de mi mégis használhatjuk az arányokra nézve s igen fontos következtetéseket vonhatunk belőle. Láthatjuk először belőle azt, hogy aránylag leghatalmasabb volt akkor a Duna balpartja: a t ó t i m p e r i u m, amint a Rákóczy-féle harcok alatt ezt nevezték. A Tisza-Maros szögén egy igen csekély töredék lakott; a gazdag Bánságban, mely a török előtt az ország hatalmas része volt csekély számú nép, ez is csak Arad, Csanád megyében volt, ellenben Róbert Károly királyi székhelye, Temesvár, azonfelül Temes és

Torontálmegye teljes pusztaság volt. De csekély volt a népessége a Duna-Tisza közének és a Tiszántúli alföldnek. Ellenben aránylag nagy volt a népesség Erdélyben, mert az 1715-iki összeírás szerint Magyarország népessége, illetve háztartásainak száma másfél akkora volt csak, mint az erdélyi részeké. Ha visszább megyünk 50—100 évvel s meggondoljuk, hogy az itt uralkodó török Magyarország nagyobb részét megszállva tartotta, a király csak a felvidéknek s részben a Dunántulnak parancsolt, világosan megláthatjuk, hogy Erdély volt akkor az erősebb Magyarország s innen érthetjük meg, hogy mihelyt a király külföldi ereje külföldi támadások által lekötve volt, Erdély azonnal erősebb lett a magyar királyság erejénél s diadallal vihette akár Bocskay, akár Bethlen, akár Rákóczy lobogóját, a c s á s z á r i a k n a k f u t n i m u s z á j v o l t. De a viszonyok gyorsan változni kezdetek. A Duna balpartjáról, a Tisza jobb partjáról, Erdélyből megindult az áradat az ország közepe: az Alföld felé s már 1720-ban lényegesen megváltoztak a lakosság számarányai. Hogy még sem lényegesebben, holott a külföldről is számosan jöttek be (délről a szerbek, keletről az oláhok, nyugatról a németek stb.) annak oka a sok pusztító ragályos betegség.

Mégis, mivel 1720. után pusztító háborúk nem voltak a nemzet és királya ha nem is mindig a legjobb egyetértésben, de általában egymással nem halálos küzdelemben éltek, a népesség szaporodott, mert ez általában érdeke volt minden tényezőnek; hogy nem vagyonosodott tulságosan azt az uralkodó s hazánkat tartományi színvonalon tartó kizsákmányoló politika okozta, hogy pedig — amint látni fogjuk — a magyar faj számbeli aránya kedvezően fejlődött, az a magyarság életre valóságában gyökeredzett.

A szűkebb értelemben vett Magyarország népessége 1720-tól kezdve a következőleg alakult:

	Magyarország	Erdély	Együtt
1720-ban	1,769.422	813.176	2,582.598
1787-ben	6,562.140	1,410.777	8,002.917
1890-ben	12,430,094	2,251.216	14,681.310

A területek nem pontosan felelnek meg a mostani területnek, mivel a politikai beosztás most egészen más. A mai politikai Magyarországon az 1890. évi népszámlálás 15,162.988; az 1900-iki pedig 16,721.474 lakost talált. Az eltérés nem érinti a mi okoskodásunkat, mi csak azt olvashatjuk ki a felelbi adatokból, hogy a 2 $\frac{1}{2}$ milliónyi népesség a pusztító háborúk és nagyobb járványok megszüntetése óta, tehát 1720-tól 1787-ig

több mint megháromszorozódott, mostanig pedig több mint meghatszorosodott. És hogy az általános népesség számát az egész Magyar birodalomban számon tarthassuk, ideiktatom, hogy az most már 20 millió fölül emelkedett; pontosan: **20,113.700.**

A nemzetiségi viszonyok a volt Bánság nélkül, melynek akkori 30 ezer lakosa összehasonlítási alapul nem szolgálhat, a következők:

	1720—21.	%	1840.	1890.
Magyar	1,161.208	45.49	45.98	52.63
Német	338.471	13.26	11.41	11.64
Tót-ruthén	454.699	17.82	20.07	16.45
Szerb-horvát	108.727	4.26	6.61	2.98
Oláh	489.493	19.17	15.46	14.81
	2,552.598	egyéb	0.47	1.49

Az arányok 1840 ig nem változtak javunkra lényegesen, 1840-től 1890 ig már a magyarság aránya 7 $\frac{1}{2}$ %-al emelkedett s ha azt is vetették szemünkre 1890. előtt, hogy számbeli kisebbségben vagyunk, ez már 1890-től fogva nem mondható, sőt 1900-ban már a régi Bánságot beleértve is meghaladtuk az abszolút többséget. De nem lesz érdektelen, ha ezen a területen a népességet és a nemzetiségeket összehasonlítjuk.

		%
Magyar	1720-ban	1,161.208 45.49
	1900-ban	8,182.145 55.89

			%
Német	1720-ban	338.471	13.26
	1900-ban	1,530.127	10.46
Tóth	1720-ban	454.699	17.82
Ruthén	1900-ban	2,369.094	16.18
Szerb	1720-ban	108.727	4.26
Horvát	1900-ban	336.492	2.30
Oláh	1720-ban	489.493	19.17
	1900-ban	1,965.828	13.43
Egyéb	1720-ban		
	1900-ban	257.616	1.76

Szóval a magyarság arányának változása :

	ezen a területen	országosan
1720-ban	45.49	45.49
1840-ben	45.98	—.—
1890-ben	52.63	48.50
1900-ban	56.89	51.40

Magyar volt az egész birodalomban 1720-ban 1,769.422, 1900-ban találtak 8,679.014. (Ezen kívül a külföldön élő magyarság egy millióra tehető.)

Ime, ez a magyarság fejlődése a nagy megpróbáltatások után. A világot megrendítő s 1526—1720 között két egész századig tartó népi csaták után visszamaradt és viharedzett magyarság újból megszállta ősei földét, megvetette lábát s fejlődni kezdett az ellenséges viszonyok között is úgy mint semmi más faj. A töröktől elhagyott földön mindenféle náció ingyen birtokot, igavonó állatot s más segítséget kapott, a magyart kivéve. Ezt a fajt nem szive-

sen látta a német, mely ekkor hazánk földjét uralta. De a magyarság mégis visszaköltözött s fejlődésével minden más népet felülmúlt. Egyedül a magyar faj az, mely az utóbbi kétszáz év alatt az arányok tekintetében előrenyomult és pedig 45-49%-ról 55-89%-re. A többi fajnép mind visszaesett. Pedig a magyar csak természetesszaporodás útján, önmagából fejlődhetett, mert ezen a világon sehonnán sem jöhetett ide magyar ember, nem volt másutt sehol: itt volt egyes-egyedül „mint rokontalan ága nemének” ezen a földön, melyen néki élni-halni kell. És a magyar nemzet nem halt meg, hanem feltámadott s mikor már el is ülték halotti torát, újból felvette a küzdelmet s fejlődik a többi néppel szemben erőteljesebben. Azok visszamaradnak, holott a külső országokból egyre többen-többen jöttek rokonaik. Most már ez a bevándorlás részükre megszűnt, egyenlő alapon fejlődhetnek velünk s hiszem, hogy a reánk nézve kedvezőtlen idők alatt is beállott tanulságok nyomán fejlődésünk jövőben erőlesebb lesz.

Egy helyen azt állítottam, hogy a lezajlott csaták után a magára maradt magyart az alföldön a bevándorló nagy tömegekbe való beolvadástól a magyar alkotmány ortal-

mazta meg. Ez az állítás ott azzal van megokolva, hogy a magyar alkotmány jogot csak nemes embernek adott s így aki ezzel birnia akart, az kénytelen volt magyarrá lenni. A szó teljes értelmében az akkori nemzetet (a nemességet) nem is lehetett másnak tekinteni, mint magyarnak.

De mégis, mikor ezt mondom, hogy a magyar nemzet védő fala a magyar rendi alkotmány volt, azzal nem akarom azt mondani, hogy az mindig a legjobb hatással volt a magyarságra, mint fajnépre. Conserválta, de nem olvasztott be nagy tömegeket. Így volt aztán, hogy a magyarság aránya 1720-tól 1840-ig nem változott, azaz 45-49 százalékról csak 45-98 százalékra emelkedett, holott az alkotmányos korszak óta, azaz 1848-tól számítva, mikor az egész népesség politikai nemzetté lett, ugyanezen a területen a magyarság 55-89 százalékra, tehát 10 százalékkal emelkedett. Mig tehát 120 éven át jóformán semmit sem emelkedett, addig most 60 év alatt 10 százalékkal javult a számarány. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az előző 120 év alatt a magyarság fejlődése mégis hatalmas volt; de ez alatt a külföldről ideirányított bevándorlás is nagyban nyomta le a magyarság fejlődési arányát; de

mindenesetre gátló körülmény volt az, hogy míg a külföldi előkelők közül néhányan beolvadtak a nemességbe — a magyarságba — előkelő szereplési vágy miatt, addig a nem nemes, az alkotmány sáncain kívül élő nép tömegesen olvadt be a nemzetiségek között. Leginkább a tót és oláh elem olvasztotta be őket. Ez volt a rendi alkotmány hatásának másik oldala. Mig védő vár volt, addig jó volt, de e szerint a népek fejlődésével már nem nekünk használt. Nagy nemzeti erénynek kell betudnunk, hogy a magyar nemesség azonnal rajta volt, mikép a maga előnyét ne nézze.

Magyar nemzeti politika volt tehát Széchenyi és társai politikája, mikor az egyenlőség elvét okosan kezdték hirdetni s mikor az alkotmány sáncába az egész ország népességét bevéve: nemzetté tették azt. Nemzetté, mely egyenlő jogok és kötelességek viselése között egynek érezze magát: magyar nemzetnek. Széchenyié a legnagyobb érdem, hogy a meddő politikai küzdelmek teréről a gyakorlati nemzet fejlesztő küzdelmek terére lépett s amint a lánchíd vámjának mindenkire kötelezővételére által rést ütött a kiváltságok kopott vértjén, egymásután vetette fel azokat az eszméket, melyek az egész népességet egyaránt

érdekelték. Napirendre hozta a közgazdasági kérdéseket s sietett urat és parasztot összehozni egymással, hogy testvérnek ismerjék egymást s egyik ne szégyelje a másikkal együtt vállvetve munkálkodni. Nagyön nagy kár, hogy törekvései, melyeknek előbb is voltak ugyan előfutárjai, már jóval előbb sikeresen nem kezdeményeztettek és a 30—40-es években a nemzetiségi eszmék uralkodása korában nem hathattak oly beolvasztó és egybeforrasztó erővel, mintha már előbb sikerült volna azokat megvalósítani.

Igy is a múlt század nagyjainak ideális küzdelme: Széchenyi, Kossuth, Deák a nagy triumvirátus hatása nemzetté tette a magyar nép egyetemét s előbb sohasem látott módon fejlődött az számban, műveltségben, vagyonban. Noha sem a 40-es, sem az 50-es, sőt még a 60-as évek sem számíthatók be túlságosan, de a 60-as évek második felétől kezdve már működött az egységes nemzeti erő hatása s attól kezdve kezdett a magyar faj, mely addig csak lépést tartott a többivel, erősebben előre nyomulni. Ez az alkotmányos korszak, ha tehát nem is volt mindenben a legmegfelelőbb, elősegítette számbeli, kulturai és gazdasági elsőbbségünk fejlődését, tehát megbecsülhetetlen eredménye-

ket szült. Igaz, hogy a nemzetiségek is fejlődtek, de az nem baj és nem is lehet másként. A törvények mindnyájunk számára hozattak s ami üdvös azokban van, élvezni kell azokat magyarnak és nem magyarnak egyaránt. De az egész ország anyagi ereje felett mi rendelkezvén, önként következik, hogy okos politikával úgy irányíthatjuk az erők viszonyait, hogy a magyar faj még erősebben fejlődjék. S miután bizonyos, hogy kétszáz esztendő kedvezőtlen, vagy kedvező viszonyai között is a magyarság fejlődött legjobban, nem lehetetlen süggednük jövőnk felett, mert a megmutatott utnak a vége nem lehet más, mint egy nagy magyar birodalom, dicsőséges szép és tökéletes megvalósulása. De csak, ha időközben erőszakos visszahatások nem támadnak.

Még a leroskadt erdélyi magyarság földjén is jobban fejlődik a magyarság, mint a többi fajnép, pedig eddigelé nem is fordítottunk gondot erre. A magyar fajnép születési többlet által való szaporodása a legnagyobb. Itt-ott a beolvasztás is segít. Mit lehet elérni 50 év alatt, ha tervszerűleg, erélyesen, szí-

vósan küzdünk fejlődésünk körül? Tudjuk, hogy Budapest fővárosának egymagának gazdasági ereje többet tesz, mint az összes nemzetiségek gazdasági ereje. Tudjuk, hogy Szeged, Debrecen, Arad, Nagyvárad, Miskolc, Kecskemét, Pécs gazdasági ereje felér egy-egy nemzetiségi vármegye gazdasági erejével. Tudjuk, hogy Kolozsvár erős fejlődésben van számban és kulturában, úgy ennek, mint Marosvásárhelynek, Székelyudvarhelynek elő kell segíteni gazdasági fejlődését; Brassót, Segesvárt, Szebent, Gyulafehérvárat stb. erősebben be kell venni a magyar kulturai és gazdasági érdekkörbe. Tudjuk, hogy Temesvár, Pozsony, Kassa, Pancsova, Versec, Ujvidék, Szombathely, Sopron, Nyitra, Besztercebánya a magyar kultúra és gazdasági erők sürítő és fejlesztő várai s ebben a tekintetben velünk a németsegen kívül semmiféle fajnép nem versenyezhet és ez nem ellenséges, okos politikával még a szászoké sem; hogyne lehetne hát biztos reményünk arra, hogy ebben a szép magyar hazában igazán magyar nemzeti állam és nép fejlődjék s jusson teljes uralomra!

Hiszen tulajdonképen most is úgy vagyunk. Amint felebb mondtam, közgazdasági fölényünk nem fajunk arányában áll, hanem talán 80–90

százalékra tehető, kulturai fölényünk is általában elvitázhatatlan. Hiszen pl. hogy csak egy dolgot említsek, a magyar hazában megjelent újságokból 1904-ben 1645-ből magyar 1330 és nem magyar 315. A 20 millió lakosból 9 millió magyar 1330 újságot tart fenn és olvas, míg a 11 millió nem magyar csak 315-öt bír fenntartani. És nézzük azok színvonalát. Még ekkor is ki mondaná, hogy a fővárosban megjelenő nagy német újságok a nemzetiségek újságai. Világért sem. Ezt a magyar kereskedők olvassák, akik sohasem gondolják meg, hogy ezzel nem cselekesznek hazafias szolgálatot. Tévedt lelkek. Mi anélkül is megélünk és előre megyünk. Szóval magyar hirlap 88.85%, nem magyar 19.15 százalék jelent meg az elmúlt évben. A tudományos folyóiratoknál még kedvezőbb az arány, mert itt csak 16.77% a nem magyar.

Aztán nézzük azt, hogy az 51.4% magyarság, 11.8% németiség, 2.5% ruthénség, tehát összesen 65.7, kerekén tehát 66%, azaz ország népeségének kétharmada, még ha nem is magyar anyanyelvű, de nem ellenséges, hanem a magyarság iránt barátságos, velünk egyirányban működő, hogyan lehet ennél fogva azt mondani, hogy a mi erőnk nem elég arra, hogy ebben az országban magyar

felsőbbségünk érvényesülhessen. Ezt látják, ezt érzik a nemzetiségek is, azért van, hogy nem emelik fel fejüket külön, separáló nemzetiségi politika üzésére s ennek a viszonynak csendes, békés működés után való fejlesztése következtében az állapotok mindig a mi javunkra fognak fejlődni minden irányban. Azonban egy ügyetlen választási törvény, mely egyes választókerületekben az ellenséges indulatu elemek arányát megnövelné, ronthat a helyzeten és ebben a tekintetben teljesen igaza van Tisza Istvánnak, hogy nem az a fő, miképp hány századrésszel emelkedik országosan a magyar választók aránya, hanem az a fő, hogy hány kerületben esik a most relativ többségű, negy erős kisebbséget alkotó magyar elem annyira vissza, hogy a nagyon megszaporodó nemzetiségi választókat most már nem tudja sem majorizálni, sem megnyerni a magyar állami politika javára. Ha egy 80—100 tagu nemzetiségi párt beverődhetik a magyar parlamentbe, akkor az országgyűlés működése másfajta vitákat fog produkálni, mint eddig, s ennek káros hatását mindenki előre sejtheti.

Mi tehát magyarok ne csüggedjünk el a magyarság fejlődése tekintetében s ne hangoztassuk azt a szerencsétlen bölcsességet, hogy nem fejlődünk 67-től kezdve, hogy még a

statisztika is hibás és hogy nincs a magyarság 51% az országban, ez oly vád a becsületesen működő statisztikai hivatal ellen, melyet az nem érdemel meg s ha történt is, hogy sok német eredetű, de nyelvünket jól beszélő s magát magyarnak valló polgártársunkat magyarnak írták be, ez nem hiba, mert viszont ezeket tudok (Brassó, Temesvár stb.) akik szívesen mondanák magukat magyaroknak, mivel azonban a statisztika az anyanyelvet kérdezi, erre való tekintettel nem írhatták be őket magyaroknak. De ebben az országban közel 60% vallotta be, hogy magyarul tud, holott tudjuk, hogy igen sok ember van kitanítva arra, hogy azt ne vallja be, akkor hogyan beszélhetünk arról, miképp a magyarság még fele sem lehetne az összes népességnek. De ha ez így áll, hogy, ha feltevére, de meg nem engedve — a magyarság még most sem volna abszolút többségben, akkor még inkább helyes az a politika, melyet mi hirdetünk, hogy fektessük összes törekvésünket a gazdasági erők kifejlesztésére, akár a gazdasági önállósítási törekvésekre, de azokat a kérdéseket, melyek most megoldhatatlan, vagy legalább nehezen megoldható követelések körül mozognak, ne idézzük fel meggondolatlanul.

Én tehát nem léptem volna erre a

térre. Én nem szólottam volna még a katonai követelményekről, ha azonban nem kellő elővigyázattal ugyan, de mégis felvettetett, akkor azok a napirendről egyszerűen le nem vehetők, mert az ezen a téren való teljes meghátrálás, jogfeladás volna, nem előrehaladás a 67-es alapon, hanem visszaesés attól. És vizsgálásaink nyomán arra a meggyőződésre jutottunk, hogy számbeli, gazdasági, kulturai erőnk anynyira fejlődött, hogy ezen a földön bármiféle kormány csak a mi élettetlenségünk, vagy a magunk árulása útján tehetné a nemzetiségeket győztessé, tehát ezt a mumust hagyjuk ki a játékból, ellenkezőleg fordítsuk teljes gondunkat a választói jog kiterjesztése esetén a kerületek újjalakítására s a házszabályok revíziójára.

Lehetetlen, hogy a kulturális politika terére ki ne térjek. Tudom, hogy sokan nem értenek velem egyet, azonban azt is elmondottam becsületos meggyőződésem szerint, hogy elsőrendű kötelességemnek ismerem ezen a magyar földön, különösen pedig Borsodmegyében izgatnia magyarkultúra, a közgazdasági, közegészségi viszonyok megjavítása tárgyában, nem csüggedve a magyar faj nép jövőjére nézve, mert hitem és meggyőződésem, hogy amely nép a századok

népirtó viharait oly sikerrel állotta ki, mint a magyar, annak ezen a világon jövője s ezen a földön szerepe, hivatása van.

Vallom ezt annak tudatában, hogy a világot mozgó eszmék és az ezek által hajtott világhatalmi törekvések iránya most már elkerüli hazánk földét. A nagy világharcok színtere más világreszbe, leginkább Kelet-Ázsiába van áttéve. Mi békén fejlődhetünk, mert ha lesznek is itt kisebb nagyobb összetűzések, azokkal nemzetünk ereje megbirkózhatik s nem kell oly fátum ellen küzdeni, mint az elmúlt ezer év alatt. Ez a világcsatapiac, melyet a Duna-Tisza hullámai öntöztek s a amelyen vérözön áztatta a termőföldet s hol semmi más faj nem tudott államot alkotni kivülünk s amelyet meg tudott a magyar nemzet tartani, még az oly általános és mindenre ólomsúlylyal nehezedező jóformán megsemmisítő csapások között is, mint a tatárjárás, keresztes hadak, török dúlás, s a nemzeti nyelvnek a közéletből való hivatalos kivészése, nemzetiségi ellenséges áramlatok, világhatalmi törekvésekkel tuliteltt német és szláv ellenhatások stb. stb., ez a világharcok csatapiaca jövőben a magyar faji erők összhangzatos és teljes kiépítésének lehet színtere s ha jól felhasználjuk az időt, míg a fátum-

szerű ellenséges hatások más felé működnek, a magyar haza és nemzet jövőjét széppé, dicsővé tehetjük, a milyen nem volt soha. De ne vesztessük meddő cívakodással, hanem használjuk ki egyetértő munkával az időt.

De valloam azt is, hogy a szinmagyar vármegyéknek elől kell járni s ebben nekünk, akiket ide állítottak a kultura munkásai közé, erőnk és törekvéseink legjavát kell ide adni. Adja Isten, hogy ha mi nem is érhetnők meg, gyermekeink ériék meg a szabad, közigazgatásilag és politikailag független Magyarországnak teljes felvirágzását s a magyar faj nép mindenféle irányban való előrehaladását, hogy soha többé uralma, elsőbbsége kérdésessé ne legyen.

TARTALOM.

A) Közművelődési teendők szűkebb házában, Borsodmegyében.

Oldal

1. Általános népszámlálási adatok	5
2. Természetes szaporodás és az egészségügy	23
3. Kivándorlás és az ezzel összefüggő dolgok	39
4. Közoktatási viszonyok	48
5. Borsod-Miskolci múzeum	74

B) Széttekintés a magyarság létért való küzdelmének legveszedelmesebb csatamezején.

1. Erdély és annak az egész országgal való együvé tartozandósága	77
2. A magyar faj összekötő láncának egyik oszlopa az alföld, másik a székelyföld. Elég erősek-e? Udvarhely	81
3. Egészségügyi kimutatások Erdélyről	88
4. Népmozgalom a magyar vidéken	90
5. Iskolázási viszonyok Erdélyben	91
6. A marosvásárhely—kolozsvári összekötő lánc	100
7. Háromszék—Brassó	110
8. Udvarhely—Küküllő—Maros	119
9. Erdély általános népessége 1169—1900-ban	120
10. Szaporodás és magyarság	123
11. Székelyföldi nemzetiségi arányok	128
12. Magyarul tudók Erdélyben	129

Következtetések és teendők.

- a) Gör. kath. és gör. keleti magyar hazafias szellemű és nyelvű papok képzéséről s püspökségek alapításáról kell gondoskodni 133
- b) A törvényeknek a magyar fajhoz alkalmaztatása 135
- c) A falvakban a nép hazafias vezetőiről kell gondoskodni 136
- d) Ipart s mindent első sorban a honfiakkal kell teremteni 138
- e) A magyar faj kulturáját minden erővel emelni kell 140
- f) A nemzet és dinasztia közötti békés összhangot kell ápolni, hogy az egyházi téren föllépő nemzetiségi törekvések visszaszoríttassanak 141
- g) Az erdélyi részekben, különösen a Küküllő-Maros vonalon magyar iparos polgárságot kell nevelni 144
- h) Színházak segítése 146
- i) Polgári iskolák állítása 147
- j) Az ország ifjúságának gyakran kell alkalmat adni, hogy találkozzék nemzeti ünnepeken 148

C) Befejezés.

- 1. A magyar nemzeti törekvések sikert ígérnek 149
- 2. bár a szélsők követelése oly szövetségeket keresett, melyek a magyar nemzeti törekvésekre károsak 152
- 3. A multban gátoltak a világot mozgató, reánk kedvezőtlen eszmék és törekvések, melyek mind hazánkon törték keresztüli 154
- 4. A nemzet és dinasztia sem volt egyetértésben 156
- 5. A török háborúk alatt elpusztult a magyar 157
- 6. A dinasztia és nemzet közötti elmentések enyhülnek s a nemzet fejlődik, szaporodik 159

- 7. Aránylagos népesség 1720-ban ... 160
- 8. Népszám 1720, 1787, 1890-ben ... 162
- 9. Nemzetiségek és a magyarság aránya 163
- 10. Kedvezőbb viszonyok kialakulása ... 167
- 11. A magyarság diadala bizonyos, mert fejlődése legnagyobb, kulturai, gazdasági ereje most is óriási túlsúllyal bír s a vele egy célra dolgozó hazai néppel az ország népességének kétharmadát teszi 169
- 12. De tegyük a magyart gazdaságilag teljesen függetlenné 179
- 13. Mert a végzettszerű csapások hazánktól elvonultak 175
- 14. S így csupán emberi ellenséges erővel birkózván, ellenfeleinken diadalt aratunk s a magyar haza és nemzet jövőjét széppé, dicsővé tehetjük ... 176

Sajtóhibául a 127. oldalon becsuszott a szövegben, a lap alján a következő: „Ha a kohónak a 30. oldalon ... e helyett: „Ha a kohónak a 120. oldalon“ A többi sajtóhibát könnyen ki lehet igazítani.

